

A SZABADOKTATÁS

TÖRTÉNETE, ELMÉLETE

ES 1912-13. ÉVI EREDMÉNYEI

HIVATALOS ADATOK FELHASZNÁLÁSÁVAL
ÍRTA

ÉS A MAGYAR KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERIUM
KÖLTSÉGÉN KÖZREBOCSÁTJA

DÉRI GYULA

SZABADOKTATÁSI MIN. ELŐADÓ

BUDAPEST
EGYESÜLT KÖNYVNYOMDA, VI. GRÓF ZICHY JENŐ-UTCA 37
1915

BEVEZETÉS.

Felnőttek oktatása az egyiptomiaknál.

Divatos, újabkori mozgalomnak tartják sokan a felnőttek oktatását, holott nagyon valószínű hogy egykorú a civilizációval.

És ez állításnak nem pusztá találgatás, vagy üres képzelődés az alapja; az emberi művelődés első biztos nyomai csodálatosképen a felnőttek oktatásának, szinte mint *intézménynek* létezéséről kétségbevonhatatlan adatokkal szolgálnak.

Régesrégi, a művelődés őskorába visszanyúló irott emlék tájékoztat erről bennünket.

Ismerik mindazok, kiket az ily tanulmányok érdekeinek, *a világ legrégebbi könyvét*, a párisi Louvrebán őrzött *Prisse-féle papyrust*, mely az egyiptomi ősi bölcsészetről ad hirt, s a végén a Kr. előtt 3400 évvel élt Ptáhotpu, V-ik dinasztiaiabeli egyiptomi király utasításait őrizte meg számunkra. E papyrus levelekből álló könyv XVI-ik oldalán olvashatók Ptáhotpu ama sorai, melyek a tanítást és a tanulást az emberi élet egyik legszebb céljának tüntetik föl.

Gyönyörködve és csodálkozó lelkesedéssel olvassa a művelődéstörténelem bűvárja a hatodfélezer év előtt élt fáraónak, mintegy az ő számára irt szavait.

„Utálja életét az öreg ember, mert nem találja kedvét semmiben. Állni, vagy ülni egyaránt terhes néki. Mit cselekedne más öreg ember, ha az én helyemben lenne? Én elmondom nektek azoknak szavait, kik *a régi idők történeteit* hallották, azokat a szavakat, amelyeket maguk az istenek is meghallgattak. Amit tőlem hallóitok, mindenkinek a lelkéig fog hangzani; amit mondani fogok, soha unalmat nem okoz.”

Lehetetlen félremagyarázni ezekből, a következő sorokból pedig világosan megállapítható, hogy Ptáhotpu az öregeket, kiknek az élet már egyéb gyönyörűséget nem nyújt (mint Marczali is magyarázza), arra buzdította, hogy az ifjakat az ősek bölcsességére oktassák. Egyik sora így szól:

„A tudomány hasznos, mert a jónak megismeréséhez vezet, tehát *tanítsunk* és *tanuljunk*.*

A *Sallier-féle* papyrusban a következő, tanulásra buzdító szavak olvashatók:

„Ha ismered az írást, javadra lesz Gyakorold azt vidáman, jó kedvvel; egyetlen nap, amelyet a tanítódnál töltesz, hasznodra lesz.”

Hogy a régi egyiptomiaknál a gyermekek számára szolgáló iskolákon kívül felnőttek tanítására is voltak intézetek, erről az Ebers György által Thebában 1872-ben fölfedezett papyrusnak hitelesen megállapított szövege szolgál bizonyítékká!. Ez a papyri s talán még idősebb, mint a Ptáhotpu-féle, mert Amenofisz király idejéből származtatják, ki Kr. e. 3500 körül uralkodott. Ebben már felnőttek számára emelt s pazar bőkezűséggel berendezett épületekről és könyvtárakról van szó. A legnagyobb hírvé iskola *Heliopolisban* (egyiptomi nevén: *On*) volt, egy másikat *Ourna* városában említ. Ez utóbbiban volt a pazar pompával épített *Setti-ház*, melynek romjai még most is láthatók s mely a tudósok lakásául és könyvtár-helyiségül szolgált.

A Setti-ház háta mögött égetett téglából épült négyszögletű magas házak emelkedtek, mészszel vakolva, és hieroglifákkal tele írva. Belül e házak mind hasonlóak voltak. Közepükön nyílt udvar állott, melyre ama papok és bölcsek szobáinak ajtai nyíltak, kik állami ellátásban részesültek. Az emeleten laktak a messze földről összesereglett tanítványok. Köröskörül oszlopsorok állottak, s ezek között a kikövezett, gyékényvel fedett udvarban folyt a tanítás.

Száz lépésnyre a Setti-ház mögött szép liget és egy szentnek tartott tiszta vizű tó volt, s a kettő közt állott egy ház. a legjelesebb proféták és bölcsek számára. A Setti-házban sok ezer irattekercsből álló könyvtár volt, s ezek szomszédságában egy papyrusgyár.

A leghíresebb orvosi iskola Memfisben volt. Ott tanították Menés 42 kötetre terjedő „Emlé” című szent könyveiből ama 16-ot, melyek az orvosi tudományról szólnak. Ezenkívül a birodalom több városában tanítottak jogtudományt és matematikát mindazoknak, akik papok akartak lenni, kik azonban ennél többre törekedtek, azok Memfisbe mentek.

Felnőttek oktatása a zsidóknál.

Az emberiség legelső oktatói kétségtelenül a vallásalapítók voltak, a próféták, az apostolok és a hittérítők, s az ő céljaik, sikerük biztosításának lehetősége hozta magával, hogy legelső tanítványaik a felnőtt emberek soraiból válasszák.

A Bibliában nemcsak ennek igazolását találjuk, de van benne egy hely, ahol a felnőtt oktatónak rendszeres képzéséről is kínálkoznak adatok, a Krisztus előtti 11-ik századból, tehát mintegy 100 évvel a trójai háború utáni időkből.

Sámuel I. könyvének X-ik részében, hol Saul királlyá választásáról, illetőleg az ezt megelőző eseményekről van szó, az 5-ik és a 10-ik vers, a Thábor hegyéről énekelve aláereszkedő és *Gilgail* városába hazamenő prófétákat említi, kik seregestől járnak és prófétálnak a népnek, és akik közé, Sámuel rendelése szerint, Saul is beállott, és „ott szállá rá az Istennek lelke”, mire ő is prófétála közöttük. Ami azt mutatja, hogy Gilgail városában Saulnak próféta-iskolája volt, melybe növendéket vett föl; más versekből pedig kimutatható, hogy hasonló iskola Széthelben és Jerikóban is volt.

Ez a zsidók első népnevelési korszakába esik, mely tartott az Egyiptomból való kivándorlástól Sámuel haláláig.

A második korszak tartott Sámuel halától, 1043-tól, a babiloni fogság végéig, 583-ig. Erről a korszakról dr. Fináczy Ernő „Az ókori nevelés története” című munkájában a következőleg emlékszik meg: A családi nevelésen kívül nagyszerű nemzetnevelés folyik, melynek intézői a próféták, Jahve küldöttei, népük erkölcsstanítói és ihletett jósai. Tanításukat, a hívek nagy száma hallgatta, kik egy-egy próféta körül sereglettek, a mester vezetése alatt egy-egy kört alkottak.

A zsidó nevelés harmadik korszaka a babiloni fogság végétől Krisztus születéséig terjed, 583-tól—1-ig. Ugyané szerző e korról a következőket írja: Ebben a korban a zsidó nép igazi feje a főpap. A próféták letűnnek, de Írásba foglalt tanításuk a nép erkölcsi kódexévé lesz. A papok rendje mellett írástudók rendje keletkezik, melynek tagjai a Törvény hivatott magyarázói és alkalmazói. Előszóval tanítottak a jeruzsálemi templom oszlopcarnokaiban, később az egész ország zsinagógáiban, aminők a Kr. e. II. században már minden faluban fennállottak. A legszelebb értelemben vett népnevelők voltak ezek az írástudók... A keresztény éra kezdetén az írástudóknak e tanítói munkásságából fejlődtek ki a rabbi-iskolák.

Ami a zsidó népnevelés e három korszakában történt, az *felnőttek oktatásának* teljes joggal nevezhető, mert kétségtelen, hogy amint az egyiptomiak, azonképen a zsidók is papnevelő iskoláikba nagybárá előképzettség nélküli ifjakat és férfiakat vettek föl. Csak a Krisztus születésétől a 476-ik évig tartott negyedik korszak elején, Kr. u. 64-ben *van* nyoma iskolák alapításának, hol a gyermekek előképzettséget nyerhettek; a talmud szerint Józua-ben Gamla főpap ez évben tette kötelezővé az elemi oktatást. A tanítás azonban, amit a három első korszakban a zsidó próféták, papok és írástudók terjesztettek, épen ellenkezője volt annak, amit szabadtanításnak nevezhetni. Hittételek és azok magyarázatai, megingathatatlan elvek, melyekről vitatkozni halálos bűn lett volna, és szigorú száműzése az emberi ész szabad vizsgálódása, vagy gondolkodása eredményeinek — ez volt az a fogalomkör, amelyben az akkori tanítás mozgott. Csak a negyedik korban, mikor az írástudók iskoláiból rabbi-képzők lesznek, találni meg a fejlődés alapjait; a rabbiképzők fejei néha igen tudós emberek, kikhez a görög nyelv és irodalom is eljutott, sőt voltak köztük, kik a matematikához, földrajzhoz, és csillagászathoz is alaposan értettek. Mindazáltal a zsidók a természettudományok fejlődését semmiben sem mozdították elő. Őket vallásuk arra tanította, hogy minden természeti jelenségben az Isten akaratának megnyilatkozását lássák, sőt az ég figyelmes szemlélésétől tartózkodtak is, nehogy a napot, holdat, csillagokat és a tüzet imádó pogányok cselekedeteire emlékeztető dolgok műveljenek. Csak Jeruzsálem pusztulása, és szétszórások után váltak a zsidók az arab és a görög tudományosság terjesztőivé.

A görögök, mint a szabadoktatás úttörői.

A görögök orfikus teológiájáról, mely a Kr. e. 7-ik században kezdődött, és a 6-ik közepén fejlődött ki, tudjuk, hogy kettős célja volt. Egyik, hogy az Istenség természetének, és a világhoz való viszonyának magyarázatát adja, másik, hogy ugyanebből a célból vizsgálja az emberi lelket, melyet az Istenség részének s ezért halhatatlannak tartott.

Ez alapon a görög szellemi élet, a keleti népek istenuralmi ideológiája felé gravitált.

Szerencsére azonban az orfika idejében egy egész más irányú gondolkodás is jelentkezik, tért hódít, és nemsokára szembe száll a teológiai gondolkodással, sőt végül le is győzi azt.

Ezt a szellemi mozgalmat az a törekvés jellemzi, hogy a tanításokat szabadon vizsgálja, és oly ismereteket szerezzen, amelyek segélyével az emberi szellem önállóságának megvesse az alapjait.

Ez a törekvés teremtette meg a görög bölceletet, a bölcelet pedig hódító hadjáratához egy új fegyvert talált: a *szabad oktatást*.

Az első bölcselők az emberiség akkori ismeretkörének egész terjedelmére kiterjeszkedtek, hogy mindennek új magyarázatot adhassanak, és az emberek gondolkodásának új irányt. Matematikát és csillagászatot tanítottak, kozmográfiát, földrajzot, meteorológiát és orvosi tudományokat, és mindezeket igyekeztek megtisztítani a hozzájuk fűzött rejtelmektől és babonáktól – minden szellemi erejükkel azon dolgozva, hogy a tünemények és jelenségek okát mindenkor megtalálják, s annak a józan ész előtt megálló magyarázatát adják.

Különösen nagy súlyt helyeztek az embert legközelebről érintő orvosi tudományokra, melyeket a papi nemzetségek azelőtt, egész a pithagoreusok föllépéséig, egyedül műveitek, orvosi előadásokat tartván Rhodos, Kirene, Kroton, Khos és Knidos városokban.

Az új világnézet és természetbölcelet kialakulása a miletosi Anaximandros és Hekataios nevéhez fűződik. A sok közül egyik követőjükről, Xenophanesről tudjuk, hogy tanítási vágya erős szenvedélyévé vált; beutazta Görögországnak majd minden városát ésvidékét, mindenütt nyilvános előadásokat tartva, melyekre nagy sokaság gyűlt össze. (V. ö. Marczali Henrik: Világtörténelem II. k.)

Mit nevezhetünk vajjon a szabadoktatás kezdetének, ha nem ezt?

Ez történt Görögország keleti részén.

Ez alatt nyugaton, Nagygörögországban, vagyis Itália déli részén, egy új bölcselő lépett föl, a máig nagy nevű Pithagoras, majd az orfikus miszticizmust kapcsolatba hozta a ión tudománnyal, és aki a föld forgásáról szóló tant először hirdette. Könyvet nem irt, hanem szabadég alatt tanított. Krotonban vallási, politikai és társadalmi reformokat akart létesíteni, s céljai elérésére iskolát alapított, melyben kezdetben 12-17 éves gyermekeket vett föl, kiket szigorú fegyelem alatt nevelt. Belső iskolájának ellenben felnőttek voltak a hallgatói, s ezeknek, mint kiválasztottjai szűkebb körének, matematikán kívül vallási és filozófiai misztikumokat tanított. Ez a belső kör azonban csakhamar kiszélesedett, mert nemcsak a város felnőttéi, de még nők is tömegesen csődültek össze tanításai hallgatására. Hívei szétáradtak az alsó itáliai városokban, és hasonló szabadiskolákat alapítottak. A bölcselők szabadoktatásának nemcsak a gondolkodás átalakítása volt az eredménye, de a mindinkább tökéletesebben kifejlődő városi élet mellett az ifjúság eddigi nevelési rendszerét is teljesen átalakította. Dr. Fináczy idézeti művében az átalakulásról így ír:

Eddig a 15-18 éves ifjak a gimnáziumban és az agórán forgolódtak, a 18-20 évesek pedig katonai kiképzésben részesültek . . . Most háttérbe szorul az erkölcsi nevelés és túlsúlyra vergődik az értelem kiművelésére irányuló képzés . . . Vándortanítók lépnek föl, kik új elemeket visznek bele az oktatásba; beszélnek geometriáról, asztronómiáról, zenéről, festészetről, szobrászatról, poétikáról háztartásról és államgazdaságról, a szónoklat elméletéről és gyakorlatáról, a gimnáziumokban, oszlopcsarnokokban, köztereken maguk köré gyűjtve a tanítás ezen új alakja és anyaga iránt rendkívül fogékony ifjakat. Ezen az utón az ifjak kétségkívül sokat tanulnak, de viszont belopózik lelkületekbe a kételkedés, a komoly elmélyedést hátráltató ötletesség, a kellő előkészület nélkül való okoskodás viszketegje . . . Nem lehet csodálni, hogy az ókonzervatívok, a vitatkozásnak e módját, mint szerintük hiu elmejátékot, vagy épen léha fecsegést elítélik, így fogják fel a szofisták munkásságát az igazi filozófusok is . . . A szofisták munkásságának érdemét azonban ma már senki sem vonja kétségbe. Nincs olyan újabb író, ki szemet hunyna ama tény előtt, hogy a görög történetnek egy jelentős korszakában ők voltak a nagy közvélemény megalkotói, hogy ők hozták forgalomba minden új eszmét, ők terjesztették a felvilágosodást és általános műveltséget, ők gyarapították a görög műveltséget a pozitív tudásnak nem kicsinyelhető anyagával.

A szofisták vándortanítók voltak. Szókratész sem tanított meghatározott helyen, állandó hallgatói neki se voltak. Tandíjat sem ő sem Platon, sem Arisztotelész nem szedtek. De az utóbbiak már kiválasztottak maguknak egy-egy helyet, s azt mintegy külsőleg is látható iskolává tették. Platon leginkább az Akadémiában tanított, utódja, Speusippos is éhez a helyhez kötötte magát. Arisztotelész a Lykeionban hirdette tanait, Antisthenes a Kynosargeszben, utódai a Stoában, Epikuros a saját házában.

A 338 után kezdődő, és Krisztus után 527 évvel végződő, a görög nevelés kozmopolitikus idejének nevezhető korszakban, mindjárt annak elején, mindez megváltozik.

A szabadoktatás eme középpontjai szervezett filozófiai iskolákká fejlődnek, némelyikben a filozófus segédtanerőket is alkalmaz, szabadoktatási jellegük is fokozatosan megszűnik.

A római császárság korában azonban a szabadoktatás jellege ismét előtérbe lép, de fájdalom, ezúttal a jelleg nincsen kapcsolatban a tudományos szellem terjedésével. A szofisták újra élednek, mutatók, szellemeskedő, hatástvadászó, retorikus, leginkább rögtönzött és enciklopédikus tartalmú előadásokat tartanak. A Krisztus utáni II-IV-ik században volt ez így. Ez új szofisták szintén vándortanítók voltak. A legkülönbözőbb közérdekű tárgyakat fejtegették. Nem meggyőzés volt a céljuk, hanem pillanatnyi lelkes hangulatok keltése. Athén volt ez irány főszékhelye, azonkívül ilyen szabadoktatás folyt Efezosz, Smirna, Pergamom, Antiokia, Szidon, Tirusz, Askalon és Góza városokban, utóbb Konstantinápoly császári főiskolájában.

A fejlődés azonban nem állott meg ott, ahol az előbbi korszak filozófiai központjai rendszeres iskolákká alakultak át. Egy további lépés következett ezután, és pedig az athéni filozófiai iskoláknak egyetemmé való átalakulása. Ez egyetem bővebb ismertetése nem tartozik a szabadoktatás történetébe; itt csak annyi legyen róla, hogy ennek előadásait kezdetben a keresztény egyházatyák is hallgatták, s hogy hallgatói közt később olyan szokások fejlődtek ki, melyek meglepően hasonlítanak az ezer évvel később alakult német egyetemek diákéletének jelenségeihez. Az athéni egyetemet Justinianus császár záratta be Kr. u. 547-ben.

Elmulásának ideje tehát közel esik a görög tudományosság alexandriai középpontja megszűnésének idejéhez.

Az alexandriai iskola.

Az ősegyptomi tudományosságról már Homér (Kr. előtt 870) is megemlékszik. Az Iliásban említi az egyiptomi orvosokat, bár futólag, akár mint Tirusz és Szidon szövömestereit. A Kr. előtti 500-ik évtől fogva több görög tudós utazik Egyiptomba. Herodotos ír róla leghosszabban és legérdekesebben; könyvében elragadtatással írja le a látott nagy és pompás épületeket, a gúlákat és a Labirinthost, melyekkel úgymond a görögök összes épületei között egy sem mérhető össze. Visszatérte után, Kr. e. 484-ben felolvasó körútra indult; biztos adatok maradtak ránk arról, hogy Athénben, Thebában és Korinthusban nyilvános helyeken sok száz hallgató előtt felolvasta Ciprus, Tirusz Kiréne, Kis-Azsia és Egyiptom ösmertetését, mai napig fennmaradt művének egyes részleteit.

A görögök érdeklődése Egyiptom iránt Nagy Sándor hódításai után emelkedett tetőpontra. Nagy Sándor halála után Egyiptom és általa alapított fővárosa, Alexandria, egyik hadvezérének, a nagyműveltségű és tudománykedvelő Ptolemaios Laginak birtokába jutott, ki nagy alapítványokkal a fővárost a görög szellem és tudományosság középpontjává tette.

Az alapítványok a világ legtehetségesebb és legtanultabb tudósait, nemkülönben a tanulni vágyó gazdagok és szegények seregeit vonzották oda, minden országból és minden népből, sok évszázadon át.

Az első Ptolemaios példáját követték az utódjai, s e királyi család bőkezűsége az emberi művelődés történetében örök emlékeztetővé teszi Alexandriát. Nem kevesebb mint 800 esztendőn át virágzott az alexandriai iskola, amely elnevezésből azonban nem szabad valami középponti szervezetű tanító intézetet érteni. E kifejezéssel azokat a tudományos irányokat jelölik, amelyek Alexandriában művelésre találtak, s e megkülönböztetésre e helyen annál nagyobb szükség van, mert az alexandriai iskolát már eleve olyan intézménynek kell tekintenünk, melyben a szabadoktatás a legideálisabb tisztaságában jelentkezik.

Az ott összegyűlt tudósok az ismeretek minden ágát művelték, és tanították a kutatás és tanítás teljes szabadságával – mindenkinek, aki hallgatni kívánta őket. Nem volt tudományág, melynek tanításait újtól és újból meg ne vizsgálták, és rendszerének tökéletesítésén ne fáradoztak volna. Hogy e hivatásuknak gondtalanul élhessenek, bőséges alapítványok kamatai tették lehetővé; lakásuk is egy fejedelmi épületben volt, a Múzeumban, hol nagy könyvtár is volt; egy másik könyvtár a Serapis templomában állott rendelkezésükre.

Ez épületekbe az idegen oly szabadon léphetett be, mint a templomba, vagy a színházba, használhatta a könyvtárt, és hallgathatta a tudósok előadását. A római világbirodalomnak csak politikai középpontja volt Rómában, a szellemi középpont jellegét Alexandriától elvitatni egyetlen egy császárnak sem jutott eszébe. A birodalom legszélsőbb keleti és nyugati tartományai között a kapcsolat megszilárdításában Alexandriának és Rómának legalább is egyenlő szerep jutott. Nem is volt évszázadokon át nagyobb hírű tudós ember sem Ázsiában, sem Európában, aki Alexandriában ne tanult volna, lett legyen orvos, tanár, bölcsész, pap, matematikus vagy csillagász; aki a szellemi arisztokráciához akart számítani, Alexandriában kellett járnia, enélkül csak nagyon ritka esetben érvényesülhetett a legtehetségesebb ember is.

A görög tudományosság tartalmáról találó szavakkal tájékoztat Humboldt Sándor. A görögök szemlélődésének középpontja az ember volt; amit a természetben nagynak és magasznak találtak, azt mind az emberrel hozták összeköttetésbe. Kítűnő észlelők voltak, és mégis a fizikában kevés eredményt tudtak felmutatni, aminek az volt az oka, hogy amit a természet közvetlenül eléjük nyújtott, az nem került el figyelmüket, de az oly dolgok, melyek kifürkészése a tünemény szándékos előidézését, vagyis kísérletet igényelt, ő előttük rejtve maradtak. Czöglér összeállításában (A Fizika története életrajzokban) a görögök fizikai ismeretei a következőkre szorítottak.

Az antik mechanikának, s általában az ókor exakt tudományosságának legkiválóbb képviselője Archimedes (287-212 Kr. e.) volt. Ő a statika és a hidrosztatika alapítója, az emeltyű törvény, a róla elnevezett hidrosztatikai törvény, mely az úszás és a sűrűség elméletének talpköve, a csigásor, a vízcső, a végnélküli csavar és végre a súlypont tana voltak azok az eredmények,

melyek a mechanikai ismeretek tárházát ő utána évszázadok hosszú során betöltötték. Ha még fölelmeitjük az alexandriai Heron találmányait, úgymint a róla elnevezett kutat és aeolipilt, az Euklides korából származó, a fény visszaverődésére vonatkozó három törvényt, a Hypathiának tulajdonított araeometert, továbbá Ptolemaiosnak a sugártörésre, Pithagorasnak az akusztikára vonatkozó csekély vizsgálatait: akkor felsoroltuk mindazt, ami által a görögök az ő fizikájuknak az alapjait megvetették, mert az ókori tudományosságnak legkiválóbb képviselője, Arisztotelész (384-332 Kr. e.) az ő mechanikai és fizikai műveivel még akkor sem lendített sokat, mikor a legésszerűbb alapon állott, általában pedig sokkal többet ártott velük, mint amennyit használt, mert hogy a fizika a XVI-ik századig erőteljesebb fejlődésnek nem indult, az legnagyobbbrészt az ő tekintélyének volt a következménye.

Mindezekhez hozzátehető, hogy az alexandriai iskola tudósai a felsoroltakon kívül egyéb természettudományi ismeretek birtokában is voltak, de azokat nem dolgozták föl a mai kor természettudományi módszere szerint, hanem csak kiindulópontokul választották a világegyetemről, s az anyag-ról szóló különböző irányú bölcsészeti okoskodásaikhoz, és néha egyetlen egy megfigyelésre egész rendszereket építettek föl, s ezek vitatásában merítették ki szellemük erejét. Hallgatóik száz és ezer-számra voltak, de a valódi tudományt nem vitték előbbre.

Az alexandriai iskola hogy mikor ért véget? nem állapítható meg egészen hitelesen. Általánosán a Kr. u. 500-ik évet tartják az iskola utolsó évének, de újabb időben későbbi fennállását bizonyító nyomokra is találtak. Valószínű is, hogy amíg az arab betörés katasztrófája nem érte a várost, a hajdan nagyhírű iskolának valamelyes törpe maradványai tovább tengődtek.

A keleti kereszténység szabadoktatása.

Az alexandriai iskola és annak tekintélye változatlanul fennállott egészen a keresztény val-lás megerősödéséig.

Ennek terjedésével és befolyása növekedésével azonban egész természetes dolog volt, hogy a két különböző világnézet a pogány tudományosság és szabadoktatás e nagyhírű középpontjának birtokáért egymással szembekerüljön.

Az első támadásokat már a harmadik században indították a keresztény egyházatyák. Az iskola a támadásokra ellentámadásokkal válaszolt, s a keresztény egyház tanításainak helyességét kétségbevonta.

A keresztények felelni akartak, de az alexandriai tudósok ekkor már szakítottak azzal az elvvel, hogy minden tanításnak tért kell nyitniok, s a keresztény hitvitázókat nem engedték be ma-guk közé, ami által elejét vették annak, hogy iskolájukban a keresztény hit tanai tudományos művelésben részesüljenek.

Az egyház előjárói ekkor úgy segítettek magukon, hogy ugyancsak Alexandriában külön iskolát alapítottak, és később más városokban is. Szent Jeromos állítása szerint az alexandriai keresztény iskolát még Szent Márk apostol alapította, s az már a II-ik és III-ik században a virág-zás bizonyos fokára emelkedett. Tanítottak benne Pantenus, Alexandriai Kelemen, Origenes, Heraklos, Nagy Dénes stb.; a IV-ik században Didymus, kinek előadásait szent Jeromos is hallgatta. Utolsó *tanára* Rhodon volt, kiről tudjuk, hogy 395-ben Pamfiliába költözött át, és ott tanított, de nem tudjuk mi okból? pedig átköltözése után az alexandriai keresztény iskoláról többé nincs hír.

Érdekes, hogy némely egyháztörténetíró szerint az alexandriai katekéta iskola a pogány Múzeumból, tehát magából az alexandriai iskolából fejlődött volna ki, mint annak egy mellékága. Ezt bizonyítani nehéz lenne, ellenben, hogy a pogány és keresztény iskolák egymásra bizonyos hatást gyakoroltak, s ennek némi kölcsönösség lett a következménye, kétségen felül áll. Mindkettőben felnőtteket tanítottak, és nagyon valószínű, hogy hallgatóságuk egy része közös volt; vagyis pogá-nyok is eljártak a keresztény iskolába, nyelvtant, szónoklattant, matematikát és bibliai magyaráza-tokat tanulni, amint bizonyos, hogy a keresztények is eljártak a pogány iskolákba.

A keleti egyháznak Alexandrián kívül hasonló iskolái voltak Jeruzsálem, Nisibis és Edessza városokban, és magában Rómában is.

Rómában az ottani retorikai iskolában volt tanár egyideig, de még pogány korában Szent Ágoston, kiről mint a felnőttek oktatása egyik legnagyobb képviselőjéről emlékezhetünk. Miután Rómán kívül még Karthágóban és Mediolánumban az ottani pogány retorikai iskolákban tanárko-dott, 387-ben felvette a kereszténységet és visszavonult Cassisiácumba. egy barátja birtokára, hol azonban számos híve csakhamar felkereste, s ezeknek nyilvános előadásokat tartott. Nemsokára könyvet irt arról, hogy a megkeresztelésre jelentkező különböző korú és műveltségű jelölteket miképen kell tanítani; ebben a műben a felnőttek oktatásának szabályait állította egybe, s vele oly alapos munkát végzett, hogy pontozatait ma is változtatás nélkül elfogadhatjuk.

Mindjárt első pontja tisztán körülírja a szabadoktatás módszerét, kimondván, hogy a felnőtteket nem lehet sem rendszeres, sem dogmatikus oktatásra fogni. A rendszeres tanítást előzze meg az általános és alapfogalmak ismertetése. Ezek az előadások „csak a lényeges részekre terjedjenek ki”, de úgy, hogy azért az összefüggés és az okozati kapcsolat belőlük megérthető legyen. Az oktatás módszere egyéni legyen, vagyis alkalmazkodnia kell a jelöltek műveltségi álláspontjához. Mind oly tanácsok, melyeket ma sem mellőzhet a szabadoktatással foglalkozó előadó.

Határozottan megállapítható, hogy a keleti egyházatyák a pogánykori szellemi művelődés termékeitől és irányzataitól nem idegenkedtek. Nagy Szent Bazillus például a keresztény ifjakhoz intézett beszédében a pogány klasszikusok olvasásának helyes módjáról szól. Szt. Ágoston, mint hippói püspök papjait szorosabban fűzte magához, velük egy házban lakott, velük étkezett, és asztalánál az olvasás és vitatkozás volt a fődolog. Az ő püspöki háza volt az első szeminárium, s az onnan kikerült papok a monostori együttélés intézményét nem csak Afrikában terjesztették el, de Európában is, különösen Itáliában. Szent Ágoston a *De doctrina Christiana* című művében a szentírás tanulmányozásán kívül a *világi ismereteket* is szükségeseknek ítélte, és azért az ő szemináriumában, és kétségkívül azokban is, melyeket tanítványai alapítottak, a tanulmányok kiterjedtek a történelemre, természettudományokra, orvostanra, nemzetgazdaságtanra és a görög tudományosság egyéb ágaira is.

A rómaiak szabadoktatása.

Hogy a római kultúra a görög tudományosság emlőin nevelkedett és teljesen önállóvá lenni sohasem tudott – közhelye a történelemnek. A római katoná állam, melyet az egész világ meghódításának gigászi gondolata évszázadokon át hevített, nem szülhetett és nevelhetett bölcselkedő és kutató szellemeket; a rómaiak a tett embereinek tartották magukat, és más tetteket nem akartak ismerni, csak amelyekhez a vér és tűz nyomai tapadnak. Nagy elméi ha már tudományra adták magukat, a leggyakorlatibb tudományt művelték: az állami hatalom és polgári kötelességek egymáshoz való viszonyának, meg az enyém és tied fogalmának sabatos megállapításával és tételbe szedésével foglalkozó jogtudományt. De ebben az egyben aztán túltettek minden népfajból származó tudóson és minden idők és népek tudományosságán; a római jog egyedül álló nagy alkotás az egész ókorban, oly bámulatosan kiépített rendszerrel, melynek megteremtésére a görög szellemi világ még csak megközelítőleg sem lett volna képes.

A természettudományokat a rómaiak nem művelték még Görögország meghódítása (Kr. e. 146) után sem. Az első ismeretág, ami a görögység révén Rómába behatolt, a grammatika (a költői művek magyarázata) és a retorika volt. Suetonius híres férfiakról írt művében erre vonatkozólag a következőket írja:

„Hajdan a grammatika nem dívott Rómában, annál kevésbé örvendett tiszteletnek; durva és harcias volt akkor még a polgárság s nem igen volt érkezése szabadelvű tudományokra ... A grammatika tanulmányát először mallosi Kratesz hozta be Rómába, ki a második és harmadik pún háború között mint követ jött oda, s követségi ideje alatt nagyon sok előadást tartott, szüntelenül értekezett, s nekünk utánzásra példát adott.”

Rómában a szabadoktatásnak ez az első nyoma.

A retorika tanítása csak később honosult meg Rómában és csak lassan terjedt. Kr. e. 161-ből fennmaradt egy censori rendelet, mely úgy szólt hogy: „M. Pomponius praetor intézkedik és gondoskodik arról, hogy Rómában a filozófusokat és retorokat meg ne tőrje”. Hogy a tilalom daczára a filozófusok és retorok tovább tanítottak, és pedig a rendszertelen (nem iskolás) szabadoktatás elvei szerint, egy újabb censori rendeletről következtethető, mely a következő században Kr. e. 92-ben jelent meg. Ez így szól: Hírül hozták nekünk, hogy vannak emberek, kik a tudományosságunk új nemét hozták be, s akikhez az ifjúság iskolába jár; azt a nevet vették föl, hogy a latin retorok; – *az ifjak naphosszat vesztegelnek náluk*. Jónak látjuk ítéletünket nyilvánítani, hogy ezek az újítások nekünk nem tetszenek.”

A censorokon kívül másoknak sem tetszett Rómában a nevelés ez új iránya, és pedig főképen azért, mert a görög nyelv és irodalom terjedését, és ezzel együtt a görög erkölcsök meghonosulását hozta magával. A köztársaság utolsó évtizedeiben a retorikai tanulmány elválik az alsóbb fokú iskolázástól, és a szabadoktatói jelleget mindinkább kidomborítva görögös irányt vesz. Az általános láz átragad a meglett emberekre is. Fináczy említi, hogy Scipio Affricanus minor körül a *művelődni vágyó férfiak társasága alakul*, melynek tagjai buzgón kezdek tanulmányozni a görög irodalmat s érintkezésbe lépnek a görögül író tudósokkal, s azokkal a görög emberekkel, kik a hellenizált Ázsiából és Egyiptomból özönltek Rómába. Lucullus, Pompeius, Cicero és Augustusz környezetében csupa ilyen görög filozófussal találkozunk.

Nemi visszahatás mutatkozik Domitiánus császár idejében, ki Kr. után 95-ben egy újabb kísérletet tett a retorok kiűzésére, de hasztalan, mert azok ismét visszatérnek és folytatják munkájukat, ami annál inkább sikerülhetett nekik, mert nemsokára a császárok kegyeibe jutottak. Vespa-

sianus már fizetést adott nekik, kik azelőtt csak a tandíjából éltek, és példáját követték az utódjai. A taxosi Hermogenos római retorikuskoláját a 161-180 közt uralkodó Marc Aurel császár meg is látogatta.

A grammatikai és retorikai iskolák egészen az V-ik századig fennállottak a római birodalom minden részében, Itáliában ép úgy mint Kis-Ázsiában, Achaiában mint Galliában és Hispániában. És bárha a kereszténység terjedésével ez iskolák élére is keresztény tanítók kerültek, előadásaik tárgyai a régi pogány klasszikusok művei maradtak. Az egyházatyák maguk pogány iskolákban tanultak és ép úgy megösmékedtek a görög filozófusok rendszereivel, mint görög és római költők műveivel.

Nagy Vazul az athéni egyetemen tanult, majd a palesztinai Caesareába ment, az ékesszólás metropoliszába, hol több retorikai iskola virágzott. Később Bizáncban majd Rómában hallgatta az ottani sofistákat és filozófusokat, Athénben pedig az egyetem *külső tanárait*. (E tanulmányok hatása meglátszik az iratain is; Platon államának eszméivel például annyira el *van* telve, hogy van olyan műve, melynek húsz pontjáról mutatható ki Platon hatása.)

Hadrianus (117-138) oly lépésre szánta el magát, mely Rómában a görög tudományosság szabadoktatás útján való terjesztésének lassankint véget vetett. Megalapította ugyanis, mint állami intézményt, az athéni főiskolát, a híres Atheneumot, melyben állampénztárból fizetett tanárok grammatikát, retorikát, filozófiát és jogtudományt tanítottak.

Ettől fogva az iskolák száma gyorsan fölszaporodik; a nagy világbirodalom közigazgatása számára sok tisztviselőre volt szükség, s ezek kiképzésére számos városban új iskolák nyíltak. A Krisztus utáni második században Rómában egy új jelenség merül föl: a görög retorok és grammatikusok tanításával szemben az egyetlen római eredetű tudománynak, a jognak tanítására szabadoktatási intézmény nyílik. Az első jogi iskolát Rómában Apollo temploma mellett nyitották, a másodikat Berytusban, a mai Beirut helyén, mely később világhírű lett. Ezek a harmadik és negyedik században magánvállalkozások voltak, míg végre II. Theodozius 425-ben ezeket is államosította.

A rómaiak szabadoktatási intézményei ezzel végleg megszűnnek; félszázaddal utóbb elbukott a római birodalom is.

A nyugati egyház kultúrtörékvései.

A Rómát elfoglalt keleti góthok és királyaik a kereszténységgel együtt a római műveltséget is átvették. Nagy Theodorich és utódja Athalarich (493-534) bőkezű pártfogásban részesítették az iskolákat és a tudósokat; amaz Boethiust, az „utolsó igazi római tudóst”, emez Cassiodorust meghitt emberei sorába emeli. Athalarichnak fennmaradt egy rendelete, melyben megparancsolja a római Senatusnak, hogy a grammatika, ékesszólás és jogtudomány tanárainak a fizetését mindenkor pontosan adja ki.

Ebben a korban lép föl szent Benedek és szervezi Nápoly közelében a Monte Cassinon az első kolostort (528), egy évvel utóbb pedig kiadja korszakalkotó Reguláját, mely a nyugati szerzetes élet Magna Chartája lett. E regulában azonban arról, hogy a kolostorok oktató intézetek legyenek, nincsen szó. Ennek érdeme Odoaker és az első négy góth király nagyhírű miniszterének, szent Cassiodorusnak nevéhez fűződik, ki agg korában szülőföldén, Scylacium vidékén, kolostort épített s oda több hívével visszavonult. A kolostorban könyvtárt rendezett be, majd iskolát nyitott, melynek kijelentetten az a feladata volt, hogy *önként jelentkező felnőtteket a papi pályára készítsen elő*. Az iskolában egyenlő gondossággal tanították a világi tudományokat, bevezetést a szabad művészetekbe, valamint az egyházi tudományokat, s e tanítások anyagát Cassiodorus könyvekbe foglalta. Iskolájának felsőbb tanfolyama is volt, ennek hallgatói számára kilenc kötetnyi kézikönyvet írt. és több görög történetíró műveit lefordította. Cassiodorus e példáját a nyugati egyház többi bencés kolostora is követte, és így váltak e kolostorok a magasabb művelődés hajlékaivá. Az elvetett mag legelőször Irlandban hajtott gyökeret. Ott szent Patrik (432-492) alapította az első kolostorokat. Columban (543-615) Cassiodorust követve, e kolostorokat tanító-intézetekké alakította át, oly sikerrel, hogy az ott előadott különböző tudományok hallgatására több ezer felnőtt sereglett egybe. Columban később Galliába is átment, ott térítő munkát végzett, és kolostorokat alapított, de ezekben még iskola nem volt. Ez a kultúrtörténeti átalakulás csak kétszáz év múlva. Nagy Károly korában következett be. egy másik angolszász szerzetes, a nagy Alkuin munkásságából.

Angolország területén az angolszász betörés és hódítás visszavetette a kolostori iskolák keletkezését. A hetedik század végén azonban a hódítók már fölverték a kereszténységét, papjaik kolostorokat alapítottak s azokban a világi tudományokat is tanították. Hallgatóik természetesen kizárólag felnőttek voltak. Hogy a felnőttek oktatása mily terjedelmű volt megírta a nagynevű Beda Venerabilis, az ősi angolszász kultúra egyik megalapítója. A pápa a tarsosi Theodorust nevezte ki angolországi érsekké, s ez 669-ben érkezett egyházába. Bejárta az egész szigetet, és mindenfelé örömmel hallgatták tanításait. Kísérője Hadrianus volt, „és mert mindketten bőséges tanultságra tettek szert, mind az egyházi, mind a világi tudományokban, ezért a tanítványok nagy serege gyűlt köréjük, és ők ezeknek a Szentírás magyarázatával együtt a verstant, csilágászatot, és számvetést is előadták”.

Igen becses emlékei ezek a középkori szabadoktatásnak, s kiegészítést találnak ama későbbi híradásban, hogy Theodorus ösztönzésére angol földön, számos benedekrendi kolostor keletkezett s ezekben az összes szabad művészeteket és a klasszikus nyelveket is tanították.

Alkuin is ilyen iskolában tanult, a yorkiban, amelynek könyvtáráról ő maga írja, hogy azokban a keresztény egyházatyákon kívül a klasszikus írók művei is megvoltak.

Nagy hírre emelkedett a yarowi kolostori iskola az emiitt Beda Venerabilis (672-735) által. Ő róla írják, hogy tanítványainak száma 500-on felül volt, s ezeknek Platon, Aristoteles, Seneca, Cicero, Lucretius és Ovidius műveit magyarázta, és a szabad művészetek minden ágát. Hogy a néha 600 főre is emelkedő hallgatóság nem csupa papjelöltekből állott, hanem nagyjából világi felnőttekből, nem szorul bizonyításra. Mert ha el is szaporodtak a kolostorok. 600 novícius számára aligha volt befogadó képességük abban az időben.

A nyugati keresztény egyház tehát egy új kultúrát teremtett, melynek az egyetemes emberi művelődés fennmaradása körüli érdemeit csak a legutóbbi időkben kezdik elismerni, miután egy-két évszázadon keresztül lehetőleg lekicsinyelték, sőt a 19-ik században is akadtak nagynevű írók, kik a keresztény egyházi kultúrát egyenesen felelőssé tették azért a sötét tudatlanságért, amelybe, szerintük, Európa a középkorban süllyedt.

Nem lehet e sorok feladata, ez állítások cáfolatába bocsátkozni, de aki a forrásokat csak felületesen tanulmányozza is, csakhamar észre fogja venni, hogy az adatok nagy sokaságára találni, melyek homlokegyenest ellenkező eredményt állapítanak meg.

Mindenekelőtt a sokat emlegetett sötét tudatlanság sem oly vigasztalanul sötét, mint amilyen hírét költötték. Ami pedig az egyházi férfiakat illeti, ő róluk ki fog derülni, hogy e sötétség eloszlására mindent megtettek, ami abban a korban lehető volt. Hogy e munkásságuk mily terjedelmet öltött, és minő eredményeket ért el? ennek szemléltetésére elég a Nagy Károly korára, és Alkuin nevére hivatkozni.

Alkuin Yorkban született 735-ben, s az ottani kolostori iskolában tanult. Mint követet Rómába küldték, s ott a régi római műveltség még látható nyomainak tanulmányozásához nagy lelkesedéssel fogott. Hazautaztában Pármában találkozott Nagy Károly császárral, s ennek meghívására Parisba utazott, hol átvette az új római birodalom közoktatásügyének vezetését. Alkuin mindenekelőtt a császári udvarban, az Augusztus római császár hajdani udvari iskolájának mintájára megalapította a *Nagy Károly udvari iskoláját*, amelybe Nagy Károly egész házanépével és udvarával eljár. Az iskolának, újabb kutatások szerint, volt alsófokú tagozata is, melyben udvari emberek gyermekeit oktatták. Az udvari iskolai sikerén felbuzdulva, Alkuin más városokban is szervezett az előkelők, de főképen a birodalom főtisztviselői számára iskolákat. Hogy ezekben iskolai tanítás folyt-e vagy az, amit ma szabadoktatásnak nevezünk? e kérdésre egy kis gondolkodás segítségével könnyű megtalálni a választ.

Mert vajjon felnött udvari embereket, nagyrangú katonákat és államférfiakat, magát a császárt és fiait, iskolai fegyelem alá lehetett-e fogni, s tőlük rendszeres tanulást kívánni? És nem-e százszor inkább a szabadoktatásnak, hasonló körülmények között mindenkor ismétlődő encyklopedikus rendszere érvényesült-e itt is?

Alkuin a világi iskolák föllállítása után a kolostorokra vetette szemét. Meglepetéssel látta, hogy míg hazájában majd mindenik kolostor iskolát tart fönn, addig frank földön a kolostorokban lakó szerzetesek tanítással nem foglalkoznak. Elhatározta, hogy ezen változtat, és Toursban megalapította az első kolostori iskolát, melyet nemsokára több kolostori iskola nyitása követett. Alkuinnak ezenkívül nagy érdeme van a pogánykori műveltség emlékeinek megmentése körül. Régi szerzők kéziratait kutatta föl, s azokat vagy megszerezte vagy lemásoltatta.

Alkuin halála után művét legtehetségesebb tanítványa, a német Hrabanus Maurus folytatta, ki később szülővárosában, Mainzban érsek lett. ő alapította német földön, Fuldában az első kolostori iskolát, miután ezt megelőzőleg az ottani könyvtárnak megvetette alapját.

A felnöttek oktatása szempontjából Hrabanus érdemei az Alkuinéval versenyeznek. Az ő eszméje volt ugyanis, hogy a fuldai kolostor iskoláját, melyben gyermekkorában ő maga is tanult, az elemi ismereteket meghaladó tanítást nyújtó intézménnyé emelje. Ez 804-ben történt; utána Fulda példáját csakhamar más kolostorok is követték.

A tudományoknak a francia és német kolostorokba történt bevonulása ettől az időponttól számítandó, nemkülönben az is, hogy ettől fogva a tudomány az egyház szolgálatába áll, és tanító-mesterétől, a természettől elfordulva, egyoldalúvá válik. Ma már tudjuk, hogy ezt a kor szelleme követelte; vad pogánynépek megtérítése és erkölcsük megszelidítése több nemzedékre terjedő apostoli munkát kívánt, egyetemes kultúrát, mely minden kétkedést kizáró igazságokon épült föl és ilyeneket hirdet. Ez az irány a természettudományoknak nem kedvezett ugyan, de megvetette az európai civilizáció alapjait.

A fuldai apátságban még egyideig uralkodó szellemet előnyösen jellemzik a „Fuldai évkönyvek” cím alatt ismert nagyírú történelmi följegyzések is, melyeket leginkább Nagy Károly életrajzának szerzője kezdett írni, és Rudolf, Hrabanus egyik tanítványa folytatott. Ez évkönyvek a legmegbízhatóbb krónikának bizonyultak; a honfoglaló magyarokról is sok szó van bennük, s adataik helyességét az újabbkori nyomozások igazolták.

A tárgyilagosság, mely főképen Rudolf szerzetes jegyzeteit jellemzi, mindenesetre a gondolkodás szabadságának bizonyítéka. De már Rudolf után úgy a fuldai, mint a többi kolostori iskolákban az az irány hatalmasodott el, hogy az emberi értelem kizárólag az egyházat tartozik szolgálni, s ennek következménye lett, hogy a IX-ik század közepétől kezdve a legkiválóbb szellemek tehetségeiket vallásos viták írására, és a patrisztika irodalmának kommentálására fordították, vagy a filozófia céljául a dogmák igazolását tűzték ki. Ez az irány teremtette a skolaszticizmusnak nevezett bölcséleti iskolát, melynek megalapítója Scotus Erigena volt; 843-ban ő lett a Kopasz Károly párisi

udvari iskolájának a vezetője, hol a filológiát és a filozófiát adta elő. Jelszava volt, hogy *az igazi filozófia azonos az igazi vallással* – s ez mindent megmagyaráz, a természettudományoknak az emberi művelődés ismeretköréből való kizárását is.

Erről a korról mondja, erős túlzásokkal, és nagy tájékozatlansággal az európai civilizációról írt művében *Guizot*: Az 5-ik századtól a 16-ikig a teológia az, ami befészkelte magát az emberi lélekbe és irányította azt; minden nézet teológiai elvekkel van átszűrődve, a bölceleti, politikai és történelmi kérdéseket mind teológiai szempontokból tárgyalják. Az egyház annyira uralkodik az értelmén, hogy úgy a matematikai, mint a fizikai tudományokat alávetette tanításainak. A teológiai szellem az a nedv, mely az európai világ ütőereiben kering, egészen Baconig és Descartesig. Bacon Angliában, és Descartes Franciaországban voltak az elsők, kik az emberi értelmet fölemelték.”

Ugyanerről a tárgyról Buckle még elfogultabb egyoldalúsággal és konok általánosítással a következőket írja:

„Sok századon át nem volt világi ember, aki írni-olvasni tudott volna, és még kevésbé, aki könyvet írhatott volna . . . , Annyira hozzászokott a világ ez időben a hazugsághoz, hogy végre nem fordulhatott elő semmi olyas, amit az emberek el ne hittek volna. Előjelekről szóló történetek, csodák, jelenések, baljóslatú jelek, égi szörnyűnemények, a legvadabb és minden összefüggést nélkülöző képtelenségek szájról-szájra jártak, és oly nagy gonddal vétettek át egyik könyvből a másikba, mint az emberi tudás válogatott kincsei. Hogy Európa fölemelkedett ez állapotából, az ember rendkívüli erejének legkétségtelenebb bizonyosága, mert nem is képzelhetünk oly társadalmi állapotot, mely a haladásra kedvezőlenebb volna, mint ez. De nyilvánvaló, hogy mindaddig, míg a szabadulás be nem következett az általános hiszékenységgel és a gondatlansággal egészen leszoktatja az embereket a bűvárkodásról, és képtelenné tette őket eredménytelen tanulmányozni a múlt eseményeit, vagy akár pontosan följegyezni azt, ami körülöttük történt”.

Eltelkintve attól, hogy az újabbkori kutatások szerint e nagyhangú és sokáig dogmaszerű tekintélyvel bíró kijelentéseknek nagyrészt épen az ellenkezőjük bizonyult igaznak, méltán feltűnést kelt lehet a bíráló előtt, hogy e rettenetes visszafejlődésért vagy inkább vesztelésért, miért kellett a művelődés utolsó mentsvárait, a kolostori iskolákat felelőssé tenni? Vagy épen az egyházat? És az idézett nagynevű kultúrhistorikusoknak és társaiknak miért nem jutott eszükbe megemlékezni az arisztotelészi filozófia kártékony befolyásáról, mely kategorikus állításaival a természettudományok visszafejlődésére sokkal inkább okul szolgált, mint a kolostori tanítás egyoldalúsága. És miért nem veszik észre továbbá, hogy a kolostori iskolákban a papnevelésen kívül elejétől fogva világi tanulók oktatásával, sőt a felnőttek oktatásával is foglalkoztak? és miért nincsen tudomásuk arról, hogy Olaszországban a Nagy Károly korát követő századokban a polgári iratok alatt is mindenütt eredeti aláírásokat találni, ami hangos cáfolata az analfabetizmus korlátlan elterjedésének? És végül miért hunynak szemet a XII-ik század ama nagy művelődéstörténelmi eseménye előtt, hogy a kolostori tanítás, a nagyhírű Abelard személyében, kilépett a kolostor falai közül, és a görög bölcselők korára emlékeztető szabadsággal, a nagy közönség előtt, a dogmák bírálatának terére mert lépni?

De egyelőre térjünk vissza a 8-ik századhoz.

A művelődés terjesztésének egyik legnagyobb hírű mestere Szent Chrodegang metzi püspök volt. (742-766) Ő szent Benedeknek a szerzetesrendje számára írt szabályzatát a világi papságra is kötelezővé tette, vagyis a püspök körül élő papságot, a kanonokokat együttlakásra, közös étkezésre és tanítói munkásságra kötelezte.

Ezzel az intézkedéssel születik meg a kolostori iskolákkal párhuzamosan a *káptalani* iskola, melyet *székese egyháznak* is hívtak.

Az acheni zsinat már 789-ben elhatározta, hogy mindegyik kolostorban és püspöki székhelyen kell szervezni iskolát, amelyben gyermekeket is tanítsanak,

Nagy Károly idejében a kolostori és káptalani iskolákba, mint Békefi Rémgig igazolja, *világi ifjak* is jártak, „Mivel azonban ezt a szerzetes fegyelmre nem találták előnyösnek, az acheni zsinat 817-ben (Nagy Károly halála után) a világiakat kirekesztette a kolostorok iskoláiból. Ennek az lett az eredménye, hogy a káptalani iskolák ajtaja is bezárult a világiak előtt. Csak mikor a szűkkeblű eljárás szomorú következményei mutatkozni kezdtek, következett el a bölcsőbb megoldás, ugyanis úgy a kolostorban, mint a káptalani székhelyeken kettős iskolát nyitottak, külön a papjelöltek és külön a világi felnőttek számára, mely utóbbiakat schola exteriornak nevezték el

A schola exterior tehát az első intézmény a keresztény korban, melyről hitelesen megállapítható, hogy nem papok képzése céljából állott fenn, hanem világiak közt terjesztette a tudományos ismereteket. (Bár Fináczy, többször idézett művében, azt állítja, hogy világiak alatt világi papjelölteket kell érteni.)

Ezzel az intézménnyel válik el a felnőttek oktatásától, és születik meg egyszersmind a szabadoktatás fogalma, mert amily bizonyos, hogy a papnevelés a Szent Ágoston, Benedek, Cassiodorus és Chrodegang regulái szerint folyt tovább évszázadokon át, épen oly kétségtelen, hogy a világiak oktatása, mint ezt látni fogjuk, a tudományok fejlődésével lépést tartva, a szellemi szabadság haladásának irányában fejlődött.

II. Jenő pápa 826-ban elrendelte, hogy minden püspöki és plébániai egyháznál legyenek mesterek és doctorok, kik a tudományokba beavatva, a dogmákat és a szabad mesterségeket tanítsák.

A harmadik lateráni zsinat elrendelte 1179-ben, hogy minden püspöki székhelyen illő javadalommal kell ellátni azt a mestert, aki az egyház papjait és – „*a szegény tanulókat*” ingyen oktatja, Ezt megismételte a negyedik lateráni zsinat is 1215-ben.

Hogy ezek az intézkedések haladást jelentettek, az oktatást átható szellemnek egy új áramlatát, megítélhető abból a hatásból, amelyet maguk után vontak,

Maga pedig e hatás, egy a XII-ik században írt könyvből, melyet a keresztény középkor tudományosságának és szabadoktatásának egyik legkiválóbb képviselője hagyott az utókorra.

Ez ép oly érdekes, mint tanulságos könyv, a *História calamitatis*, melynek adatai alkalmasak gondolkodóba ejteni minden művelődéstörténelmi író és a sötét középkor műveltségi viszonyairól, valamint a kolostori iskolák egyoldalú tanítási irányáról táplált nézeteit némileg módosítani. Ez a könyv továbbá a *felnőttek oktatásáról* és annak nagy elterjedtségéről is félreérthetetlen és nagy értékű adatokkal szolgál. A könyv szerzője a szerelmi regényéről általánosan ismertté vált *Abelard* (1079-1142). ki ifjúkorának botlásai után az azok miatt rája szakadt szenvedések közben lelkiileg megtisztulva, egész életét a tudományoknak és az egyháznak szentelte. E könyvből tudjuk meg mindenekelőtt, hogy a kolostori iskolákban a 11-ik században nemcsak igen jól meg lehetett tanulni latinul, de, ami már nem annyira természetes, azt is, hogy az egész fennmaradt római klasszikus irodalmat is meg lehetett ismerni. Abelard 16 éves korára mindezt át tanulmányozta. Hogy magát tovább képezze, vándorútra kelt és a legkiválóbb kolostori iskolákat sorban meglátogatta, mindenütt tanulva és vitatkozva. Majd maga nyitott iskolát Melunben, később *Corbeilleben*, és a saját nézeteit hirdette. Nagy hallgatóságot gyűjtött maga köré s mert előadásait a legnagyobb nyilvánosság előtt tartotta, a tudományt a kolostori iskolákból kivitte az életbe. Szóval – a felnőttek oktatásának azt az irányát szolgálta, amelyet egész bátran szabadoktatásnak nevezhetünk; Abelard tanításai ugyanis önállóak, eredetiek sőt annyira függetlenek és szabadok voltak, hogy miattok később lépten-nyomon összeütközései támadtak kora püspökeivel. Parisból kiűzték, mire Abelard a város falai tövében emelkedő St-Genoveva hegyen ültette fel sátrát, ott kezdett tanítani és onnan támadta a realizmus tanait. Később a filozófiával szakított és elhatározta, hogy teológiát tanul. Maga nyitott a kolostoron kívül iskolát, amit a mai korban mindenesetre *szabadiskolának* neveznének. Anzelm apát, kitől a teológiát tanulta volt, hamarosan féltékeny lett rá és módját tudta ejteni, hogy előadásait betiltassa. Abelard erre ismét Parisba ment és újra megnyitotta szabadiskoláját – ezúttal több szerencsével, mert igen kiváló tehetségű és később nagy szerepet vitt hallgatói voltak, mint II. Celesztin pápa, Bresciai Arnold, Freisingeni Ottó stb. Ebbe az időbe esik szerelmi regénye Heloise-zal s az annak végét vető katasztrófa, mely majdnem életébe került. Felgyógyulása után szerzetes lett, de kolostorában nem volt maradása, mert egykori hallgatói seregestől jöttek utána, és erőszakosan követelték, hogy tartson nekik előadásokat. Ekkor egy mezei lakba költözött, követve tanítványaitól, kik számára a szabadiskolát ismét megnyitotta. Előadásaiért eretnek-séggel vádolták, mire leckéi szövegét elégette és kolostorba ment vezekelni. Onnan kiszabadulván egy őserdőbe ment, hogy remeteségre adja magát, de tanítványai ott is fölkeresték, és kunyhója körül faházakat építettek, egy egész kis várost, mely Paraklet néven lett ismertté.

A hallgatóira gyakorolt hatás azonban csakhamar megszédítette, az őserdőből ismét a világba tért vissza, s a nyilvános szónoklatok és vitatkozások áradatát indította meg. A szentháromság, a predestináció és a szabadakarat voltak a tárgyai, de annyira racionalista álláspontot foglalt el, hogy kihívta maga ellen az egyház képviselőit s ezek elidegenítették tőle a hallgatók nagyobb részét. Ezután abban az apácázárdában tartotta előadásait, amelyben Heloise fejedelmű lett. Majd ezt is megunván, visszatért Paris mellé a Genovéva-hegyre, hol ismét tanított. Ismét összeütközésbe jött az egyházzal s tanait az emiatt összehívott zsinat elítélvén, Abelard Rómába indult a pápához. Ám útközben beteg lett s a Clugny kolostorba vitték, hol még évekig élt, s a világgal és az emberekkel megbékélve halt meg.

Abelard a legisztább típusa a középkori tudományosság képviselőinek. Élettörténete is jellemző a korra s az emberi szellem akkori törekvéseinek hű lenyomata. És ami a legfőbb: igen erélyes cáfolat azok állításai ellen, kik a középkort a sötét barbarizmas kultúrátlan korának tartják. Itt ismét szembeállítható a két fogalom: a civilizáció nagyon lehanyaglott, de hogy a kultúra is kipusztult volna, alaptan állítás. Még a művelődés iránt való érzék sem tűnt el: Abelard ahova csak ment, a hallgatók nagy tömegei kísérték. Az emberek akkor is szerettek tanítani és tanulni, tudományal is foglalkoztak, csak épen a tudomány lett egyoldalúvá, miután az emberi ösmeretek köréből a természettudományokat kikapcsolták.

Az arab tudományosság.

Alexandriát Kr. u. 641-ben vette be Omar kalifa s a világhírű könyvtár elhamvasztásával utolsó nyomait is eltörölte az Alexandriai Iskolának. Ettől az időponttól az első keresztény egyetemnek, a bolognainak megalapításáig, ami 1158-ban történt, egy fél évezred esik.

Ezt az időközt a nyugati egyház kolostori és káptalani iskoláiban folyt tanításon kívül az Európába beköltözött hódító arabok tudományosságának virágzási kora tölti be.

Az arabok művelődési törekvései a legnagyobb elismerést érdemlik, de nagy túlzás azt állítani, és ellentmondás lenne helybenhagyni, hogy a görög irodalom remekműveinek csak a nyomai maradtak volna korunkra, ha oly időben, midőn Európa a népvándorlás viharaiiban hanykolódott, a világuralomra törekvő arabok a görög kéziratok legnagyobb részét le nem fordítják és kalifáik Keleten Bagdadot. Nyugaton Cordovát. nemcsak a politikai hatalom, de a művelődésnek is közép-

pontjává nem teszik. Ma már tudjuk, hogy a görög tudományos és költői irodalom egy nagy részét a kolostori iskolák tanárai, másik részüket pedig a keleti görög császárság tudósai teljes épségben hagyták át korunkra, és csodálni lehet, hogy ennek az emléke egy időben annyira elhomályosult. Holott oly író is, mint például Rottek, a múlt század első felében, eléggé hirdette nagytekintélyű Világtörténelmében, hogy a renaissance soha sem érhetne volna el teljesen diadalát, ha a hanyatló és elbukó görög császárság tudósai be nem költöztek volna Olaszországba. Az arabokról ma már úgy emlékezhetünk meg, hogy az ókori tudományosság, mint Euklides, Ptolomeus, Archimedes, Aristoteles és Diophantus műveinek megmentésében nekik is jelentékeny, de semmi esetre sem kizárólagos érdemük volt, mint például Czogler is állítja. Érdemeik közé tartozik, hogy Ázsiában, Egyiptomban és Spanyolországban egyetemeket alapítottak, melyeken a görög nyelvet és bölcsészetet tanították és megismertették Európát a kínaiak, indusok és más keleti népek tudományos vívmányaival. (Írányű, papiros, puskapor stb.) Az arab tudományosság legnagyobb virágzását Spanyolországban érte el; Cordova, Sevilla és Granada lett a művészetek és tudományok tűzhelye. A mórok birodalmában 70 könyvtár volt, a kordovaiban 600 ezer kötet, és az a sok szellemi kincs, az egyház minden tilalma dacára, nagy vonzóerőt gyakorolt a keresztény világra. Történelmi tény, hogy az arab egyetemeket számos keresztény fiatalember látogatta, egyebek között – ifjú korában – II. Sylveszter pápa is, ugyanaz, aki Szent István királyunknak a koronát küldte s kiról a történelem feljegyezte, hogy a mór iskolákból nagy műipari készültséget is hozott magával. (A szent koronát is ő maga állította össze egy biblia kötési tábláit díszítő, zománcolt kapcsos hevederből.)

A görög tudományosság megmentésének munkájában az arabok hatalmas segítőtársakra találtak a zsidókban, ők voltak az arab és görög munkák fordítói s ez utón ők maguk is művelői lettek az akkori összes tudományoknak; tevékenységük kiterjedt a bölcsészetre, csillagászatra, az orvosi tudományokra, a fizikára és matematikára. A keresztény és a mohamedán világ közt a zsidók voltak a közvetítők: a kereskedelmi érdekek szolgálatával mindkét világban megtúrtá tudták magukat tenni.

Közben a normann betörők birodalmat alapítottak Szicíliában és mohamedán tudósokat hívtak városaikba, kik ott szellemi felsőbbségükkel a keresztények tanítói lettek. Ugyanekkor az északi olaszok maguk jártak el a spanyolországi arab egyetemekre. Ez oly szellemi kölcsönhatást eredményezett, melynek nyomai meglátszanak az olaszok azon korbéli irodalmán is. Így készítette elő az arab befolyás Európát az új szellemi áramlat megindítására és így lett Olaszország a tudományok ujjábredésének hazája – már jóval előbb, a Keletrómai birodalomnak 1453-ban bekövetkezett bukásánál, melynek időpontjától sokan a reneszánszot és általában az újkort számítják.

Hogy az arab egyetemeken nem rideg iskolai korlátok közé kényszerített tanítás és tanulás folyt, aligha kell bizonyítani. Ahol mohamedán hallgatók közé keresztények is bebocsátást nyertek, ott a szabadgondolkodás szellemének kellett uralkodnia, az alexandriai iskola hagyományainak, melyek a tudományok fejlesztését és terjesztését ismerték egyedüli céljukul, és ennek útjából minden akadályt, korlátot, előítéleteket elhárítottak.

Ha ez nem is volt mai értelemben vett szabadoktatás, de mindenesetre nagyon közel állott hozzá, és nincs ok rá, mely tiltaná, hogy e helyen felemlíttessék.

Középkori tudományosság és szabadoktatás Magyarországon.

Békefi Rémy Székesfehérvárról és Csanádról oklevéllel bizonyítja, hogy ott Szent István idejében már volt káptalani iskola. A Gellért-legendából kétségtelenül megállapítható, hogy Csanádon a szabad mesterségeket is tanították. A csanádi iskolának Valter volt a mestere kihez a nemesek és előkelők nagy számmal eljöttek, hogy felnőtt fiaikat ezekre tanítsa. A tanítványok száma később annyira felszaporodott, hogy még egy mesterre volt szükség, ezt az akkor már virágzó székesfehérvári iskolából hozatta Gellért püspök.

Ugyanebben az időben a kolostori iskolák intézménye is meghonosul Magyarországon, és pedig Pannonhalmán, a Szent Benedek-rendiek székházában. A pogány forradalom 1047-ben ez iskolát feldúlta, de Szent László helyreállította és megnyitotta. Könyvtárában 72 kötet könyv volt, ami abban az időben eléggé nagy szám. Békefi kutatásainak köszönhető, hogy Szent Istvántól Szapolyai János haláláig (1000-1540) 275 falusi iskolán kívül 15 káptalani, azaz magasabb képzést nyújtó iskola létezését tette kétségtelenné, és arra nézve is talált adatokat, hogy az iskolákat világi ifjak és felnőttek is látogatták. E káptalani iskolák közé tartozik a veszprémi is, melyet 1276-ban kelt alapító levelének félremagyarázásával több hazai művelődéstörténeti író egyetemnek tartott. Érdekes adatot állapított meg továbbá Fináczy Ernő az esztergomi főiskoláról, ennek tudniillik a XVI-ik században orvosi alosztálya is volt.

A szabadoktatás szempontjából legtöbb figyelmet érdemel azonban Nagyvárad káptalani iskolája, melyről az első oklevéli megemlékezés 1374-ből való. Az iskola virágzása kora Vitéz János püspökségének idejére esik, amikor a külföldi humanisták közül Vergerio Péter Pál, Podacataro Fülöp és Sanocki Gergely az ő udvarában tartózkodtak. Fraknói Vilmos, „Vitéz János esztergomi érsek élete” című művében Várad akkori szellemi életéről Sanockinak következő szavait idézi: „Magasztosabb és szentebb társaságot, mint amely ott együtt volt, képzelni sem lehet.” Békefi így emlékszik meg e körről: Ezek a magyarországi művelt férfiakkal itt Váradon, Vitéz udvarában, valóságos kis akadémiát alkotnak.

Várad akkori szellemi életéről fogalmat nyújt a következő adat: Vitéz János élénk összeköttetésben állván a bécsi egyetem tanáraival, ezek közül Pauerbach Györgyöt, a csillagászat előadóját megbízta, hogy a hold- és napfogyatkozások kiszámítására táblákat készítsen. Pauerbach a megbízó iránti elismerésből számításaiban a váradi délkört vette kiinduló pontul, és ennek megfelelően elkészített tábláit „*Tabulae Varadiensis*”-nek nevezte el. Ajánló soraiban Vitéz Jánosról azt írja hogy „az összes északi népeknél ő a tudományok egyik legnagyobb ápolója művelője, és megújítója”.

Ugyancsak Vitéz János volt az, ki esztergomi érsek korában Ioannes Regiomontanust megbízta, hogy könyvet írjon az égitestek mozgásáról, és e megbízás következménye volt a *Tabulae directionum* című nagyhírű könyv megjelenése.

A káptalani iskolákban a hét szabad mesterséget tanították, és pedig az alsó osztályban a triviumot, a felsőben a quadriviumot. Az utóbbihoz tartozott a *számтан*, (a gyökvonásig), az astronomia – ennek terjedelméről tájékozást nyújthatnak a Vitéz János által íratott fentemlített tankönyvek, a *zene*, melyre néhol igen nagy súlyt vetettek, a *geometria*, (egyszerű területkiszámítások) a *földrajz* s végül a *természettan*.

Hogy pedig ezek az adatok nemcsak az iskolai tanítás történetére vonatkoznak, hanem a szabadoktatás szempontjából is megérdemlik a felsorolást, vagyis, hogy az említett tárgyakat nemcsak a papnövendékek tanulták, hanem mások is, erről is okirati bizonyítékaink vannak, különösen a középkor második feléből, mikor a világiak mindegyre sűrűbben keresik föl az iskolákat.

E helyen megemlítendő a Celtus Konrád német humanista (1459-1508) által némelyek szerint Budán 1490-ben, mások szerint Bécsben 1497-ben alapított Dunai Tudós Társaság. Több művelődési történetírónk kétségtelennek tartja, hogy e társaság alapításának gyökerei mindenesetre Magyarországra nyúlnak vissza. Mikor ugyanis Celtus, Mátyás király uralkodásának utolsó évében, 1490-ben Budára érkezett, a királyi udvarban talált olasz és magyarországi humanista tudósokat rábírta, hogy az olaszországi tudósok példájára ők is akadémiát alakítsanak s abba tömörüljenek. Mások a budai tudós akadémia alapítását kétségbevonják, ellenben, mint Abel Jenő kimutatta, annyi bizonyos, hogy a bécsi tudós társaságnak Budán fiókiintézete volt.

A Dunai tudós társaság és a budai fiók rövid ideig állott fenn; 1508-1511 közt szűntek meg, sem a tudományosságuknak, sem a szabadoktatásuknak nem nagy kárára. Tudományterjesztő működésük tudniillik leginkább abból állott, hogy az osztrák főváros irodalom és tudománykedvelő előkelőbb embereit gyakori társasvacsorákra hívták össze, s e vacsorák bevezetéséül valamely tudományos kérdést megvitatottak, leginkább azonban a társaság tagjainak latin nyelvű költeményeit olvasták fel. A társaság a budai fiókon kívül, mely hasonló működést fejtett ki, minket közelebről azért érdekel, mert első elnöke magyar ember volt: ifjabb *Vitéz* János püspök, ki unokaöccse volt Mátyás király nevelőjének, a nagyhírű idősb Vitéz János érseknek. A társaság alapítójáról, Celtusról továbbá megállapítható, hogy korának egyik legkiválóbb szabadoktatója volt, ki működését egész Németországra kiterjesztette. Hogy a középkor ósdi eszméit kiküszöbölje az elmékből és az iskolákból, a régi görög filozófusok példájára, bejárta minden vidéket, ahol nyelvét értették, és nyilvános helyeken tartott szabadelőadásai útján terjesztette eszméit. Kétségtelen, hogy Budán ugyanezt tette.

A magyar egyetemek tanárainak szabadoktatói működéséről „A középkori egyetemek” című fejezetben lesz szó.

A középkori egyetemek.

Denifle Henrick *Geschichte der Universitäten im Mittelalter* című munkájának bizonyossága szerint, nem lenne üres szójáték, ha valaki azt állítaná, hogy az első egyetemek jelentékeny része a mindinkább zárkózottabbá vált kolostori és székesegyházi iskolákkal szemben, kezdetben mint szabadtanítási intézmény alakult meg. Hogy mint ilyenek keletkeztek és csak később, a fejlődés bizonyos fokán alakultak át rendszeres iskolákká, az vitathatatlan. Tizenharmadik századbeli elnevezésük, a *studium generale* is erre vall, s azt fejezte ki, hogy az előadások teljesen nyilvánosak voltak, a szó legtágabb értelmében *mindenki*, természetesen idegenek számára is. Schneller Alajosnak „University Extension” című tanulmánya figyelmeztet rá, hogy a cambridgei egyetem alapító levelében szó szerint benne van a tanárok felhatalmazásai közt, hogy taníthatnak „minden nemzetbeli bármely jelentkezőt”.

Az első egyetem a bolognai volt a XII-ik században (1158), a XIII-ikban már 20-at számlálhatni, a nevezetesebbek székhelye: Paris (1215), Nápoly (1224), Toulouse (1229), Salamanca (1243), Valencia (1245), Sevilla (1254). Lisszabon (1288), Montpellier (1289) stb. A XIV-ik században számuk 25-re emelkedik; az újabbak székhelyei: Leida (1300), Róma (1303), Avignon (1303). Orleans (1306). Dublin (1310), Pisa (1343), Pavia (1361), Bécs (1365), Krakó (1366), Pécs (1367), Köln (1385), Heidelberg (1385). A középkor végén, a XV-ik században 30 egyetem állott fenn.

A bolognai egyetem annyira tipikus szabadoktatási intézményként alakult meg, hogy létrejöttének folyamata hajszálnyira hasonlít a legújabb korbéli angol University Extension intézmények keletkezéséhez. Amint a múlt század hetvenes éveiben egyes városokban tanulni vágyó érdekltségűek alakultak, leginkább munkásokból, de gyakran más foglalkozású felnőttekből is, és ezek tanárokat kerestek és szerződtettek, kik őket a kívánságuk szerinti tudományokba bevezessék, azonképen Bolognában is, az ottani, már régebben fennálló jogi iskola előadásainak hallgatására a különböző orszá-

gokból egyesereglett hallgatók százai, kik rendszerint már meglelt korú férfiak voltak, hogy a koruknak megfelelő függetlenségre szert tegyenek, nemzetek szerint csoportosultak, e csoportok közt szövetséget létesítettek, s e szövetség a tanulók egyetemének nevezte magát. (Nem volt szó tehát a tudományok egyeteméről; annál kevésbé, mert Bolognában abban az időben majdnem kizárólag csak jogi tudományokat adtak elő.) A tanulók egyetemének első célja a kölcsönös jogvédelem nyújtása volt; második, hogy tanáraik fölött ők maguk rendelkezhesenek. És ebben annyira mentek, hogy az általuk fogadott és fizetett tanárok fölött fegyelmi jogokat is gyakoroltak; néha eléggé szigorúan is.

Ez így tartott egészen a XIV-ik századig, amikor a tanulók egyeteme a városi hatósággal folytatott tárgyalások után előjogai nagyrészeről lemondott, és az egyetem belső szervezetét más alapon szabályozta.

A párisi egyetem alakulása egészen más jellegű, bár ezt is már régebb idő óta fennálló egyházi iskolák hallgatóságának művelődési szükségletei hívták életbe. Ez iskolák különösen Abelard föllépése óta indultak virágzásnak s fiatal hallgatóik Európa legtávolabbi országaiból sereglettek össze. E hallgatóság szigorú fegyelem alatt állott s itt szó sem lehetett arról, hogy köztársasági szervezetet alkossanak, mint Bolognában. Tanáraikat sem választhatták, mert azt a székeskáptalan iskolás kanonokja nevezte ki, illetőleg ez adott a tudósoknak engedélyt a tanításra.

Az eme jog gyakorlása körül keletkezett nézeteltérések híre eljutott III-ik Sándor pápához és beavatkozását vonta maga után. E beavatkozás egy rendelet kibocsátása útján történt, melynek kezdő szava: Pro scholis regendis s mely 1170. okt. 20-án kelt. A szabadoktatás szempontjából kiválóan érdekes okirat ez, mert ebben a pápa igen szigorúan meghagyja, hogy az iskolás kanonokok: tudományosan képzett embertől a licentia docendi meg ne merjék tagadni – ami annyit jelent, hogy e rendelet kihirdetésétől fogva Parisban, sőt az összes püspöki városokban is minden művelt ember tartott előadásokat. Ami be is következett, főképen Parisban, mire az előadók és tanítványaik száma gyorsan fölszaporodott, s ezek együtt még a század végén megalakították a mesterek és tanítók egyetemét (universitas magistrorum et scholarium), amely intézmény egészen 1215-ig, első rendtartása írásba foglalásáig, meglehetősen szervezetlen állapotban, valódi szabadoktatói működést fejtett ki.

Még a megalakulás után is vannak ugyancsak beszédes nyomai a tanítás szabadoktatói jellegének. Például Albertus Magnusnak 1230 és 1248 között annyi hallgatója volt, hogy azok semmiféle teremben el nem fértek. Miért is kiszorultak az utcára, hová tanáruk is követte őket, és egy piacon tartotta az előadásait.

Czogler Alajos az egyetemek keletkezéséről és szervezkedéséről a következőket írja:

„A legtermészetesebbnek látszik az a feltevés, hogy eleintén csak csekély számú alsóbb iskolák voltak s ezek közül némelyek az ott működő tanulók jelessége által különösen kitűnvn, nagyszámú hallgatóságot vonzottak magukhoz. A városok közötti verseny megtette a többit; hogy mentől több tanuló keresse föl a várost: az egyetemek és a tanítók kiváltságokat nyertek, s a városok közötti verseny a tetőpontját érte el, ha mindegyikük ugyanazt a híres tanítót akarta megnyerni.”

Kétségtelen, hogy már ezt megelőzőleg is, bizonyos rendtartásról kellett gondoskodni, és hogy amely mértékben haladt elő a szervezkedés munkája, abban a mértékben szűnt meg az egyetemek szabadoktatói jellege. Mikor a fejlődés már ott tartott, hogy uralkodók és pápák alapították vagy engedélyezték az egyetemeket, a szabadoktatás hamarosan kiszorult belőlük s az egyetemek rendes iskolákká váltak, melyek a hallgatóikat néhol igen szigorú fegyelmi szabályoknak vetették alá s a tanulmányok időtartamát s az ezek végzése után elérhető grádusokat nagy részletességgel állapították meg. A tanítás szabadságáról sem lehetett szó, azt az aristoteleszi bölcsélet és a skolaszticizmus verte bilincsekbe.

A skolasztikusok a filozófiát a teológiának rendelték alá, azaz a bölcsélet céljául a dogmák igazolását tűzték ki. A skolasztikának az első szaka a IX-ik századtól a XIII-ikig tartott. Második szakában, mely egybe esik az egyetemek alapításával és elterjedésével, Albertus Magnus a nagyhirű dominikánus és még híresebb tanítványa Aquinói Tamás a platonizmust (leszorítva az arisztotelészi filozófiát) a legbensőbb kapcsolatba hozzák az egyház dogmaival, uralkodóvá teszik a tekintély elvét a tudományban s ezzel évszázadokra bevágják a fejlődés útját.

Hogy a vallással társult filozófia tanításával és tekintélynek kijelentéseivel szembezállani mit jelentett? Szomorú példa rá a középkori szabadgondolkodás első képviselőjének, a verulami Baconál sokkal nagyobb, bár kisebbhírű Rogerius Baconak tragikus élettörténete, ő volt az első, aki nem Arisztotelészből tanította a fizikát, hanem kísérleteket mert tenni, és ezek eredményeiről hírt adott. Feltalálta a nagyító üveget, a távcsövet, a sötét kamrát, meghatározta a homorú tükör gyújtó pontját, írt a sugártörésről, a távlatról, a matematikáról és a csillagászatról, pontosan megállapította a Julián-féle naptár hibáit es javításának módszerét. IV. Orbán pápa mindezekért eltiltotta a tanítástól s mikor az egyetemen kívül kezdett tanítani – fogságba vetette, hogy elzárja az emberektől. Alig bocsátotta szabadon egy új pápa, ennek halála után ismét bezárták és pedig most már teljes tíz esztendőre. Róla, mint a természettudományok mártírtjáról szokás megemlékezni, de bizvást nevezhetjük őt a szabad tanítás mártírjának is, aki nemcsak azért szenvedett, mert megtámadta a skolaszticizmust, s a tudomány és az egyház reformjára, mert gondolni, de azért is, mert az egyetemi tanszékekről való eltávolítása után a szabadtanítás útján fordult a nyilvánosságához.

A középkori magyar egyetemeken is voltak olyan előadások, melyek a szabadoktatás jellegével bírtak. A Zsigmond király által Ó-Budán 1389-ben alapított egyetemre vonatkozólag ezt okirati hitelességgel bizonyítja a „Fragmen panis corvi” című 1663-ban Bécsben nyomtatott könyv, mely Mihály Pálos szerzetes előadásáról, 1444-ből, a következőket írja: Tárgyául a szeplőtlen fogantatást

vévé, melyet más tanult szerzetes ellenében az egyetem polgárai előtt védelmezett. „A kitűzött órára az egyetem csarnokában a deákokon kívül Ulászló király, főurak, előkelők mind megjelentek, „

Az 1367-ben alapított pécsi egyetemre vonatkozólag több művelődéstörténetírónk állítja, hogy az egyetem fennállásának utolsó éveiben, tehát 1453 előtt Illinicus Péter a bécsi egyetem tanárja meghívás folytán Pécsre jött a ott a kanonokok részére a kánoni és polgári jogból előadásokat tartott, „melyeket illő díj lefizetése mellett *mások is látogathattak.*” Fraknoi azonban amellet foglalt állást, hogy Illinicus járhatott ugyan Pécsen, de tanárnak nem oda hívták meg, hanem 1551-ben az esztergomi káptalan a nagyszombati székesegyházi iskola igazgatásával bízta meg, s ott tartotta ama nyilvános előadásait, melyeket bárki látogathatott.

Bármint álljon a dolog, akár Pécsen, akár Nagyszombatban folytak az Illinicus Péter előadásai, annyi bizonyos, hogy közel állottak ahhoz, amit mai nap University Extension előadásoknak neveznek, mert sem a kanonokok, sem ama „mások”, kik alatt kizárólag világi urakat lehet csak érteni, nem tekinthetők hivatásos tanulóknak, hanem azt a réteget képviselik, akik mint felnőttek akarják hiányos ismereteiket kibővíteni

A Mátyás által valószínűleg Vitéz János püspök ösztönzésére 1465-ben alapított pozsonyi egyetemről is vannak adatok, melyek a szabadoktatás szempontjából nagyon figyelemreméltók. Az új egyetemnek Vitéz volt a kancellárja s ő gondoskodott a tanári állások betöltéséről. Dr. Abel Jenő „Egyetemeink a középkorban” című könyvében erre vonatkozólag a következő megjegyzést találja: „És a legszebb auspiciumok között nyílt meg az első tanév, ha az ifjú főiskola tanári karát tekintjük. Köztük első helyen korának legnagyobb csillagásza Joannes Regiomontanus érdemel említést, kit Vitéz még 1467-ben megbízott a „Tabulae directionum” megírásával és Esztergomból, mint a quadrivium tanárát Pozsonyba küldött, hol Regiomontanus előadta már, több mint 100 évvel Galilei *előtt* a „föld mozgásáról szóló tanát.” Valljon Regiomontanus e mindenestre szenzációs tárgyú előadásait csak az egyetem hallgatói számára tartotta-e? vagy azokat mások is hallgathatták? adatok hiányában nem lehet eldönteni. Van azonban Rimély „Capitulum... Ecclesiae Collegiatae Poseniensis” című munkájának 126 oldalán egy mondat, melyből az következtethető, hogy az egyetemi tanárok abban az időben egyre-másra tartottak egyetemen kívüli előadásokat is. Az idézett hely, latin eredetiben, szó szerint így szól: „Georgius Schonberg (jus decretalium in academia hac ipse proposiut), *extat* erium in Bibliotheca Capituli manscriptum decretalium cum scitu Capituli tum in universitate, *turn extra universitatem* pro usu suo tenuit et recepit 1467.” Ami annyit tesz, hogy a pozsonyi káptalani könyvtárban van egy kézirat, melyet Schonberg György (az egyetem helyettes kancellárja, előadásaihoz) a káptalan tudtával, úgy az egyetemen, mint az *egyetemen kívül* is használt,

Ez az adat nagyon is valószínűvé teszi, hogy Regiomontanus sem vonakodhatott attól, hogy tanításait az egyetemen kívül, a város polgáraival is megismertesse.

Szabadoktatás a renaissance és a humanisták századában.

A XIV-ik század végén a firenzei egyetemen a görög filológiának tanszéket állítottak. Az indítványt Giovanni Boccaccio tette, ki azon az egyetemen a Dante műveinek magyarázatára szervezett tanári állást töltötte be, Indítványát s annak elfogadását tekinthetjük a renaissance néven ismert művelődési korszak első külső jelenségének. (Magának az új szellemi áramlatnak megindítását a közel félszázaddal korábban föllépett Dante Allighierinek kell tulajdonítani, ki Divina Comediájával megteremtette az olasz irodalmi nyelvet, az azt átlengő szellemmel pedig vakmerően hadat üzent az egyház ama képzelt kiváltságának, hogy a tudományosság terén is legmagasabb fórum gyanánt szerepeljen. Hogy Dante nemcsak költő volt, de tudós is, a Divina Comedia mellette a bizonyosság, mert abban össze van gyűjtve az egész XIII-ik századbeli tudományosság. Sőt Libri Hist. d. math, című munkájának tanúsága szerint Dante fizikai kísérleteket is tett.)

A tanár, kivel a görög filológia tanszékét betöltésék, kéznél volt: a görög császár firenzei követe, Chrysoloros Emmanuel. Alig kezdi meg előadásait, egész Olaszországot csodás lázra gyújtja: az egyetemi városok egymásután megirigylék Firencétől és élükön Rómával meg Velencével, versenyt vetélkednek, hogy egy-egy tanfolyam tartására megnyerjék.

Előadásai messze túlhaladták az egyetemi tanítás jellegét, kereteit és méreteit. Mikor Homérosz eposzait magyarázta, az előkelő és tanult emberek népvándorlása indult meg Firencébe, s ezek között voltak, mint Csontos a Korvináról irt tanulmányában kimutatja, Carlo Aretino, Guarino, Ambrogio Traversari, Poggio, Francesco Barbaro, Paolo Sforza, Paolo Vergerio, Giacomo Angeli és Nicoli, a kor legkiválóbb humanistái.

Bízást mondhatni tehát hogy a renaissance, az egyetemi tanítás kiterjesztésével, vagyis szabadoktatással kezdődött. És ezzel folytatódott is a XV-ik század legelső éveiben.

A felsorolt tudósok ugyanis Róma, Nápoly, Ferrara, Velence, Mantova és Bologna főiskoláiban mesterük szellemében folytatták a klasszikái irodalom és tudományok ismertetését és hallgatóik közt láttak uralkodókat, főrangukat, a hatalom és az ész egész arisztokráciáját.

A görög tudományosság újjáéledésének hírére természetesen számos bizánci tudós kereste föl Olaszországot. Mikor pedig egy félszázad múlva, 1453-ban a keletrómai birodalom megdőlt, mindazok, kik a véres katasztrófát túléltek, tömegesen menekültek Olaszországba és új hazájuk vendégszeretét tudományuk terjesztésével igyekeztek meghálálni. A jövevényeket mindenütt barát-

sággal fogadták es nagy tiszteletben részesítették; pápák, fejedelmek, államok és városok vetélkedve nyitottak nekik tért új existenciájuk megteremtésére, s ők csakhamar mint humanisták, tanárok, Arisztoteles és Plato magyarázói érvényesülnek.

Egy új virágkora volt ez a szabadoktatásnak, mert hiszen a tudósok közül csak néhányan tarthattak előadásokat az egyetemeken és egyéb főiskolákon, nagyobb részük az egyetemeken kívül keresett tért és gyűjtött maga köré oly tudományszomjas hallgatóságot, melynek az egyetemmel, vagy bármely más iskolával semminemű kapcsolata sem volt.

Az akadémiák.

Így tartott ez 1470-ig, amikor a tudományok fejlődésének és az iskolán kívüli szabadoktatásnak áramlata egy új intézménynek, az akadémiáknak megalapítását eredményezi. Az első Medici Cosimo alapította Firencében, egészen Plato ókori Akadémiájának mintájára, s élére Marsilius Ficcinust, a híres platonikust állította. Nápolyban V. Alfonz udvarában alakult egy akadémia, majd 1498-ban Rómában az Accademia antiquaria.

A XVI-ik században is alakulnak akadémiák, ezek azonban hatáskörüket mindinkább korlátozzák. A tudományoknak csak egy-egy ágára szorítkoznak s a nyilvánosságtól kezdenek visszavonulni; többé nem a tudományok terjesztésével, mint inkább ennek szakszerű művelésével foglalkoznak.

Ilyenek voltak az Accademia Accesi, Silenti, Ardeni, Inflammati, s az 1582-ben Firencében alakult della Crusca Accademia, melyek leginkább költészettel és az anyanyelv művelésével foglalkoztak.

Természettudományokkal foglalkoztak az Accademia del Cimento és a római Hiúzok (A. d. Lincei) akadémiaja, melyek tagjává lenni minden azonkőjcbeli fizikusnak legfőbb öhajtsa volt.

Giambattista della Porta, ki a régi görögök természettudományi tudományosságának megismerése végett Olasz-, Francia- és Spanyolországban minden egyetemét sorra járta, Nápolyba visszatérve, fizikával foglalkozó kartársait az Accademia degli Oziosiba, (a tétlenek akadémijába) gyűjtötte össze. Később egy másikat is alapított, az Accademia d. Segretit, a titkok akadémiját. Nemsokára bűvészzel vádolták és Rómába kellett utaznia, hogy a vádra feleljen, ami sikerült is neki, mire a Hiúzok akadémiaja tagul választotta. Saját házában gazdag gyűjteményekkel felszerelt muzeumot állított fel, melybe bárki beléphetett s hallgathatta a házigazda magyarázó előadásait. Az első egészen nyilvános szabadoktatói előadását az általa újra fölfedezett sötét kamara bemutatásakor tartotta, melylyel közbámulatot kellett.

A nagy Galileiről is megállapítható, hogy Paduában az egyetemi előadásokat *teljesen nyilvánossá tette*. Nemcsak Olaszországból, de külföldről is a hallgatók nagy tömege özönlött hozzá Paduába, köztük, mint Gherardini állítja, és Viviani megerősíti, Gusztáv Adolf svéd király is.

Mikor Galilei a messzelátót fölfedezte, s annak szerkezete s használata magyarázata végett Velencébe utazott, néhány hétig naponként előadásokat kellett arról tartania a piazzán összegyűlt óriási hallgatóságnak. Az 1611-ik évben Rómába utazva, az ottani lakossággal is így járt; ezren és ezren kívántak fölfedezéseivel, s azok elméletével megismerkedni, s ő örömmel tett eleget kívánságuknak. A Hiúzok akadémiaja pedig sietett tagjává választani.

Stevin Simon flamand tudós, 1583-ban a leydai egyetemen az általa művelt fizikai tudományokból több nyilvános tanfolyamot tartott. Hallgatói közé tartozott Mórica Nassau fejedeleme is, és belevegült abba a néptömegbe, melynek Stevin az általa a légnomás nagyságának szemléltetővé tételére szerkesztett vitorlás kocsi bemutatása, és mozgása okait megmagyarázta.

Guericke Otto, ki a légszivattyút feltalálta, azt az 1654-iki regensburgi birodalmi gyűlés alkalmával, Schönberg mainzi választófejedelem kívánságára, több nyilvános előadáson bemutatta és magyarázta. Mint életírói följegyezték, igen nagy kedvét találta abban, ha kísérleteit mentül nagyobb közönségnek mutathatta be, s így előadásainak az a jó oldaluk volt, hogy általuk a fizikai ismeretek tágabb körökbe behatoltak.

Amontom Vilmos, a párisi akadémia tagja, ki a sűrűlódással és a távíróval foglalkozott. 1702-ben, XIV-ik Lajos udvarában, nagy közönség jelenlétében mutatta be az optikai távírót.

Hooke, a londoni Royal Society tagja, több optikai és asztronómiai műszert talált fel. Mint mechanikai tanár, a mechanikából és a fizika különböző ágaiból Londonban 1679-ben nyilvános előadásokat tartott, melyek szövegét nyomtatásban is közrebocsátotta.

Több más hírneves természettudósról is kimutatható, hogy elért eredményeiket, fölfedezéseiket s azok magyarázatát mindenkor örömmel közölték a nagy közönséggel.

Mindez azt bizonyítja, hogy a természettudományok fejlődésével a szabadoktatás is újabb fejlődésnek indult.

Angolországban, Stallbridgeben 1645-ben Boyle Róbert, a dúsgazdag corki gróf fia, a saját birtokán alapított tudományos akadémiát, mely a Hiúzok akadémiajának mintájára szervezkedett és fizikai kísérletekkel foglalkozott.

1660 táján, II. Károly trónralépte után Boyle és barátai Londonba költöztek és megkezdtek nyilvános működésüket, mely a hosszú száműzetésből ősei trónjára visszajutott király figyelmét is magára vonta. II. Károly aztán 1662-ben Royal Society (királyi társaság) címmel államosította az akadémiát s céljai szolgálatára bőkezű alapítványt tett. Ez az angolok máig fennálló tudományos

akadémiája; közlönye a Philosophical Transactions 1665-ben indult. É közlöny első évtizedeinek, számaiból világosan kitűnik, hogy az akadémia, államosítása után is, nyilvános előadásokat tartott melyekre a londoni felsőbb társaság tagjainak szabad bejárata volt.

A király által jóváhagyott első szabályzatban a Royal Society kettős célja világosan ki van domborítva. E szerint a társaságnak célja egyrészt a tudomány *fejlesztése* kísérletek útján, másrészt a természeti tudás *terjesztése* mindennel szemben, ami természetfeletti. Az akadémia működése azonban csakhamar szemet szűrt bizonyos körökben és nagy párt is alakult, mely természettudományi kísérletek tartását a vallás és az erkölcs szempontjából kárhóztatta. Ezek számára Boyle hiába mutatta be azokat a kísérleteit, melyekkel a víz hydrostatikájának törvényeit fölfedezte és azt a nagy-jelentőségű törvényt, hogy a levegő rugalmassága annak sűrűségével együtt növekszik. A maradiak pártja – élén a papság egy részével – heves küzdelmet indított ellene. E küzdelem vége azonban, hála a szabadoktatás módszere alkalmazásának, a maradiak bukásával végződött; a nyilvánosan előadott és megmagyarázott kísérletek annyira meggyőzték a józan elméket, s a meggyőződöttek száma oly óriási nagy volt, hogy az ellenpárt szegyenkezve hallgatott el, s a természeti tudományok fejlődésének Angolországban is biztosítva lett a jövője a 17-ik század végén.

A XVIII-ik század.

A 18-ik században a megindult áramlat, úgyszólván egész Európában, a társadalom minden osztályában diadalt arat.

Ekkor történt, hogy az *enciklopédiák feltalálása* által a tudomány viszonyait és eredményeit minden eddiginél megközelíthetőbb alakba lehetett önteni. 1704-ben jelent meg Londonban *Harris* szerkesztésében a „Dictionary of Arts and Sciences” első kötete. (Czvittinger Dávid (1673-1743) selmezbányai tudós, tanult Berlin, Strassburg és Tübingában és 1701-ben Altdorfban. Itt adta ki 1711-ben 296 magyar író és tudós életrajzát, enciklopédia alakjában.) Ekkor keletkeztek először az irodalmi szemlék, majd társaságok alakultak könyvek vásárlására és olvasó egyesületek kezdtek alakulni a munkások körében is. A század közepén vitakozó társulatok keletkeztek a kereskedők közt (leghíresebb volt a Robin Hood nevű) és 1769-ben egy merőben új dolog is történt Londonban: összehívták az első nyilvános népgyűlést, amelyen a népet politikai jogairól igyekeztek felvilágosítani és annak gyakorlatára kitanítani. Az új intézmény tetszett és nemsokára szinte mindennapos lett Londonban. Valamivel korábban jelent meg a nyilvánosság előtt az az első tudós író, aki nem elégedett meg a betű hatalmával, hanem az élőszó erejével is terjeszteni kívánta a tudományt. Desaguliersnek hívták, természettudós volt és I. György uralkodása kezdetén, 1717-ben nyilvános előadásokat tartott Londonban, a gyakorlati bölcsészairől. Példáját követte *Hill*, ki ezenkívül nagyszámú népszerű tudományos művet adott ki és ezzel nagy jövedelemre tett szert.

Lindsey 1765-ben Londonban megnyitja az első vasárnapi iskolát. Végleges szervezetüket *Raikes* állapította meg 1781-ben (Az alapítás körülbelül egybeesik a Mária Terézia által föllállított Nemzeti Iskolák idejével.) Ugyanez időben jelent meg az első *vasárnapi* hírlap 1780-ban, ama társadalmi osztály számára, melynek csak vasárnap van ideje olvasni. Ekkor keletkeztek Angliában a kölcsönkönyvtárak; Londonban az elsőt 1750 táján nyitotta *Samuel Fancourt*, a másodikat Birminghamban 1751-ben nyitotta *Hutton*. Ekkor kezdett az addig csupán Londonra szorított könyvnyomtatás a vidéken is elterjedni. Ugyancsak a 18-ik században történt először hogy egyszerű és közérthető nyelven írt tudományos munkák által rendszeresen törekedtek a tudományt népszerűsíteni és nagy elveinek elterjedését biztosítani.

És ekkor következett be Angliában egy oly szenvedélyes és kártékony reakció, melynek lehetőségét elhinni is nehéz. A visszahatást az 1760 ban trónra lépett és 1820-ig, tehát teljes 60 esztendőn keresztül uralkodott III. György király indította meg. Ez volt az az uralkodó, aki a rabszolgaság visszaállításán komolyan gondolkodott és aki brutális adótörvényeivel az Egyesült Államok szinangol lakosságára rákényszerítette az anyaországtól való elszakadást. Eltörölte a sajtószabadságot, a szabad gyülekezés jogát. Megtiltott minden nyilvános összejövetelt, és csak szigorú feltételek mellett tartotta megengedhetőnek, állami közeg felügyelete alatt, aki azt minden pillanatban korlátlanul feloszlathatta. És ha a gyűlés 12-nél több emberből állott, s ezek a feloszlató rendelet után egy óránál tovább együtt maradtak – azért *halálbüntetés járt*. Az 1799-ik évben oly törvényt hajtott keresztül, mely megtiltotta, hogy bármily mezőt vagy teret előadások tartására fölhasználjanak. Törvényt hozott arról, hogy minden kölcsönkönyvtár és olvasóterem – erkölcstelen háznak tekintessék, és annak birtokosa szigorú hatósági felügyelet alá kerüljön.

A hatóság engedelmé nélkül senkinek sem volt szabad hírlapot, röpiratot, vagy bármiféle könyvet saját házában, iparszerűleg kölcsön adni. Ha valaki engedély nélkül könyveket kölcsönzött, vagy megengedte, hogy házában *bármily tárgyú felolvasásokat* tartsanak: esetenként 100 £ sterling bírságot fizetett, aki pedig az előadást tartotta, az eszmecekrét vezette, vagy csak egy könyvet is kölcsönzött, 20 £ sterlinget fizetett vele. Az I. Károly korára emlékeztető zsarnokság kapott erőt az országban, felfüggesztették a Habeas Corpus törvényt is, s ezáltal a kormány jogot nyert arra, hogy előzetes vizsgálat nélkül bárkit elfogasson; Angolország a legegzenesebb irányban haladt lefelé azon a lejtőn, mely a népjogok teljes elvesztéséhez vezet.

III. György halálával együtt következett be rendszerének bukása is. Utána új korszak kezdődött, melyben a tudományok terjesztése többé nem ütközött akadályokba.

Dr. Becker K. „Der gewerbliche und kaufmännische Unterricht in England” c. művében az alábbi sorok ismertetik a kereskedelmi és ipari alkalmazottak számára alakult, ma már óriási számú művelődési intézmények első kísérleteit.

Az angolok ipariskolák alapításával a 19-ik század első évtizedeiben kezdtek foglalkozni. A glasgowi Andersons Institute természettudományi tanára, dr. Georges Birbeck már 1800-ban tanfolyamokat nyitott fiatal iparosok számára. Ezekből fejlődtek ki (III. György halála után) 1823-ban a Mechanics Institute-ök. Birbeck 1824-ben Londonban hasonló intézetet alapított. Glasgow és London példáját több más kisebb város is követte. Az alapító azonban csakhamar rájött, hogy hallgatóinak túlnyomó nagy száma hiányos előképzettsége miatt nem érti meg az előadásokat. Az iparossegédek általános tudatlansága azt vonta maga után, hogy a Mechanics Institute-okat be kellett szüntetni. Némelyek ezek közül mint iparos egyesületek tengődtek tovább, amíg a tanításra alkalmasabb időben, alapítványok segítségével új életre nem keltek.

Előkelők szabadoktatása Franciaországban.

A tizenharmadik század végének földregésszerű megrázkódása, mely a régi társadalom épületének teljes összeomlását és egy újnak születését vonta maga után, a társadalombölcselet munkája volt. Ez új tudomány művelői, hogy eszméik elterjedését biztosíthassák, egy új intézményt is teremtettek: az *előkelők szabadoktatását*.

Taine Hippolit a „Jelenkori Franciaország alakulása” c. nagy művének számos adata állapítja meg e művelődéstörténeti jelenséget. A szabadoktatás története szempontjából hasonlíthatatlanul nagy értékűek „A tan elterjedése” című fejezet bevezetésének sorai.

Arra, hogy ellenhatás következtében a politika és vallás terén az agyrémekek és a felfedezések sarj adózzanak, mindenkor és mindenütt elég volt, hogy az emberi természetről való fogalomban jelentékeny változás jöjjön létre. De ez nem elég arra, hogy az új tan terjedjen, még kevésbé arra, hogy a spekulációból az alkalmazásba átmenjen.

A tizennyolcadik század bölcsészete Angliában keletkezett ugyan, de azért itt még sem tudott kifejlődni, a rombolás és újítás láza itt felületes és pillanatnyi maradt.

A deizmus, istentagadás, anyagelvűség, kételkedés eszmetan, a természethez való visszatérés elmélete, az emberi jogok kikiáltása, Bolingbroke, Collins, Roland, Tindalles Mandeville, Hume, Hartley, Mill Jakab és Bentham valamennyi bátor és vakmerő tanai, s a forradalmi tanok itt mind csupán melegágyi növények valónak, melyek itt-ott az egyik-másik szabadgondolkodó elszigetelt tanuló szobájában nyíltak, de a szabad levegőn elpusztultak, mielőtt kifejlődhetek volna, s a régi növényzet erős versenye mellett, mert már hosszú idő óta ezé volt a talaj, rövid virágzás után elfonyadtak.

Franciaországban ellenkezőleg, az Angliából behozott mag növekszik és rendkívüli erővel sarjadzik fel. A regnesség kora óta teljes virágzásban van. Az új magból kikelt növényzet hatalmas sűrű erdejének cserjéi és egyéb növényeinek megszámlálhatatlan sokaságával, minők Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Diderot, d'Alembert és Buffon, Duclos, Mably, Condillac, Turgot, Beaumarchais, Bernardin de Saint-Pierre, Barthélémy és Thomas, műírók és hírlapírók, kompilátorok és csevegők seregei, a bölcsészet, tudomány és irodalom válogatott művelői és söpredéke egyaránt. Ez a növényzet foglalja el az akadémiát, színházat, – *szalonokat és a társalgást*. Az okoskodó ész nem csupán az életadó nedv erejét, de a terjedésre szükséges eszközt is rögtön megszerzi.

Ez eszköz, Joseph de Maistre kifejezése szerint, a szó művészete, t. i. a legkomolyabb tárgyaknál alkalmazott ékesszólás és az a tehetség, melynek segítségével mindent felvilágosítani képes.

Majdnem valamennyi munka a szalonokban születik és mindig a szalonokban olvassák fel, mielőtt közrebozsátanak.

Minden előkelő szalonnak meg van a maga házi bölcsésze, valamivel később meg van a házi nemzetgazdája vagy tudósa. Voltairet Cireyben találjuk Chatelet asszony házában, majd ismét Ferneiben saját házában, hol színháza is van és egész Európa látogatását fogadja, Rousseaut Epínay asszony és Louxembourg házában, Barthélémy abbét Choiseul hercegnő, Thomast, Marmontelt és Gibbont Necker asszonyság házában, az enciklopédistákat Holbach dus ebédénél, és mindnyájukat a hivatalos és nagy szalonokban t. i. a francia akadémiában. Legnagyobb dicsőségük abban áll, hogy a bölcsészet nekik köszöni, hogy a világba léphetett. Kivonták a tudósok szobáiból, az egyletekből és az iskolákból, hogy a társaságba és a társalgásba bevezessék.

A tudósok oly emberekhez fordulnak kik jól ismerik az életet, bár legtöbbször nem értenek a helyesíráshoz, és bár semmire sincsenek előkészülve; arról van szó, hogy ily emberek számára az igazság megérthetővé tétessék.

És itt következik Tainnél a szabadoktatás elméletének kiépítésére néhány örökbecsű útmutatás, mely szinte megköveteli, hogy szó szerint idéztessék.

„Minden általános kérdésnél van néhány fő és egyszerű alapismeret, melytől a többi függ. A mennyiségtanban az egység, mérték, tömeg és mozgás. Az élettanban a szervek, működésük és az élet. A lélektanban az érzések, fájdalmak, gyönyörök, vágyak. A politikában és erkölcsstanban a hasznosság, szerződés és törvény. A nemzetgazdaságtanban a haszon, a termékek, érték, csere, ismerete. És így tovább minden egyéb tudományban, minden a mindennapi tapasztalásból vett ismeret, amiből az következik, hogy a közönséges tapasztalásra hivatkozva, néhány ismert példa segítségével apró

történetké, adomák, kellemes kis elbeszélések által, az ismereteket változtatni és pontosabbakká lehet tenni. Ez megtörténvén, majdnem minden meg van téve; mert ekkor már nincs egyéb hátra, mint a hallgatót lépésről lépésre, fokról fokra elvezetni a végkövetkeztetésekhez.”

A tizennyolcadik század bölcselei úgyszólván mindnyájan ez elvek szerint terjesztették tanításait, köztük a négy legkiválóbb: Montesquieu, Voltaire, Diderot és Rousseau.

Ama szabadoktatás ismertetésére, amelyet Voltaire és társai a főrangúak tágas szalonjaiban naponkint folytattak, a következő sorok szolgálnak. Báró Holbach házában a leghíresebb és leg tudósabb idegenek egymást követték, ilyenek Hume, Wilkes, Sterne, Beccaria, Veri, abbé Goliani, Garrick, Priestley, lord Shelburne, Creutz gróf, a braunschweigi herceg, meg a későbbi mainzi választó fejedelem. Holbach báró állandó társaságát Diderot, Rousseau, Helvetius, Duclos, Saurin, Raynal, Suand, Marmontel, Boulanger, Barthéz orvos, La Condamine utazó és Rouelle vegyész képezték. Hetenkint kétszer, vasárnap és csütörtökön kétórákor van nála az ebéd. A főrangú vendégek nagy száma két órákor gyűlt össze és esti hét-nyolc órákor még mindnyájan együtt voltak. Gyakran egy ember vitte a szót, és elméletét félbeszakítás nélkül, nyugodtan fejtegette. Máskor ismét ketten saját-ságos szóbeli párbajt vívtak, melynek a többiek figyelő néma tanúi voltak. Egyszer Roux és Darcet a földről való elméletüket fejtegették, majd Marmontel az irodalomról beszélt, Raynal a Spanyolország és Veró-Cruz, és Anglia meg a gyarmatai közötti kereskedelem állapotát mondta el a legcsekélyebb részletekig – fillérekgig kiszámítva, és itt rögtönözte Diderot a művészetekről, erkölcsökről, metafizikáról szóló előadásait.

Ez csak egy példája a főrangúak szabadoktatásának és talán nem is a legtipikusabb. Voltak szalonok, melyekben a társaság még számosabb, s az előadások még tanulságosabbak voltak; ahol a vendégekkel előre tudatták, hogy mely bölcsesek, vagy tudósok lesznek jelen, és miről fognak beszélni? A megtisztelés, melyben ezeket részesítették, szinte határtalan volt. A párisi példa hatása érezhető volt külföldi nagyvárosokban is, különösen a fejedelmi udvaroknál, hova a francia bölcseket és tudósokat oly kitüntetésekkel csábították, aminőkre aligha van példa a történelemben. Mikor Voltaire Potsdamban megjelent, II. Frigyes kezét csókolt neki; II. Katalin Diderot-t hívja meg és naponkint két-három órán át társalog és vitatkozik vele. III. Gusztáv király, mikor Parisban jár, benső barátságot köt Marmontellel és Rousseauval.

A tudósok eme népszerűsége természetesen a tudomány népszerűsítésének válik hasznára. A század negyedik negyedében a tudomány már olyan lelki szükséglete lett a francia előkelő világnak, hogy többé nem divatból, és nem szórakozásképpen vagy időöltésből foglalkoznak vele, hanem néha egészen tiszteletreméltó komolysággal. A divathölgy szalonjában természetrajzi, természettani és vegytani enciklopédiák találhatók. Midőn Rouelle a gyémánt folyóvá és légneművé tételét kísérti meg, Nesle marquisnő, Brancos grófnő, Pons grófnő és Polignac marquisnő vannak jelen a hallgatóság között.

A szalonokban húsz-huszonöt személyből álló társaságok képződnek, melyeknek célja egy-egy tanfolyamot hallgatni a természettanból, alkalmazott vegytanból, ásvány- és növénytanból.

Az akadémia történeti osztályának nyilvános ülésében az előkelő hölgyek tapsaikkal adóznak az Apisról, az egiptomi, föníciai és görög nyelvek közötti érintkezésekről szóló értekezéseknek.

Végre 1786-an kieszközlük, hogy a College de France is megnyíljk előttük. Mi sem képes őket visszariasztani. Néhányan a kutaszt és a boncolókést ügyesen kezelik; Voyer marquisnő jelen van a boncolásoknál, s az ifjú Coligny hercegnő maga is boncol.

A francia főrangú világ szabadoktatása a forradalom évtizedében tehát elérte legmagasabb kifejlődését. Az ebédutáni vitázó bölcsekedéseket tudományos előadások követték, a bölcseleti tárgyak után természettudományi ismeretek következtek, könyvek beszerzése és forgatása. Majd az egyes előadások tanfolyamokká nőttek ki magukat, s a nagyurak és feleségeik, fiaik, leányaik több-kevesebb alaposággal bevezették magukat a legkomolyabb tudományokba. Végül pedig miután az akadémia szórványos előadásai nem elégitették ki őket: behatoltak az egyetemi előadások termeibe is.

A francia forradalom évtizede tehát a szabadoktatás kifejlődése évtizedének is nevezhető, sőt, az eszközök és tényezők ama nagy tömegében, melyek a forradalom előidőzését okozták, nem jelentéktelen része van a szabadoktatásnak is.

A nagy válság természetesen ennek is végét vetette, s az utána következő viharos évtizedek politikai végeredménye, a szent szövetség sem igen kedvezett újjáéledésének.

*

A tizenkilencedik század szabadságmozgalmainak kellett elkövetkezni, hogy a szabadoktatás gyökere ismét kihajtszon, és terebélyes növényzetével elborítsa a nemzetek életét. Ennek tárgyalása azonban a legújabb, korbéli szabadoktatás keretébe, tartozik, melyről igen alapos ismertetés található Jancsó-Benedek tanárnak, az orsz. szabadoktatási tanács alelnökének a *Szabadoktatás országos Szervezete*-{Közreadta az Országos Közoktatási Tanács, Budapest 1909) című nagybecsű munkájában, miért is annak e helyen való ismertetése bátran mellőzhető.

A HAZAI SZABADOKTATÁS.

TARTALOM.

	Oldal
BEVEZETÉS	XX
A HAZAI SZABADOKTATÁS	1
Előszó.....	3
A szabadoktatás főbb eredményeinek kimutatása az 1912/13. évről (Tábla).....	4
<i>I. rész. A szabadoktatás elmélete</i>	5
1. Tudományt fejlesztő intézmények	5
2. Tudományt terjesztő intézmények.....	8
3 A szabadoktatási intézmények további jellegei.....	9
4. A szabadoktatás és a magántanintézet	10
5. A szabadoktatás és az iskolai tanfolyamok	12
6. A nőnevelés és a szabadoktatás	16
7. A szabadoktatási intézmények	16
<i>II. rész. Támogatás és állami felügyelet</i>	19
Az Országos Szabadoktatási Tanács	19
<i>III. rész. A szabadoktatási intézmények története</i>	26
<i>A) Középosztálybeliek szabadoktatása</i>	27
I. csoport. Egyetemi színvonalú előadások	27
II. „ Gyakorlati tanfolyamok.....	29
III. „ Liceális ismereteket terjesztő szervezetek.....	38
IV. „ Vallásos jellegű szervezetek.....	43
<i>B) Ipari munkások és iparosok szabadoktatása</i>	44
V. csoport. Középiskolai színvonalú előadások.....	44
VI. „ Szociális jellegű előadások	48
<i>C) Gazdasági munkások és gazdák szabadoktatása</i>	65
VII. csoport. Elemi tanítók előadásai	56
VIII. „ Gazdasági irányú előadások	57
<i>D) Hadseregbeli szabadoktatás</i>	58
IX. csoport. Honvédség részére tartott ismeretterjesztő előadások.....	58
<i>E) Nemzetiségi szabadoktatás</i>	59
X. csoport. Nem magyarnyelvű előadások.....	60
<i>F) Külföldi magyarok szabadoktatása</i>	60
Amerikai Szabad Líceumok	60

E könyv a hazai szabadoktató intézmények 1912/13-ik évi működésének eredményéről szóló jelentést foglalja magában, melynek megírásáról és kinyomtatásáról a 106125/914. sz. miniszteri rendelet intézkedett.

A jelentés kiterjed egyrészt a szabadoktatás elméletére, másrészt a szabadoktatási intézmények működésének visszatekintő ismertetésére is, főképen azért, hogy anyagot szolgáltatson a magyar szabadoktatás monográfiájához, mely mint a hazai művelődéstörténelem egyik fejezete, még megírásra vár. A harmadik főrész, 52 táblában részletes statisztikai adatokat közöl az intézmények működéséről, összeállítva ama számlálólapokból, melyeket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 105 013/1913 sz. a. körrendeletével, minden kinyomozható előadó intézménynek és magánelőadónak is, részint a tankerületi főigazgatóságok és tanfelügyelőségek, valamint más hatóságok útján, részint pedig közvetlenül magukhoz az intézményekhez, összesen 5500 példányban szétküldetett.

E számlálólapoknak, melyek 24 kérdőpontra kívántak választ, felerésze pontosan kitöltve érkezett vissza, másik fele azzal a megjegyzéssel, hogy további intézmények hiányában fölöslegesen mutatkoztak. Ahol gyanú merült föl arra nézve, hogy az adatok beküldése körül valamely intézmény részéről csak legkisebb mulasztás is történhetett, oda ismételt sürgetések küldettek, és a pótlásokat sikerült is megszerezni. Miért is a fentemlített 52 tábla a hazai szabadoktatás 1912/13-ik évi működésének a lehető leghívebb képét nyújtja és tudományos célokra is használható.

Hogy mily nagyarányú művelődési tevékenységről és mily nagyjövőjű társadalmpolitikai munkásságról van itt szó, megítélhető ama táblák adataiból.

A könnyebb áttekintést kereső olvasó érdekében, szükséges volt a 42 alcsoportba sorolt intézmények tábláinak összegező sorait egybefoglalni, s azokból a következő oldalon látható kimutatást készíteni, melyben a szabadoktatás tagozódása, és eredményei szemléltetővé vannak téve.

E 42 alcsoport, a szabadoktatásban részesülő hallgatóság társadalmi állapota szerint 6 ágazatban tömörül, és munkásságuk összevont eredménye ágazatonként a következő adatokkal mutatható ki.

A) *Középosztálybeliek szabadoktatása:*

1-11 (11) alcsoport, 9010 előadás, 34.201 hallgató, 501.519 jelenvolt.

B) *Ipari munkások és iparosok szabadoktatása:*

12-21 (10) alcsoport, 20.231 előadás, 42.836 hallgató, 1,173,926 jelenvolt.

C) *Gazdasági munkások és gazdák szabadoktatása:*

22-36 (15) alcsoport, 23.885 előadás, 51.929 hallgató, 1,333.182 jelenvolt,

D) *Hadseregbeli szabadoktatás:*

37-38 (2) alcsoport, 720 előadás, 4582 hallgató, 64.159 jelenvolt.

E) *Nemzetiségi szabadoktatás:*

39-41 (3) alcsoport, 2192 előadás, 13.431 hallgató, 286 859 jelenvolt.

F) *Külföldi magyarok szabadoktatása;*

42 (1) alcsoport, 59 előadás, 340 hallgató, 7120 jelenvolt.

Az eme 6 ágazatba sorolt 42 alcsoport adatai szerint, a hazai szabadoktatás összes intézményei az 1912/13-ik évben összesen 56.097 előadást tartottak, melyeknek 147.319 hallgatójuk volt, s az összes előadásokon jelenvoltak száma kitett 3,366.765-öt.

A szabadoktatási munka értéke.

A szabadoktatási intézmények munkásságának belső, azaz szellemi és erkölcsi értékéről mérleget föllátni egyelőre nem lehet. Éhez legalább is egy évtizeden át folytatott körültekintő, céltudatos és sok irányban kiterjedt, nagyon éber megfigyelő munkásságra lenne szükség.

Ellenben szabadoktatásunk külső értéke, vagyis az iskolán kívüli ismeretterjesztő munka kiterjedtsége, és vonzóerejében nyilvánuló hatásképessége, a közlött számadatokból pontosan megállapítható, sőt összehasonlítás útján szemléltetővé is tehető.

Egy 8 osztályú középiskolát, osztályonként 50, összesen 400 tanulóval, és 1-1 osztályban évenként 1000 előadási órával véve alapul, ott a jelenvoltak száma 400.000, és ez kerekén: $\frac{1}{8}$ -ad része a szabadoktatási intézmények előadásain jelenvoltak számának, a 3,366.765-nek.

Más szavakkal: a hazai szabadoktatási intézmények külső munkaértéke megfelel 8 közepes népszerűségű középiskola munkaértékének.

Az előadási órák száma között sem mutatkozik számottevő eltérés: a 8 középiskolában az évenkénti órák száma 64.000, a szabadoktatási intézményekben 56.097.

Nagy eltérés van azonban a hallgatóság számánál; a 8 középiskolába 3200 tanuló járt, a szabadoktatási intézmények előadásait ellenben 147.319 külön személy hallgatta; az iskolai fegyelem alatt álló tanulók mindegyike 10 hónap alatt 1000 órai tanításban részesült, a szabadoktatási intézmények hallgatói ellenben, a téli 5 hónap alatt, egyremásra csak 22 előadásra voltak jelen.

I. rész.

A SZABADOKTATÁS ELMÉLETE.

A szabadoktatás határai hol kezdődnek? mi az, amit e névvel nevezhetünk, és mit keli az iskolai tanítás körébe tartozónak minősítenünk? – ezek azok az alapkérdések, melyekre a szabadoktatás statisztikájának készítése előtt szabatos feleletet keli találnunk.

Amint a tudományos előadások tartásával foglalkozó intézményeket közelebről kezdjük vizsgálni, az első ami szemünkbe ötlük: a célok nagy különfélesége, melyeket ezek maguk elé tűztek, és előadásaikkal szolgálnak,

E célok az intézményeknek egységes szempontból való tárgyalását lehetetlenné teszik.

Az eligazodást itt is, mint minden disciplinában, csak a szabatos elkülönítés, s az ezen alapuló helyes csoportosítás adhatja meg; a különeműek szétválasztása és az egyeműek kapcsolatba hozatala.

Az első elkülönítés ama megismerés nyomában jelentkezik, hogy a tudományokkal foglalkozó intézmények egyrésze azok *továbbfejlesztésével* másrésztük: a tudományok *terjesztésével* foglalkozik.

Meg kell tehát különböztetnünk tudományt *fejlesztő*, és tudományt *terjesztő* intézményeket, és mindeniket a saját osztályába söröznünk. Meg nem tévesztve a tudományfejlesztéssel és tudomány terjesztéssel vegyesen foglalkozó szervezetek által, amelyeknek különböző irányú tevékenységét egymástól függetlenül kell elbírálás és osztályozás tárgyává tennünk.

ily módon nagy lépéssel közeledünk célunk felé; egész tartományát a nyilvános előadásoknak, melyek a szabadoktatásiakkal könnyen összetéveszthetők, a fogalmak szoros meghatározása útján kirekesztjük a szabadoktatás statisztikájából s ezzel egyszerűen megvalósítottuk a további osztályozásnak helyes kiinduló pontját.

1. Tudományt fejlesztő intézmények.

A tudományt fejlesztő intézmények célja a tudomány önálló művelése, magáért a tudományért, tekintet nélkül annak alkalmazására, vagy nevelő hatására.

Ezek az intézmények szintén tartanak nyilvános előadásokat, és így fölmerül a kérdés, hogy ezek az előadások a szabadtanítás szempontjából figyelembe veendő-e? s éhez képest a rájuk vonatkozó adatok felveendő-e a szabadtanítás statisztikájába?

Ebből a szempontból vizsgálódva rájövünk, hogy az ily előadások célja rendszeren a tagok tudományos munkásságának, e téren elért eredményeiknek ismertetése. És pedig inkább szaktudósok, vagy a szaktudomány haladása iránt érdeklődő kiválóbb képzettségű műkedvelők, mint egy kizárólag csak tanulni vágyó laikus közönség előtt.

Ezeknél az előadásoknál az előadó és a hallgató közt mondhatni fordított viszony áll fön; épen az ellenkezője annak, ami a tanító előadást jellemzi. A tanító előadásnál a hallgató egyszerű elfogadó közeg, ki a nyert ismereteket az előadó magasabb fokú tudása iránt érzett bizalommal hallgatja, és azokat, mint a tudomány leszűrődött igazságait, bíráló és kétely nélkül teszi magáévá.

A tudományos társaságok előadásaival szemben, eredeti, új dolgokról lévén ott szó, a hallgató nem elfogadó, hanem sokkal inkább kritikai állásponton áll, sőt voltaképen e végből hívják is meg. A tudományos társaság előadója nem ismert dolgokat ad elő, ezek nála csak kiinduló pontul szolgálhatnak; az ő tulajdonképváló tárgya mindenkor egy olyan részlet, amely eredetiségénél fogva nemcsak a saját hallgatói, de általában a tudós világ előtt is eddig ismeretlen volt, és csak az előadó kutatásai fedezték föl. A dolog természetéből folyik, hogy az ilyen előadással szemben minden hallgató kifejezést adhat ellenvetéseinek, az előadóval vitára kelhet, az új tanítás eredetiségét vagy igazságát megtámadhatja és ily módon befolyhat a tudományos előadás céljának elérésére, mely abban áll, hogy az új tanítás igazsága az eszmecserék keresztüztét kiállja, vagy abban megsemmisüljön.

A tanító előadás célja ellenben az ilyen beavatkozást teljesen kizárja; ott legfeljebb bővebb felvilágosítást kérhet a hallgató, de az előadás tárgyát nem bírálhatja.

A tanításnál az előadó bírálja a hallgatók tudásának, a tudományos előadásnál az előadó-ak bírálja a hallgatók.

Mindenütt, ahol az előadó és a hallgató közt ezt az utóbbi viszonyt találjuk, megállapíthatjuk, hogy ami ott történik, bármilyen mértékben legyen is nyilvános az előadás, nem tartozik a szabadoktatás fogalmi körébe.

Ugyané szempontból nem sorolhatók ide az irodalmi társaságok nyilvános előadásai, a nagy közönség számára rendezett előadásai és felolvasásai sem. Az irodalmi társaságok előadói ugyanabban a viszonyban állanak hallgatóikhoz, amelyben a tudományos felolvasók. Ők is eredetit, és újat, a saját munkásságuk eredményeit mutatják be, és a hallgatók ítélete alá bocsátják. A közönség ezt a jogát gyakorolja is, legalább bizonyos mértékben; így ami tetszésével találkozik, azt kitünteti, amit kifogásol, attól hidegen és némán elfordul. Sőt nemtetszésének szavakkal is adhat kifejezést, amire ritkán ugyan, de van példa. Mindez azt mutatja, hogy a közönség ezekre az előadásokra is nem tanulni, hanem bírálni jön el, sőt megállapítható, hogy egyenesen ebből a célból hívják is meg.

Az irodalmi társaságok előadásai tehát épen úgy nem tartoznak a szabadoktatás statisztikájába, amint ez a tudományfejlesztő intézmények előadásairól megállapítható volt.

A helyes tájékoztatás célját szolgálja, ha ez elvi kijelentéssel kapcsolatban, egyszerű megjelölés helyett, cím szerint is felsorolva találja az olvasó mindazokat a magyar társadalom alkotó ereje által létesített tudományos és irodalmi szervezeteket, amelyek ez idő szerint fennállónak, nyilvános működést kifejtnek, előadásaik iránya által azonban önmagukat kizárják a szabadoktatás statisztikájából.

A tudományt fejlesztő intézmények sora a következő:

A Magyar tudományos akadémia három osztálya u. m.:

- I. nyelv és széptudományi osztály
- II. bölcséleti, társadalmi történettudományi, és
- III. matematikai és természettudományi osztály.

az akadémia bizottságai u. m.:

a nyelvtudományi,
irodalomtörténeti,
történelmi,
régészeti,
nemzetgazdasági és a
természettudományi stb. bizottságok.

A tudományos társaságok u. m.:

Budapesti királyi magyar tudomány egyetemi természettudományi szövetség (VIII., Főherceg Sándor-utca 8.)

Budapesti katonai tudományos és kaszinó egyesület (IV., Váci-utca 38.)
 Budapesti philológiai társaság (I., Vár. Országház-utca 12.)
 Magyar Adria Egyesület (VIII., Luther-utca 3.)
 Magyar filozófiai társaság (VIII., József-körút 23.)
 Magyar földrajzi társaság (VIII., Főherceg Sándor-utca 8.)
 Magyar heraldikai és genealógiai társaság (VIII., Nemzeti Múzeum.)
 Magyarhoni földtani társulat (VII., Stefánia-út 14.)
 Magyar jogászegylet (VI., Szemere-utca 10.)
 Magyar Közgazdasági Társaság (V., Mária Valéria-utca 12.)
 Magyar mérnök és építész egylet (IV., Reáltanoda-utca.)
 Magyar néprajzi társaság (VIII., Nemzeti Múzeum.)
 Magyar numizmatikai társulat (VIII., Csepreghy-utca 4.)
 Magyar nyelvtudományi társaság (V., Akadémia-utca 2.)
 Magyarország közép-európai közgazdasági egyesülete (IV., Mária Valéria-utca 12.)
 Magyar orvosi könyvkiadó társulat (IX., Knezits-utca 15.)
 Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó központi választmánya
 (1., Belügyministerium.)
 Magyar pedagógiai társaság (II., Lógody-utca 33.)
 Magyar társadalomtudományi egyesület (V., Mária Valéria-utca 12.)
 Magyar teozófiai társaság (VIII., Röck Szilárd-utca 2.)
 Magyar történelmi társulat (V., Akadémia-utca 2.)
 Matematikai és fizikai társulat (VIII., Eszterházy-utca 3.)
 Nemzetközi büntetőjogi egyesület magyar csoportja (V., Igazságügyi ministerium.)
 Országos magyar bányászati és kohászati egyesület (IV., Kecskeméti-utca 14.)
 Természettudományi társulat (Kir. magyar.) (VIII., Eszterházy-utca 16.)
 Országos régészeti és embertani társulat (I., Attila-utca 23.)
 Szabadgondolkodók magyarországi egyesülete (VIII., József-körút 30.)
 Társadalomtudományi társaság (VI., Deák Ferenc-tér 6.)
 Turáni társaság (I., Napos-utca 4.)
 Délmagyarországi természettudományi egyesület, Temesvár.
 Orvos gyógyszerész egyesületek.
 Erdélyi múzeum egylet, Kolozsvár.
 Vidéki tudományos egyesületek.

Irodalmi társaságok.

Kisfaludy társaság (V., Akadémia-utca 2.)
 Petőfi társaság (V., Akadémia-utca 2.)
 Műbarátok köre (VII., Rákóczi-uf 26.)
 Madách kör (VIII., Szentkirályi-utca 36.)
 Magyar protestáns irodalmi társaság (IX., Calvin-tér 7.)
 Izraelita magyar irodalmi társulat (VII. Király-utca 99.)
 Szent István társulat (VIII., Szent királyi-utca 28.)
 Országos irodalmi és közművelődési szövetség (37 szövetkezett irodalmi és közművelődési tár-
 sasággal) (VIII., Luther-utca la.):
 Arad: Kölcsey egyesület.
 Beregszász: Beregmezei közművelődési egyesület.
 Bicske: Fehérmegyei irodalmi és közművelődési egyesület.
 Budapest: Országos magyar iskola egyesület.
 Debrecen: Csokonai kör.
 Eperjes: Széchenyi kör.
 Győr: Kisfaludy társaság.
 Kaposvár: Berzsényi irodalmi társaság.
 Kassa: Kazinczy kör.
 Kecskemét: Katona József kör.
 Kiskunfélegyháza: Közművelődési egyesület.
 Kolozsvár: Erdélyi irodalmi társaság.
 Komárom: Komárommezei közművelődési egyesület.
 Magyaróvár: Széchenyi kör.
 Makó: Felolvasó egyesület.
 Marosvásárhely: Kemény Zsigmond társulat.
 Mármarosziget: Szilágyi István kör.

Máramarosszigeti közművelődési egyesület.
 Miskolc: Borsodmegyei közművelődési egyesület.
 Nagybecskerek: Torontálmegyei közművelődési egyesület.
 Nagyvárád: Szigligeti társaság.
 Nyitra: F. M. K. E.
 Nyíregyháza: Bessenyei kör.
 Pápa: Jókai kör.
 Pozsony: Toldy kör.
 Sátoraljaújhely: Kazinczy kör.
 Sopron: Irodalmi és művelődési kör.
 Szeged: Dugonics társaság.
 Szeged: D. M. K. E.
 Szegszárd: Tolnamegyei közművelődési egyesület,
 Székesfehérvár: Vörösmarty kör.
 Temesvár: Arany János társaság.
 Tompa: Közművelődési egyesület.
 Ungvár: Ungmegyei közművelődési egyesület,
 Vác: Váczi járási közművelődési egyesület,
 Zalaegerszeg: Irodalmi és művelődési kör.
 Zilah: Wesselényi egyesület.
 Zombor: Bácsbodrogszegi irodalmi társulat.

A szövetségen kívül állók:

Abauj-Tornamegyei közműv. egyesület (Kassa.)	Magyar nyelvterjesztő egyesület (Versecz.)
Amke (Alföldi magyar közműv. egyesület (Bpest.)	Nógrádmegyei nemzeti intézet (Balassagyarmat.)
Baranyavármegyei közművelődési egyesület [Pécs.)	Pozsonymegyei művelődési kör és művelődési
Biharmegyei népnevelő egyesület (Nagyvárád.)	egyesület (Pozsony.)
Békésvármegyei közművelődési bizottság (Gyula.)	Újpesti közművelődési kör (Újpest.)
Budapest Isten-hegyi népnevelési egyesület.	Udvarhelyvármegyei közművelődési egyesület
Dke. (Dunántúli közművelődési egyesület, Bpest.)	(Székelyudvarhely.)
Emke. (Kolozsvár.)	Vasvármegyei közművelődési egyesület (Szom-
Gömörmegyei magyar közművelődési egyesület	bathely.)
(Rimaszombat.)	Vendvidéki művelődési kör és művelődési egye-
Gyöngyösi irodalmi társaság (Gyöngyös.)	gyesület (Muraszombat.)
Julián egyesület (Budapest.)	Zemplénmegyei közművelődési egyesület (Sátor-
Kölcsey kör (Szatmárnémeti.)	aljaújhely.)

2. Tudományi terjesztő intézmények.

A tudományt élőszóval terjesztő intézmények két csoportja különböztethető meg.

Az egyik csoportba tartoznak az iskolák, a másikba a szabadoktatás intézményei.

Az iskolákhoz tartoznak az egyetemek, akadémiák, középiskolák, képzőintézetek, szakiskolák, és elemi iskolákon kívül mindennemű iskolai tanfolyamok.

Szabadoktatási intézmények az ismeretterjesztő tanfolyamok, a sorozatos és egyes előadások.

A cél azonossága mellett fölmerül a kérdés, hogy van-e valóságos, lényegileg fönnálló és nem ráfogott, vagy képzelt, különbség a tanításnak e két különmemű intézményei között? Megkülönbözteti-e valamely letörőhetetlen jelleg, például az iskolát, vagy iskolai tanfolyamot egy jól szervezett szabad tanfolyamtól?

E kérdést vizsgálva a kétféle intézményben fennálló *tanítási mód* vizsgálatához jutunk, mert csakhamar rájövünk, hogy minden egyéb, mint például a cím, a szervezet, az előadók képesítése, közelebről tekintve: lényegtelen külsőségek. A tanítás módjáról azonban könnyű megállapítanunk, hogy az más az iskolában és más a szabad tanfolyamban, és hogy e különbségben rejlik a lényeg.

Az iskolai tanítás módjának mindenekelőtt a fegyelem az alapja.

A fegyelem, amely a tanulót bizonyos külső és belső eszközökkel, bizonyos fokban és mértékben, a tanulásra kötelezi. A fegyelem eszközeinek alkalmazása megtalálható a népiskolától az egyetemig mindenütt, nemkülönben az iskolai tanfolyamokon is.

Minden iskola bizonyos erkölcsi felelősséget vállal abban a tekintetben, hogy nemcsak tanít, de a tanulót, illetőleg a tanulók többségét *meg is tanítja* arra, amit tanít. Ez, mint kötelezettség, a törvényben nincsen ugyan kimondva, mégis amely iskola erre nem képes, az elveszti létjogosultságát, az ellenőrző hatóságok vizsgálata alá kerül, sőt ezek esetleg véglegesen meg is szüntethetik.

E felelősség tudatában az iskola a tanulóival szemben, törvényben biztosított jogaival él. vagyis különböző fegyelmi eszközeivel szorítja őket tanulásra.

Hogy a tanítás mentől eredményesebb lehessen, a nap munkára rendelt részének legértékesebb óráit, az egész délelőttöt, néha a délutáni órákat is lefoglalja, és a tanulót rákényszeríti, hogy a tanítási órákon pontosan jelen legyen. Ezzel, valamint a házi feladatok számonkérésével biztosítja, hogy a tanulónak a tanulás legyen a főfoglalkozása, sőt azt is, hogy a tanítás célját zavaró mellékfoglalkozásokra csak igen kevés ideje maradjon.

Nemcsak az alsó- és középfokú intézetekben találjuk meg az ily irányú fegyelmet, de a főiskolákon is. A vidéki jogakadémiákon az előadások látogatásának ellenőrzése szigorúság tekintetében egészen középiskolai jellegű, és ehhez hasonló az egyetemi karok mindazon előadásain is, ahol a tárgy természeténél fogva az előadások hallgatása pótolhatatlan feltétele a tanulásnak, vagy pedig ahol a hallgatók nagy tömege az ellenőrzést lehetetlenné nem teszi.

A szabadtanítás első szembetűnő jellege ellenben a fegyelem elvének teljes mellőzésében állapítható meg.

A szabadtanítás semmiféle kényszert sem alkalmaz a tanulóval szemben, és pedig annál fogva, mert a tanítás eredményeért nem felelős.

Ez az első különbség az iskola és a szabadoktatási tanfolyam között. Ami azonban nem valami megegyezésen alapul, nem az előadó és a hallgatóság kölcsönös megállapodásán, kik egymásnak a minden irányban való teljes szabadságot és felelőtlenséget biztosították. Itt egy belső különbséggel, az intézmény természetéből folyó külön jelleggel állunk szemben.

A szabadoktatás intézményei ugyanis a hallgatók rendelkezésére álló idő korlátoltsága, tehát fizikai okból, nem nyújthatnak rendszeres és részletes tanítást, mint az iskolák, hanem csak *útmutatást az önképzésre* és ebben némi *támogatást*.

Ez a lényeges különbség az iskolai és a szabadtanítás között. A szabadoktatásnak másik elnevezése: az „*iskolán kívüli oktatás*” nem azt jelenti, hogy az iskolán kívül megy végbe, (mert hiszen a legtöbb esetben az iskolák termei szolgálnak helyiségül) hanem azt, hogy módszere kívül esik az iskolán, mint nem oda való, az iskolai tanítástól különböző módszer.

Ez a meghatározás alkalmas tisztába hozni azt a kérdést is, vajjon a felnőtteket írni, olvasni tanító tanfolyam, vagy röviden: a *felnőttek oktatása* a szabadoktatás körébe tartozik-e?

A válasz erre nagyon egyszerű. Az írás és olvasás ugyanis, mint kizárólag gyakorlati ismeret, sőt részben kézügyesség, csakis iskolai tanítás útján tanítható. Az írástudatlanból, nem általános útmutatásokkal, hanem minden minden egyes betűnek megtanítása útján lehet írástudót képezni. Ez a módszer azonban épen ellenkezője a szabadoktatás módszerének, miért is a felnőtt írástudatlanok oktatása automatikusan kapcsolódik a szabadoktatás köréből.

A közművelődési egyesületek (az Emke, Dmke, Fmke, a Közművelődési Tanács és számos vármegyei közművelődési egyesület) munkálkodása tehát, amennyiben csak ilyen irányú tevékenységben nyilvánul, nem tartozik a szabadoktatás körébe, és így a statisztikájába sem.

3. A szabadoktatási intézmények további jellegei.

A szabadoktatás további jellegeinek pontos meghatározása céljából induljunk ki ennek lehető legtágabb értelmezéséből.

Vegyük azt az esetet, amelyben *bárki, bárkit, bármire* tanít. Ez nem valami képzeletbeli állapot, sőt ellenkezőleg, a szabadoktatásnak eme legkezdetlegesebb típusa egyszerűsége miatt a legáltalánosabb.

A vidéki kaszinók, népkörök stb. úgynevezett ismeretterjesztő tevékenysége ezzel szokott kezdődni. Alapszabályaikban rendszeresen van némi említés a kultúra terjesztéséről, s mikor e pont végrehajtására kerül a sor, a választmány elhatározza, hogy a legközelebbi téli évszakban előadásokat fog tartatni, s a rendezéssel megbízza a titkárt.

Hogy miről szóljanak az előadások? ezt a titkár rábízta az előadókra, de hogy kik lesznek az előadók? azt rábízta a véletlenre. Néha szemlét tartanak a város tanult emberei közt, és sorban felszólítják őket egy-egy előadás elvállalására, tetszés szerinti tárgyról. Így valahogy elkészül a Program, s a közönséget meghívják.

Íme szóról-szóra: bárki, bárkinek bármit tanít. Ez volt a szabadoktatás kezdete nálunk, s ez volt másutt is.

jelentőségét nem szabad kicsinyelni, vagy épen tagadni. Az 1907-ik évi pécsi szabadoktatási kongresszus bőven foglalkozott az egyes előadásokkal és általános helyeslés kísérete annak a követelménynek a felállítását, hogy kezdetben mindenütt egyes előadásokat kell tartani, amelyek a legnagyobb általánosságból induljanak ki, és végül is oda térjenek vissza, hogy így a hallgatóság minden ismeretnek, amelyhez jut, nemcsak a céljával, de a többi emberi ismerethez való viszonyával is tisztába jöjjön. *)

*) Világhírű példa erre Herbert Spencer „Vadásztörténete”, melyet az angol szabadtanítás apostolai annak idején, mint az egyes előadások mintaképet emlegettek. Magyarul megjelent: „A Magyar University Extension” évkönyv 1912. II. évfolyamában, 140-147 o. A vadász megbeszti a madár szárnyát, a teste ép marad, de elveszti repülő képességét, s e mesevázlathoz az előadó az élettani, fizikai, aviatikai, bölcseleti stb. ismeretek nagy készletét fűzi, rendkívül élvezetes lebilincselő modorban, és eközben, észrevétlenül, egész természettudományi világnézetével megismerteti a hallgatót.

Akár eléri ezt a célt, akár nem, az egyes előadásnak mindig van bizonyos értéke, mert olyan emberek lelki világában gyűjt világosságot, vagy kelti föl a tudományokkal való foglalkozás vágyát, akik, rendszeres oktatás hiányában, ilyen vágyat különben nem éreznek, sőt attól, a vele járó képzelt fáradsalmak és szellemi megerőltetés félelme miatt ösztönszerűleg – *irtóznak* is. Az ilyen hallgatóságot kitaró szellemi munkálkodásra megnyerni lehetetlen lenne, de kivételes alkalom idején egy-egy ilyen egyes előadás meghallgatására rábirhatók. Az eredmény aztán néha bőven jutalmazza az előadók buzgalmát, mert gyakori tapasztalat, hogy akik az ismeretek forrásából egyszer ittak, később mindinkább többre szomjaznak belőle. Ez az oka, hogy az egyes előadásokból néha egész tanfolyamok nőnek ki magukat.

Az szabadoktatás statisztikája tehát szükségképen az egyes előadások adatainak összegyűjtésével kezdődik.

A szabadoktatás jellegét azonban legkevésbé sem befolyásolja, ha célszerűségi okokból a tanítás eme túltengő szabadsága elé némi korlátokat állítanak.

Ahol ugyanis az egyes előadásoknak állandó népes hallgatósága van, ott az előadók a rendezőséggel egyetértve, csakhamar komolyabb célt tűznek maguk elé. Nem az a jelszó többé, hogy *bármit* tanítsanak, hanem megállapítják, hogy csak bizonyos ismeretkörben fognak mozogni, s éhez képest a tárgyak számát leszállítják, az előadásokét ellenben fölemelik. Így kezdődnek a *sorozatos előadások*, amely elnevezés tehát az egy ugyanazon tárgyból tartott összefüggő előadások bizonyos számát jelenti.

Néha a hallgatók maguk kívánják, hogy számukra bizonyos ismeretkörből előadásokat tartsanak, ilyenkor tehát a hallgatók az előadóval a tanítás tárgyára nézve megegyeznek. Megállapodásuk szintén úgy fogható fel, mint korlátozása a tanítás szabadságának, mindazáltal a szabadoktatás jellegét ez nem érinti, mert a módszer változatlan marad.

A *sorozatos előadások* tehát a statisztika *második* adatsorozatját adják.

De ezeknél még szorosabb korlátok is fordulnak elő. A hallgatóság például megkívánja, hogy ne csak sorozatos előadásokat tartsanak számára, hanem valamely tárgynak egy önálló részébe be is vezessék, azt nekik elejétől végig előadják, oly terjedelemben, amely az önképzést lehetővé teszi,

Mínt hogy ezt a feladatot 10 vagy 12 órára terjedő sorozatos előadásokkal megoldani lehetetlen, elő áll egy új alakulás, mely hónapokra terjedő együttműködésbe kapcsolja össze az előadókat a hallgatóikkal. A szabadoktatásnak így alakul ki legjelentékenyebb intézménye: a *szabadtanfolyam*, mely néha már szervező szabályzattal is bír.

E tanfolyamok nyújtják anyagát a statisztika *harmadik adatsorozatjának*.

A tanfolyam szervező szabályzata azonban ismét további korlátozással szigoríthatja a szabadtanítást.

A szabályzat például, céljának megfelelően, rendszeren bizonyos képesítést követel az előadótól. Tanári, tanítói oklevelet, elismert irodalmi, vagy gyakorlati működést. Ebben az esetben már nem taníthat bárki bármit; itt az előadás tárgya épúgy megválasztás alá esik, mint az előadók személye, és pedig meghatározott feltételek szerint.

Ezt a korlátozást továbbá a hallgatók megválogatása is követni szokta, vagyis a tanfolyamon nem tartanak többé bárkinek előadást, hanem azokra csak olyanokat vesznek föl, kik bizonyos követelményeknek megtudnak felelni

A hallgatók eme megválogatása különben néha már az egyes előadásoknál is jelentkeznek.

A legáltalánosabb követelmény ezeknél, hogy a hallgató túl legyen a tanköteles koron, vagy más szavakkal: legalább is 16-ik. évében járjon.

Ezen a körön túl a szabadoktatást nem is lehet jogosultnak tekinteni. Mert amennyiben a törvény a 16 éven aluliak oktatását gondozásába veszi, oktatásuk jogát bizonyos feltételekhez köti, ebből világosan következik, hogy őket olyan előadások hallgatásától, amelyekre az iskolai hatóságok felügyeleti joga ki nem terjed, ugyanezek a hatóságok el is tilthatják.

A sorozatos előadásoknál a korhatár mellett még az írni és olvasni tudáshoz is szokás kötni a fölvételt. De van olyan tanfolyam is, melyre az elemi ismereteket meghaladó képesítéssel veszik föl a hallgatókat. A tanfolyamok továbbá rendszeren bizonyos díjakat-is szednek hallgatóiktól.

Az ilyen tanfolyammal szemben, különösen ha évről évre fönnáll és szabályosan működik, önként felmerül a kérdés, főképen a tárggyal nem eléggé behatóan foglalkozók között, hogy különbözik-e ez valamiben a *magántanintézetől*? És ha különbözik, lényeges-e köztük a különbség? Kibomborodik-e annyira, hogy a statisztika készítésénél, biztos és könnyen észrevehető ujjmutatással szolgálhat?

Mínt hogy e kérdés könnyen összezavarhatja a fogalmakat, szükségesnek mutatkozik, hogy magántanintézetek többféle típusának szervezetét közelebbi vizsgálódásunk tárgyává tegyük.

4. A szabadoktatás és a magántanintézet.

Nézzük meg mindenekelőtt miként rendelkezik az 1868. évi 38. törvénycikk IV.-ik fejezete a magántanintézetekről?

A 16-ik szakasz magánégyéneknek és társulatoknak megengedi, hogy elemi és felső népiskolákat, valamint tanítóképzőket állíthassanak fel bizonyos feltételek mellett. A 70-77-ik §§ a polgári iskolákról mondják ki ugyanezt.

A 17. § szerint az intézetek nyilvános jelleget kapnak, ha szervezetükben és tantervükben eleget tesznek azoknak a követelményeknek (helyiség, felszerelés, tanórák száma stb. tekintetében) a melyeket a törvény más §§-ai a megfelelő községi és állami tanintézeteket illetőleg megállapítanak. (27-34. és 57. §§)

A 19. § szerint a magántanintézet tartozik a tanítandó tárgyakat és azok terjedelmét illetőleg, megfelelni azon nyilvános tanintézeteknek, melyeket pótolni akar.

A 20. § szerint a magántanintézet is köteles évenként nyilvános vizsgálatot tartani.

A 22 § kimondja, hogy ha a magántanintézetekben a törvény intézkedéseit meg nem tartanák, vagy ha a kormány erkölcsi bajoknak jönne tudomására, a vizsgálatot elrendelheti, ennek végével a tanintézetet bezárhatja, sőt működését már előre is felfüggesztheti.

A törvényben ezek a szigorú rendelkezések kétségkívül azért vannak, hogy az állam az oktatás és nevelés tekintetében a tanulók minden megtévesztésének elejét vegye. Hogy ne állhassanak fenn olyan magániskolák, melyek vagy nem azt, vagy nem elegendő terjedelemben tanítják, amire a tanulónak szüksége van, és amit a törvény taníttatni rendel.

A szabadoktatással szemben mindezek a rendelkezések nem érvényesülnek. Az ilyen tanfolyamok akár általános műveltségi, akár szakismereteket tanítsanak, a tanügyi, sőt más hatóságoktól is függetlenül állapítják meg, hogy mit adjanak elő és milyen terjedelemben? Törvény vagy rendelet nem korlátozza vagy irányítja őket, így ellenőrzés alá sem esnek, legalább közoktatásügyi szempontból nem. (Csak ha államellenes tanokat hirdetnek, kerülhetnek összeütközésbe utólag a rendőri hatósággal.) Miért is akár jól tanítanak, akár rosszul, minthogy nem tanköteles korban levőket tanítanak, és címükben nem nevezik magukat úgy, hogy valamely engedélyhez kötött tanintézettel lennének összetéveszthetők, működésükbe a tanügyi hatóság nem avatkozik be, hiányozván éhez, legalább ez időszerint, minden törvényes alap. Nem ellenőrizheti a helyiséget, a felszerelést, a tanítást, a tanerők képesítését, a hallgatók számát, az óraszámot, a tárgyakat és azok terjedelmét, nem teheti kötelezővé az évvégi vizsgálatot.

Szóval a szabadoktatás az állami hatalommal szemben ezidőszerint minden irányban majdnem korlátlan szabadságot élvez.

Kétségkívül azért van ez így, azért fejlődhetett ebben az irányban, mert az állam és a társadalom egyképen érzik, hogy a szabadoktatás joga az állampolgári szabadságjogok egy jelentékeny részét teszi. Közvetlen folyományául tekinthetjük a sajtószabadságnak, mert abból, hogy gondolatait bárki írás és nyomtatás útján szabadon terjesztheti, elsősorban következik: az írott és nyomtatott gondolat élőszóval való terjesztésének szabadsága is.

Mindenkinek joga van a tanköteles kort meghaladott polgárokat maga köré gyűjteni, (az egyesületi és gyülekezési jog szabályozására szolgáló törvényes intézkedések szemmel tartásával), és őket tetszése szerinti ismeretekre tanítani, feltéve hogy a kihágási, vagy büntető törvénybe ütköző cselekedetet nem követ el.

De nemcsak a közoktatási törvények rendelkezéseitől való függetlenség jellemzi a szabadoktatást. Volt idő, mikor szerves közoktatási törvény hiányában a nevelést részint kormányrendeletek, részint az iskolákat túlnyomóan kezükben tartó egyházak rendtartásai szabályozták, és a szabadoktatás szempontjából nem éreztelen annak vizsgálata, hogy a rendeletek és rendtartások érvényessége idején, voltak-e nálunk intézmények, melyek a szabadoktatás elvét képviselték, magukat azok hatásköre alól kivonván?

A szabadságharc előtti évtizedekben nagy jelentősége volt hazánkban a rendszeresen szervezett középiskolát pótló, felekezeti jellegű *particuláknak*. Nem közömbös dolog megállapítani, vajjon ezeket a mai szempontból magániskoláknak, vagy szabadoktatási tanfolyamoknak kell-e tekintenünk?

Bármennyire hízelegne is nemzeti hiúságunknak kimutatni, hogy nálunk már a múlt század elején, sőt azt megelőzőleg is, tehát úgy az angol, mint más nyugati népek szabadoktatási mozgalmi előtt, a szabadoktatásnak sűrű nyomaival találkozunk, a fenti kérdésre mégis határozott nemmel kell válaszolnunk. A particula semmiesetre sem volt szabadoktatási intézmény, bárha kezdetben némileg hasonlított is hozzá.

A particula ugyanis keletkezésére nézve az elemi iskola folytatása volt, olyan városokban és községekben, ahol középiskolára szükség lett volna, de nem volt rá pénz. Az ilyen helységeken a tanítók és a papok az elemi iskolákból kinőtt fiukat, de gyakran a meglelt korú fiatalemberket is, továbbtanították, s a latin nyelvből és egyéb gimnáziumi tárgyakból magánúton készítettek elő, a legközelebb eső gimnáziumban leteendő vizsgálatra. Ez kezdetben magánvállalkozás volt, később szerves kapcsolatba került a vizsgáztató intézettel, majd a fejlődés során némi nyilvánossági jelleget is nyert stb. Arany János is ilyen particulában végezte a gimnázium 6 osztályát Nagyszalontán, mely intézetből a Bach korszakban községi algimnázium fejlődött ki; most már állami főgimnázium. Petőfi Sándor is ilyen intézetben kezdte a tanulást.

Bármennyire magánvállalkozás volt is a particula, különösen kezdetben, mégis keletkezése első pillanatától fogva képesítést ígért a tanulóinak, mely őket a továbbtanulásra jogosítani volt alkalmas. Ezért meg kellett tartani a tantárgyak számáról és tanításnak mértékéről, terjedelméről szóló rendelkezéseket, s ez maga után vonta a tanítási idő szabályozását, az iskolai rendtartás, fegyelmezés stb' alkalmazását. Szóval, a particula kezdetben magántanintézet volt, később nyilvánossági jogot szerzett" de a szabadtanítási intézményektől mindenkor különbözött, bárha fennállása idejében olyan törvényünk, mely a magántanintézetek jellegét megállapítsa, nem volt is.

Lehetőleg még teljesebb világításba állítja e kérdést egy klasszikus külföldi példa.

Köztudomású, hogy a londoni egyetemen nem voltak előadások, ott a kormány a múlt század harmincas éveiben csak egy egyetemi vizsgáló bizottságot szervezett és felruházta azzal a joggal, hogy egyetemi grádusokat osztogasson, a nem anglikán vallású állampolgároknak is.

E vizsgálóbizottság létezése 1876-ban egy egyesület alakítására nyújtott ösztönzést, amely a vizsgálatokra előkészítő tanfolyamok szervezéséről gondoskodott. Az egyesület csakhamar felvirágzott és egymásután nyitotta meg a legkülönbözőbb tanfolyamokat a bölcséleti- és természettudományok előadására, melyekben, igen kiváló és jól díjazott tanerőkkel, egész éven át tartott a tanítás. Mindegyikre százával jelentkeztek hallgatók, jelentékeny összegű leckepezéket fizettek, s alapos tanításban részesültek. Huszonkét évig tartott ez az állapot, míg végre 1898-ban a kormány egy törvényt szavaztatott meg, melynek felhatalmzására átvette az összes tanfolyamokat és államosította: azóta Londonban nemcsak vizsgálóbizottság áll fenn, de teljes előadó egyetem is.

Ezek a tanfolyamok mik voltak vajjon az államosítás előtt?

Szabadoktatási tanfolyamok, vagy magántanintézetek?

Fentebbi meghatározásunk szerint, minthogy képesítésre készítettek elő, s ez iránt felelőségei vállaltak, amit csak részletekbe hatoló, a tárgyat teljesen kimerítő tanítással érhetek el – a törvényektől és a hatóságoktól való teljes függetlenségük dacára – *magántanintézetek* voltak, mondhatni olyan jellegűek, mint nálunk a particulák.

És valóban, ezeket a tanfolyamokat az Angolországban ugyanakkor oly nagy elterjedésnek indult szabadoktatási mozgalommal, az egyetemi tanítás kiterjesztésével (University Extension] sohasem tévesztették össze, és soha senkinek sem jutott eszébe ezeket az University Extension előadásai közé sorozni. Pedig ami a legfőbb: a cambridgei egyetem 1886-ban már kimondta, hogy bizonyos feltételek mellett az University Extension hallgatói előtt is megnyitja kapuit. („Aki négy éven át a természettudományokból, vagy irodalom történetből University Extension előadásokat rendszeresen hallgatott és sikeres vizsgálatot tett, azt rendes hallgatónak felveszik az egyetemre és 3 év helyett 2 év alatt szerezhet gradust.”)

Mily könnyű lehetett volna ily körülmények között a kétféle intézmény összetévesztése, különösen 1894 után, mikor a cambridgei példát 1898-ban a londoni egyetem is követte. De a tanításmód közötti különbség félreérthetetlen ujjmutatással szolgált.

Az egyesületi tanfolyamok ugyanis valódi, részletező tanítást nyújtottak, az University Extension tanfolyamai ellenben összevont, lexikális tömörségű előadásaikkal csak alkalmat adtak az önképzésre.

5. A szabadoktatás és az iskolai (szolgálati és képesítő) tanfolyamok.

Iskolainak nevezünk minden olyan tanfolyamot, amelyet az állami vagy önkormányzati hatóságod, Iskolák, testületek, egyesületek, esetleg magánszemélyek, vagy abból a célból szerveznek, hogy bizonyos szűkebb körű szakismeretekből lehetőleg teljes kiképezést nyújtsanak, vagy hogy hallgatóikat nyilvános intézeteknél leteendő vizsgálatokra készítsék elő, és így államilag érvényes bizonyítványokhoz juttassák.

Ehez képest feloszlának szolgálati és *képesítő* tanfolyamokra.

Az iskolai tanfolyam eszerint voltaképen korlátolt szak- vagy előkészítő-iskola, mely a szabadoktatási intézményekhez csak annyiban hasonlít, hogy, úgy mint ez, szintén a kenyérkereső pályák alkalmazottjainak nyújt továbbképzést.

Különböznek ellenben egymástól abban, hogy amíg az iskolai tanfolyamok nagyobbrészt szakirányúak és hallgatóiknak vizsgálatról függő, közvetlen előmenetelt biztosítanak: addig g szabadoktatási tanfolyam ideális főcélja mindig kizárólag az *általános műveltséghez* tartozó ismeretek terjesztése, *magáért a műveltségért*, minden közvetlen haszon kilátásba helyezése nélkül.

Hogy helyesen van-e ez így? és maradhat-e így? ez vitatható kérdés; az erre vonatkozó eszmecezerének azonban nem itt a helye, az intézmények osztályozásánál. (Itt csak arról *van* szó, hogy a hazai szabadoktatási intézményeknek, úgy amint tényleg jelentkeznek, a jellegük lehetőleg szabatosan megállapíttassék.)

Alig van kormányzati ág, amely *szolgálati fan folyamokat* ne szervezzen.

A kereskedelmi minisztérium fenntartja a *Közlekedésügyi m. kir. tanfolyamokat* (Luther-utca 3.) Ezek közé tartozik a *vasúti tisztképző tanfolyam*, a *hajóosztí tanfolyam*, továbbá a budapesti és zágrábi *posta és táviró tanfolyam*.

A belügyminisztérium fenntartja a *Jegyzőképző tanfolyamokat*, és szervezni készül az *általános közigazgatási tanfolyamot*, engedélyezi a *rendőrlegénységi tanfolyamot*, támogatja az *egészségügyi, elsősegély stb. tanfolyamokat*.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium, az igazságügyi belügyi, honvédelmi, földművelésügyi, kereskedelmi, és pénzügyi minisztériumokkal egyetértve, igazságügyi és közigazgatási tisztviselők számára *jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamot* tart fenn. Ugyancsak a közoktatásügyi minisztérium szervezi a szünidei tanfolyamokat, melyekben tanárok, tanítók, orvosok és más szakfőnökök, könyvtárkezelők, múzeumi alkalmazottak stb. szakismereteiket időszakonként kiegészítik.

A pénzügyminisztérium kezdeményezésére szerveztetett annak idején az egyetemen az *államszámveteltani tanfolyam*.

A földművelésügyi minisztérium *gazdasági ismereteknek* a tanítók körében való terjesztésére rendez tanfolyamokat. Továbbá a Magyar Gazdaszövetség útján szünidei szociális kurzusokat rendeztet, úgy a tanítók, mint a tanítóképző intézetek növendékei számára, részben közök. ü. min. segéllyel.

A honvédelmi- és hadügyminisztériumok a hadsereg *felsőbb tisztikarának képzésére* állandó tanfolyamokat tartanak fenn.

A *képesítő tanfolyamok*, vagy valamely vizsgálatra készítenek elő^ vagy a kereskedelmi és ipari gyakorlatban bizonyos munkakör ellátásához nyújtanak jogosultságot.

Az előbbieket közé tartoznak a jogi szemináriumok, a gimnáziumi és polgári magánvizsgálatokra előkészítő vállalatok, például az Általános Előkészítő Tanintézet Rottenbiller-utca 6., az Előkészítő Tanfolyamok, Dohány-utca 34., és Teréz-körút 3., Magyar Tanügyi Intézet 5., stb. mind aránytalanul magas tandíjakkal. Jóval olcsóbb tandíjaival előnyösen különbözik ezektől az V. kerületi Népház polgári iskolai előkészítő tanfolyama, (V., Szemere-utca 6.) Továbbá a fővárosi *Szabad Lyceum*, valamint az *Erzsébet Népakadémia* iskolai jellegű tanfolyamai: könyvviteli, szépírási, gyorsírási, matematikai, angol, francia, olasz, német stb. nyelvi és rajztanfolyamok. Az *Országos Népoktató Egyesület* (ezelőtt Budapesti Népoktatási Kör) magyar nyelvi tanfolyamai. A „Berlitz” világnyelveket tanító intézet, stb. stb. És végül ide sorozhatók a felnőtt írástudatlanok számára országszerte rendezett tanfolyamok, melyek az elemi ismeretekből leteendő vizsgálatra készítenek elő, s amelyek rendezésében vidéken a *Közművelődési Tanács* szerez igen nagy érdemeket, a fővárosban pedig a fentemlített Országos Népoktató Egyesület.

A szakképesítést nyújtó tanfolyamok közt első helyen áll az Állami Építőipari négy téli féléves tanfolyam (VII,Thököly-útT4.) „X” budapestin kívül ilyen van még Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Szegeden, és Temesváron.

Az *állami oktatási intézetek* tanfolyamai közül ide tartoznak:

a gőzkazánfűtői és gépkezelői tanfolyamok

(Budapest, Arad, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Miskolcz, Szeged, Pozsony és Temesvár,)

az elektrotechnikai, dinamogépkezelői tanfolyam

(Budapest, Arad, Győr, Kassa, Kolozsvár, Miskolcz, Marosvásárhely, Temesvár.)

A kereskedelmi és földművelésügyi minisztérium által rendezett különböző szak- és háziipari tanfolyamok. Végül a nők számára rendezett *háztartási tanfolyamok* (főzőiskolák), továbbá a csipkekészítő 3 hónapos tanfolyam a Nőiiparisiskolában.

Szükséges e helyen megemlíteni az *iparosinas- (tanoncz) iskolákról* is. Hogy ezek a jelenben szintén nem tartoznak a szabadoktatás intézményei közé,” az vitathatatlan, nemcsak azért, mert tanulóikat törvény kötelezi azok látogatására, de főképpen azért, mert bennük tisztán iskolai jellegű tanítás folyik. így van az 1884-i, sőt már az 1872-i ipartörvény életbeléptetése óta, de nem így volt a múltban!

Az iparosok értelmi kiművelésére irányzott szabadoktatás nyomaival Gaul Károly tanár véleménye szerint hazánkban 1770-ben találkozunk először, mikor Mária Terézia Budán megnyitotta az első *Nemzeti iskolát*, melyben: „*főképpen rajzolni*” tanítottak.

Eme Nemzeti Iskola szabadtanítási jellegének megállapítása azonban mindenképp abba az akadályba ütközik, hogy királyi alapítású intézetként nyílt meg, kinevezett és közpénzből fizetett tanárokkal, előírt tanítási anyaggal és – amihez kétség sem férhet – iskolai tanítási módszerrel, Második bökkenő, hogy abban „főképpen” rajzolni tanítottak, amit úgy is lehet érteni, hogy a rajzon kívül verbális ismeretek terjesztésére aligha maradt idő. A rajztanítás azonban úgy tárgyánál, mint módszerénél fogva erősen különbözik mindattól, amit szabadtanításnak nevezhetünk.

Mire alapítja tehát az igen tiszteletreméltó Gaul Károly tanár azt a véleményét, hogy a Nemzeti Iskola szabadtanítási intézmény volt?

Arra, hogy látogatása kezdetben *nem volt kötelező*, és azt csak 1783-ban, tehát 13 évvel később, rendelte el II-ik József. Ha ezt az érvelést elfogadjuk, mindazokat az intézeteket, amelyekben a tanköteles koron túl levő fiatalságot tanítják, tehát az összes szakiskolákat, a kereskedelmi és középiskolák felsőbb osztályait, valamint az egyetemeket kivétel nélkül a szabadoktatási intézmények közé kellene sorolnunk. Egyedül biztos tájékozást e kérdésben ismét csak az nyújt, ha a tanítás jellegét vizsgáljuk, hogy az iskolai módszertan szerinti részletező tanítás volt-e ott, vagy pedig ettől független bevezetés az ismeretek általános fogalmaiba?

Ami a Nemzeti Iskolát illeti, nagyon valószínű, hogy abban (ha rajzon kívül egyáltalán még egyebet is tanítottak) 16 éven aluli iparosinasokat Mária Terézia idejében sem lehetett másképpen tanítani, mint ma, vagyis iskolás módon, fegyelmezőssel, és szó sem lehetett arról, hogy nekik általános ismereteket nyújtsanak, hogy azok önképzésük alapjául szolgáljanak.

Keveset taníthattak nekik, de csupa apró részleteket, amelyek együtt egy kis tudást jelenthettek. Holott, mint ismételten megállapítható volt, a szabadoktatás épen megfordítva jár el: általános ismereteket tanít, a részletekre nézve pedig az önképzésre, a könyvekből való magántanulásra nyújt tájékozást. Amire azonban csak az érettebb korúak alkalmasak.

Szóval a XVIII-ik század utolsó negyedében föllépő Nemzeti Iskolát nem a szabadoktatási, hanem a tisztán iskolai jellegű tanfolyamok közé kell sorolnunk.

A *hazai* legrégebb, s mai napig *fennálló* társadalmi szervezet, mely ipar- és kereskedelmi irányú szabadoktatással is foglalkozik, bár csak újabb időben,- a *Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat*, mely 1714-ben alakult meg. Kiváltságlevelét két évvel korábban kapta, s ennek 200 éves évfordulóját 1912-ben nagy ünnepléssel ülte meg, melyben, a társulatnak közművelődési tevékenységére való tekintetből: Zichy János gróf akkori közoktatásügyi miniszter is részt vett.

Szabadoktatási tevékenységét legkorábban kezdte meg azonban a szintén mai napig fennálló *Nógrádvármegyei Nemzeti Intézet*, melynek alapítására az első lépést 1826-ban tette meg a megye közgyűlése, a szervezőbizottság kiküldésével. A bizottság 183L-ben terjesztette elő munkálatát, s a közgyűlés a Nemzeti Intézetet 138 alapító taggal és 16.000 ezüst forint, időközben gyűjtött alapítókével megalakította, céljául tűzvéni ki: „a honi nyelvnek minden alkalmas módokkal terjesztését”, s a népiskolákban a *vasárnapi iskolák* tartását”, ami 1834-ben Balassagyarmaton életbe is lépett.

Hogy a társadalmi utón létesített Vasárnapi Iskolákban nem csak rajzot, de verbális ismereteket is tanítottak, a honi nyelv terjesztésének hangsúlyozásán kívül, erről írott bizonyítékok is maradtak fenn.

Így a „Miskolczi Polgári Egyesület” vasárnapi iskolájáról fennmaradt hírlapi közleményből a következőkről értesülünk:

Az egyesület 1836-ban keletkezett, és alapítása után csakhamar 600 forintot gyűjtött össze arra a célra, Hogy az egyesület termében minden ünnep- és vasárnapokon ingyen tanítsanak írásra, olvasásra számvetésre, de ezeken kívül: *történetekre*, *rajzra*, *ország* és *népismeretekre* is. E célból – folytatja az egykorú jelentés {Pesti Hírlap 1841 február 12.) az egyesület majd 600 forintot tett le, s ha buzgó igyekezetét a céhek pártolandják, rövid időn üdvös hatásra számolhat.

Kétségtelen, hogy ez szabadtanítás volt; a tárgyak sokféleségéből másra nem következtethetünk, amennyiben írni olvasni is alig tudó inasfiúknak történelmet, földrajzot, csak nagy általánosságokban taníthattak. Nem is lett sikere a dolognak; sem az intézmény, sem annak emléke nem maradt fenn. Kísérletnek tekinthetjük, melynek sikertelensége épen azt bizonyítja, hogy 16 éven aluli kiskorúaknak csak is iskolai, és nem iskolán kívüli szabadtanítás való.

Egy további, ennél sokkal nagyobb arányú kísérlet, melyre 1841_c-bgn... Almási Balogh Pál felhívása szolgált indítékul, közel volt hozzá, hogy ugyanezzel az eredménnyel végződjék, de az „intézők idejében felismerték a bajt, és így nemcsak a kudarcot háritották el, de csakhamar vállalatuk fényes eredményének is örülhettek.

A felhívás ugyancsak a Pesti Hírlapban annak 1841 január 6-iki számában jelent meg: „*Fel szólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében*” címmel. Ebben még csak népies olcsó könyvek és ismeretterjesztő füzetek kiadásáról és terjesztéséről van szó.

E közleményre a február 20-iki számban válasza Fáy András, és kimondja, hogy a hasznos ismereteket nemcsak könyv útján, de *más eszközökkel* is lehet terjeszteni, úgy a köznép, mint az iparos osztály számára. Ezek közt említi a gépek és eszközök bemutatását, demonstrálás */előszóval való előadás)* kíséretében.

E két hírlapi cikk nyomában széleskörű mozgalom indult meg, értekezleteket tartottak, amelyekben Kossuthal együtt a közélet vezéralakjai részt vettek, s végül megalapították az *Országos Ipar-egyesületet*.

Ez alapította azután 1845-ben Budapesten az első rendszeres inasiskolát 124 tanulóval és fenntartotta egészen 1848-ig. Ez az iskola igen szép fejlődésnek indult, de csak miután szervezői a szabadoktatási módszert belőle kiküszöbölték.

Kezdetben ugyanis az előadásokra meghívták a legényeket, sőt a mestereket is. Az 1846/7-iki jelentésben világosan ki van mondva hogy:

„az egyesület tanszékei nem iskolai katedrák, nem iskolai kötelezett hallgatóságra számítvák”.

De csakhamar rájöttek, hogy a tanításnak ez a módja a segédeknek és a mestereknek való, az inasokat ellenben iskolai tanításban kell részesíteni.

És így már 1847-ben, az akkori téli leckerend tanúsága szerint, megnyitották a *mesterek és legények külön tanfolyamát*, és abban tanítottak:

„természet és erőtant, mathesist, természetrajzot, földismét, építészetet, vegytant, technológiát és rajzot”.

Sőt később, az önálló iparosok számára *külön ismeretterjesztő felolvasásokat is tartottak.*

Az inasokat ellenben sokkal szűkebb körre szorító iskolai tanításra fogták.

Az iparoktatásról tehát kimondhatjuk, hogy hazánkban a szabadoktatásból fejlődött ki.

A mesterek továbbképzésére ma is kizárólag szabadoktatási tanfolyamokat nyitnak.

A *segédek* továbbképzése részint iskolákban, részint iskolai tanfolyamokon történik. És pedig részben az *ipari szakiskolák*, részben a *Technológiai Iparmúzeum útján* a kormány által rendezett, évenként több százra menő, és több ezer hallgató által látogatott tanfolyamokon. Néha egyes *ipar-területek* is rendeznek a segédek számára szabadtanfolyamokat, nagyjából állami segéllyel.

Az inasoktatás kizárólag az iparostanonciskolákban történik.

A *kereskedelmi továbbképzés* terén olyan tanfolyam, melyet kijelentetten *önálló kereskedők* számára rendeznének, nincsen. A Magyar Közgazdasági Társaság előadásaiból alakulhatna ki egy ilyen intézmény, de szervezése évről évre késik.

Az 1909/10-ik évben nyílt meg *A közgazdasági ismeretek szabadiskolája*, melyet a „Magyar szakírók országos egyesülete” alapított, amelyben ilyen irányú előadásokat tartottak. A szabadiskola az 1910/11-iki tanfolyammal megszűnt, *de Közgazdasági egyetem* címen való újjászervezése tervben van.

A *kereskedelmi alkalmazottak számára* vannak iskolai és némileg szabadoktatási jelleggel bíró tanfolyamok is. Ide sorolandók a kereskedelmi akadémia fakeskedelmi és biztosításügyi tanfolyamai, továbbá a Keleti kereskedelmi akadémia keleti nyelvtanfolyamai.

A kereskedő inasoktatás kizárólag a kereskedelmi tanonciskolában történik.

Női kereskedelmi iskolai tanfolyamok a *főváros* és vidék polgári leányiskolái mellett vannak szervezve. Tíz hónapon át tartanak.

Női felső kereskedelmi iskolai tanfolyam a váci-utcai székesfővárosi felső leányiskolában nyílt meg először, mint ennek egyik ágazata, melynek 5 és 6-ik osztályában kereskedelmi tárgyakat tanítottak. Ebből rendes 3 osztályú felső kereskedelmi iskola fejlődött.

A Gazdasági iskolai tanfolyamokról is itt kell megemlékezni.

Ilyenekül tekinthetők a téli, hat hónapon át tartó, bennlakással egybekötött *földműves iskolák*, és a *gazdasági háziipari tanfolyamok*.

A földműves iskolákban kiscsapatok fiait nyerne szaktanítást a gazdasági ismeretekben.

A háziipari tanfolyamokon résztvevők teljes kitanítást nyerne bizonyos könnyebben elsajátítható kezdetleges iparágakban. Ezek közé tartoznak: a kosárfonás, kefe és seprűkötés, szalma és gyékényfonás, fafaragás stb.

Továbbá ama tanfolyamok, melyeken részint iparnövények termesztésére és fél készítményé *való* feldolgozására, részint új gazdasági ágakkal való foglalkozásra tanítják a földműveseket. Ilyenek a tejgazdasági, lentermelési, komlótermelési, méhészeti, selyemhernyó tenyésztési stb. tanfolyamok.

Ezekben a cél a teljes kitanítás, miért is ennek megfelelően iskolai jellegű részletező oktatás folyik bennük. A szabadoktatási statisztikából tehát szükségképpen kimaradnak.

Hasonlóan iskolai jellegű, és nem szabadoktatási tanítás folyik a magasabb gazdasági tanfolyamokon.

Ilyenek: a Felső szőlő és borgazdasági tanfolyam (Budapest, Üllői-út 15) mely akadémiai színvonalon áll.

A budafoki pincemester! tanfolyam, és a kertészsegédi tanfolyam (I. Gellérthegy Ménesi-ut 45.) valamint a kertimukások egyéves tanfolyamai (Torda, Lőcse, Nagybocksó, Baja.)

Vannak azonban szabadoktatási intézmények is a földművelők számára. Ilyenek nyomára már a 17-ik században is akadunk, és pedig a sárospataki főiskolán már *1650-ben* előadták a mezőgazdaságtant, oly módon, amely a szabadoktatás mai módszeréhez elég közel állhatott.

Mert bárha e tárgyból az iskola helyiségében folytak is az előadások, hallgatásuk nem volt kötelező, továbbá a rájuk fordított idő rövidege miatt csakis enciklopédikus jellegűek lehetnek, az ismereteket nagy általánosságban terjeszthették. Csak ha kerti vagy földművelési gyakorlatokkal lettek volna összekapcsolva, akkor ismerethetők el iskolai jellegüket, ennek azonban, bár a tanszék egy félszázadig, egész 1700-ig fönnállott, semmi nyoma.

Ugyanezt mondhatjuk a Tallóson (1764) Tatán (1765) és Vácon (1786) létesített nemesi katonai iskolákban tartott gazdasági előadásokról, amelyek gyakorlati munkával szintén nem voltak kapcsolatosak.

Az 1799-ben Keszthelyen, Festetich György gróf által alapított Georgikonról, ha tanítási tervét és szervezetét áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy csak kis részben volt iskola, valójában pedig gyűjtőhelye mintegy nyolcféle szabadoktatási tanfolyamnak, melyek közt még a földműves gazdák leányai számára is volt egy gazdaságnagyképző tanfolyam.

Nagykőrösön a református tanítóképző intézetben mint rendkívüli tárgyat adták elő a mezőgazdaságtant 1840-től fogva: Budán, a József műegyetemen 1858-tól. Ez utóbbi előadások is még elég közel állhattak ahoz, amit ma szabadoktatásnak nevezünk. Annál inkább, mert a hatvanas években a műegyetem ez előadásait *be nem irt vendégek is szabadon hallgathatták.*

A gazdasági szabadoktatás igazi lendületet azonban csak Darányi Ignác ministersége idejében nyert, s felvirágzása is az ő nevéhez fűződik.

Az ő eszméje volt, hogy a Vármegyei Gazdasági Egyesületekben szervezett uri osztály bevonásával népies gazdasági előadásokat rendeztessen a földművelő lakosság számára. Ezek igen szépen beváltak; mindjárt 1896 7-ben, az első kísérletre 20 megyében 34,000 hallgatónak tartottak előadást, öt év múlva pedig már 1000 előadás volt 172,000 hallgatóval. Későbbi években a hallgatók száma még magasabbra emelkedett.

Ez egyes előadásokon kívül sorozatos gazdasági előadásokat is rendeztek olyan vidékeken, ahol az egyes előadásoknak jelentékenyebb sikere mutatkozott és a lakosság egyes művelési ágak, iránt nagyobb érdeklődést tanúsított,

6. A nőnevelés és a szabadoktatás.

Vessünk egy pillantást a hazai nőnevelésügynek a szabadoktatáshoz való viszonyára.

A múlt század első felében úgy a fővárosban, mint a vidéken, csak a felekezetek és a magánvállalkozók alapítottak nőnevelő intézeteket.

A magán „leánynevelők” alapítása rendszeren egy-egy külföldi vagy ott tartózkodott, idegen nyelveket bíró, tanítónő, vagy nő és családos tanárember minden korlátozás, esetleg hatósági engedelem nélkül is, a nála jelentkező jobb családból való leányokat nyelvekre, zenére, kézimunkára és némi földrajzi, történelmi stb. ismeretekre tanította. Ezek az alapítások csak a tanulók felszaporodása után váltak magániskolákká, amiktől fogva némi szabályzatfélélt nyertek, de ez önalkotta rendtartástól eltekintve, a szó legtágabb értelmében vett szabadság uralkodott bennük. A tanítók, rendszeren minden képesítés nélkül, azt tanították, amit akartak, olyan módszer szerint, aminőt jónak láttak.

E magán nőnevelő intézetek működésébe egészen a hetvenes évekig alig szólt valaki bele, hacsak nem a szülők, de a hatóságok mentől ritkábban. Aminthogy különben még ma is nyithat bárki, egyszerű bejelentés alapján, nyelv vagy zeneiskolát, amelyben a tanítást senki sem ellenőrizi, felügyelet alá nem vonja. Ily módon működtek teljesen korlátlanul a régi leánynevelők is. Ha a tulajdonosnak tetszett, a tanév vizsgálatával végződött, ha nem tetszett: a vizsgálat elmaradt.

Képesítésről szó sem volt. Nem is lett volna értelme; a leányoknak abban az időben az írás olvasáson túl csak némi zenei és nyelvelmi ismeretekre és csiszolt társadalmi érintkezési formák elsajátítására volt szükségük; a nők előtt semmiféle pálya sem nyílt meg.

Az a teljes szabadság, amellyel a nevelőkben a tanítás folyamatban volt, annak a kérdésnek föltevésére ad alkalmat, vajjon szabadoktatásnak nevezhető-e ez intézetek működése, egészen addig a korig, amíg az állam a nőnevelésre is ki nem terjesztette a maga hatósági jogkörét?

Itt is határozott nemmel kell válaszolnunk, és ez a tagadó válasz is alkalmas arra, hogy világosság derüljön a szabadoktatás jellegére.

Ime itt szabadon tanított bárki, bárkit, bármire, még a tanköteles kor fogalma sem volt kialakulva, törvénybe iktatva, és ez még sem zavarja az ítéletet, és önkéntelenül érzi mindenki, hogy ez sem volt szabadoktatás.

A tanulók kora zárta ki, hogy iskolai tanításnál egyebet nyújtsanak nekik. Ha könyvbe foglalt módszertan nem is volt még, a tanítóknak mégis olyan önalkotta módszert kellett követniök, amely biztosíthatta, hogy tanítványaik, azt a keveset legalább, amire Janitani Ígérték őket, bizonyos mértékig megtanulják. E nélkül az intézet rövid idő alatt megbukott volna, és pedig tanítványok hiányában.

Csakis elemző, részletező tanításmódot követhettek tehát, azt, amit legrövidebben *iskolainak* nevezhetünk, s a melynek lényeges eleme: a fegyelem, s amely épen ellenkezője a szabadoktatásnak.

Ezek előrebocsátásával, az osztályozás tanulságait a közlött példákól levonva, biztos alapokat nyertünk egy elvnek a kialakulására, amelyet követve, a szabadoktatás intézményeire ráismerhetünk, s azok sorozatát egybeállíthatjuk.

7. A szabadoktatási intézmények.

Az előbbi fejezetekben egyrészt megállapítást nyert a szabadoktatási intézmények jellege, másrészt, ha nem is teljes pontossággal (ami e munkának nem szoros feladata) de megközelítőleg felsoroltattak azok az intézmények, amelyek tevékenysége a szabadoktatás fogalma alá nem sorozható, s ezért adataik a szabadoktatási statisztikába nem vehetők fel.

Mindezek elkülönítése után kimondható volt, hogy a szabadoktatási intézmények legnagyobb része általános műveltséget nyújtó ismeretek terjesztésével foglalkozik.

E szabályból, „azonban semmiesetre sem következik az, hogy a mi nem tartozik szigorúan az általános műveltség fogalmi körébe, az olyan ismeretek tanításával a szabadoktatási intézmény, ebbeli jellegének elvesztése nélkül, nem foglalkozhatik. Másrészt a szaktanfolyamok sem válnak szabadoktatásiakká azért, ha tantervükbe általános műveltségi tárgyakat is fölvesznek.

Ily merev, dogmatikus kijelentések már azért sem tehetők, mert az általános műveltség, épen általánosságánál fogva, igen tág fogalom, melybe a különböző művelődés irányok képviselői nagyon is különböző ismeretágot soroznak bele.

A szabadoktatásnak számos előharcosa például az ideális szabadoktatással szemben a gyakorlati célokkal kapcsolt szabadoktatás szükségét hirdeti. Hogy némelyek e tekintetben mily messze mennek, főképpen a már említett 1907-ik évi pécsi országos szabadoktatási kongresszuson tűnt ki, ahol mintegy 5-6 különböző irány képviselőinek nézete ütközött össze, néha nagyon is túlságos szenvedélyességgel. E kongresszuson a következő pártállások voltak megkülönböztethetők.

Mindenekelőtt volt egy irány, melyet „*nemzetinek*” nevezhetünk. Hívei a szabadoktatás főfeladatának a hazafias irányú műveltség terjesztését jelentették ki. Nagy súlyt kivontak tehát helyezni a hazai történelem és földrajz, a magyar nyelv, magyar irodalom és művelődés- sőt művészettörténet tanítására.

Egy másik párt, mely éhez legközelebb állott, de mégis eléggé elhatárolta tőle magát, *ggyr*^ *házi párt*nak volna nevezhető. Ennek képviselői a nemzeti irányú művelődés ügyét vallásérkölcsi alapon kívánták a szabadoktatási intézmények céljául kitűzni, s annak a félreértésnek tették ki magukat, hogy ők úgy a nemzeti történelmet, mint az irodalmat s minden más erre alkalmas tantárgyat az egyházi érdekek szolgálatába kívánják állítani. Volt olyan indítvány is, mely a vallásitanítást is fölveendőnek tartotta a szabadoktatás programjába. Velők tartottak a keresztény népszövetségek tagjai, valamint a keresztény szocialisták.

E két iránnyal nagy elszántsággal szállt szembe a kongresszus legnépesebb és leghangosabb pártja: a *progressivisták*, amely elnevezés alatt a nemzetközi irányú szociáldemokraták is értendőek. Ezek csak olyan szabadoktatást tartottak jogosultnak, mely az ő pártérdekeiket szolgálja; minden más irányt veszedelmesnek, kártékonynak és elpusztítandónak jelentettek ki. Napokon át folyt a három legnagyobb párt közt a legszenvedélyesebb háború, amely azonban a külön nézetűeket inkább elválasztotta egymástól, semhogy közelebb hozta volna.

A kisebb pártok, a kenyérkereseti irányok képviselői a teljes ülésekben szóhoz is alig jutottak tőlük. A bizottságokban azonban gyakran felemelték a szavukat és több komoly megfontolást érdemlő indítvány tettek. Ezekből kitűnt az általános műveltség mellett szakismeretek terjesztésére akarták a legnagyobb súlyt helyezni. Sűrűn emlegették a kereskedelmi középiskolát, amely kereskedelmi szempontból tekintet általános műveltséget nyújt, és mégis eléggé kifogástalan műveltségű embereket képez.

Mások arra való tekintetből hogy a szabadoktatás hallgatói főképpen a munkás-osztályból fognak sorakozni, a felsőipariskolaít” példájára hivalkodtak, és határozottan ipari szakismeretek tanítását követelték, amelyek mellett az általános műveltségi tárgyak zsellérszerepre legyenek szorítva.

E két utóbbi párt között közösen álltak, mivel a *gyakorlati tanfolyamok* pártjának lehetne nevezni. Ezek az ipar-kereskedelmi fontosságát elismerték, azonban csak „azokat az ismereteket tartották a szabadoktatási intézmények tantervébe felvehetőeknek, amelyek szóbeli előadás útján közölhetők és sajátíthatók el. tehát a magyar helyesírást, gyorsírást, szépírást, kereskedelmi számtant, könyvvitelt, idegen nyelveket és a rajzot. Ellenben minden demonstrációt, melynek nem a tanterem, hanem a műhely lenne a színhelye, és a szakrajzot, elvből kizárandónak tartottak.

Végül volt egy agrár párt is, mely a falusi nép számára kizárólag mezőgazdasági jellegű előadásokat követelt, gazdasági gépek, növények, termények és készítmények bemutatásával. Ez az irány az általános műveltségi ismeretekből csak olyanokat kívánt, amelyek a mezőgazdasági munkás kedély vil ágának némi felderítésére alkalmasak – s egy szórakoztató előadás programjába beférnek.

A kongresszus közel egy heti ülésezés után eredménytelenül oszlott szét. A forma kedvéért hoztak ugyan záró határozatokat, ezek azonban mind teljesítetlenül maradtak.

A szabadoktatás pedig azóta fejlődött tovább önmagától, ugyanazokban, az irányokban a melyek a kongresszuson uralkodtak. illetőleg egygel több irányt is képviselve találunk a működésben levő intézmények között, a *nemzetiségít* tudniillik, amelynek híveit a kongresszusra nem hívták meg, s amely ezért ott képviselve nem is volt.

*

A fentiek után az 1912/13-ik évben működésben talált szabadoktatási intézmények a következő csoportokba voltak osztályozhatók, u. m:

A) Középszálybeliek szabadoktatása.

I. csoport: Egyetemi színvonalú előadások.

1. Népszerű főiskolai tanfolyam Budapesten.
2. Népszerű főiskolai tanfolyamok vidéki városokban.

II. csoport: Gyakorlati tanfolyamok.

3. Szabad Lyceum Budapesten.
4. Erzsébet-Népakadémia.
5. Kereskedelmi, könyvviteli, nyelvtani stb. tanfolyamok.

- III. csoport: Liceális ismereteket terjesztő szervezetek.
6. Vidéki szabad liceumok, közép- és polgári iskolai tanárok előadásai.
 7. Tudományos, közművelődési és társadalmi egyesületek, kaszinók, körök előadásai.
- IV. csoport: Vallásos jellegű szervezetek.
8. Római és görög katolikus körök és olvasókörök előadásai.
 9. Római és görög katolikus népszövetségek előadásai.
 10. Református, – ág. hit. ev, – unitárius, és
 11. görög keleti – egyházi egyesületek, társaságok vagy magánosok előadásai.

B) Ipari munkások és iparosok szabadoktatása.

- V. csoport: Középszintű színvonalú előadások.
12. Az Uránia munkásgimnáziumai.
 13. Uránia-tagok sorozatos és egyes előadásai.
- VI. csoport: Szociális jellegű előadások.
14. Társadalomtudományi társaságok és hasonló irányú egyesületek szabadiskolái és előadásai.
 15. Pártiskolák, a pártszervezetek előadásai.
 16. A Szakszervezeti Tanács és szakszervezetek előadásai.
 17. Keresztény szocialisták és munkásegységeik előadásai.
 18. Katolikus legényegységek előadásai.
 19. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület és hasonló irányú egyesületek szabadiskolái és előadásai.
 20. Pártonkívüli iparos és iparos ifjúsági társaságok, olvasó- és önképző körök előadásai.
 21. A Vasárnapi Munkásképző Országos Bizottság előadásai.

C) Gazdasági munkások és gazdák szabadoktatása.

- VII. csoport: Elemi tanítók és mások szórakoztató népies előadásai.
22. Állami tanítók tanfolyamai (30 órán felül) ifjúsági egyesületekben.
 23. Állami tanítók tanfolyamai társadalmi egyesületekben.
 24. Állami tanítók tanfolyamai egyesületeken kívül.
 25. Állami tanítók egyes előadásai (30 órán felül) ifjúsági egyesületekben.
 26. Állami tanítók egyes előadásai társadalmi egyesületekben.
 27. Állami tanítók egyes előadásai egyesületeken kívül.
 28. Közművelődési és Julián egyesületi előadások.
 29. Nem állami tanítók tanfolyamai (30 órán felül) ifjúsági egyesületekben.
 30. Nem állami tanítók tanfolyamai ifjúsági egyesületeken kívül.
 31. Nem állami tanítók egyes előadásai (30 órán alul) ifjúsági egyesületekben.
 32. Nem állami tanítók egyes előadásai ifjúsági egyesületeken kívül.
- VIII. csoport: Gazdasági irányú előadások.
33. A Magyar Gazdaszövetség szociális előadásai.
 34. Gazdasági tanfolyamok.
 35. Népies Gazdasági előadások állami támogatással.
 36. Népies gazdasági tanfolyamok és előadások, állami támogatás nélkül.

D) Hadseregbeli szabadoktatás.

- IX. csoport: Katonaszolgák részére tartott ismeretterjesztő előadások.
37. Tanfolyamok és előadások altisztek részére.
 38. Ismeretterjesztő és gazdasági irányú előadások a legénység részére.

E) Nemzetiségi szabadoktatás.

- X. csoport: Idegen nyelvű előadások.
39. Német nyelvű és vegyes előadások.
 40. Oláh nyelvű előadások.
 41. Tót és egyéb nyelvű előadások.

F) Külföldi magyarok szabadoktatása.

42. Amerikai Szabad Lyceumok.

II. rész.

TÁMOGATÁS ÉS ÁLLAMI FELÜGYELET. AZ ORSZÁGOS SZABADOKTATÁSI TANÁCS.

Újabbkori alkotmányos államéletünk első évében, 1867 július 3-án Eötvös József báró, akkori közoktatásügyi miniszternek egyik legelső hivatalos cselekedete volt egy körrendelet kibocsátása, melyet a hazai szabadoktatás Magna Chartájának neveztek el. E körrendelet felhívta a nemzeti társadalmat, hogy országszerte, lehetőleg minden községben, önkéntes népművelési egyesületeket alapítsanak. Egyik pontja e nagyfontosságú rendeletnek így szól:

„Meg kell gondolnunk, hogy a jogegyenlőség elve, melyet utolsó törvényeink kimondták, mindaddig pusztá szó, sőt bizonyos körülmények között nagy veszély marad, mely az államot fenyegeti, míg a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, azoknak gyakorlására megkívántató műveltséggel nem bírnak”.

Stuart János, a cambridgei egyetem tanára, ki az angolországi University Extension mozgalmat megindította, csak négy évvel később 1871-ben fejtette ki ugyanezt a gondolatot egy beadványban, melyet az egyetem tanácsához intézett, s amelynek zárószavai a következők:

„Magasabb műveltséget kell adni a népnek, mely politikai jogokhoz jutott; arra kell törekednünk, hogy minden ember megtanulja a természetnek és az emberi társadalomnak törvényeit”.

A körrendelet eredményeképpen még abban az évben alakult 24 népnevelési egyesület, a következő 1868-ik évben pedig Türr István és Irányi Dániel indítottak társadalmi mozgalmat hasonló egyesületek alapítására. Türr felhívására Baján, Szabadkán, Zomborban, Aradon és Kecskeméten alakultak népnevelési egyesületek. Irányi Dániel 1869-ben a Felnőttek Oktatásáról törvényjavaslatot nyújtott be, és 1870-ben egy másik hasonló célút, de egyikből sem lett törvény.

Megalakult azonban 1870-ben a „Központi Népoktatási Kör” (később „Pesti Népoktatási Kör”, 1873-tól „Budapesti Népoktatási Kör”, 1913 óta pedig „Országos Népoktatási Egyesület”). Eötvös József báró ugyanis Türr kísérletéből új reményt merítve 1869-ben értekezletet hívott egybe, melyen maga Deák Ferencz elnökölt. Türrön és a miniszteren kívül részt vett benne Tisza Kálmán, Somsich Pál, Irányi, Ghiczy, Gorove, Falk, Horváth Mihály, Jókai, Kemény Zsigmond, Nyáry Pál báró, Pulszky Ferencz, Simonyi Lajos báró stb. Szóval Magyarország közéletének minden oszlopos embere.

A Pesti Népoktatási Körön kívül vidéken a következő megyékben alakultak népoktatási körök u. m. Bács-Bodrog, Békés, Doboka, Fejér, Győr, Kolos, Mátraros, Tolna és Vas vármegyékben.

Hogy e körök működése eredményes lehessen, Eötvös az oktatás költségeiről is gondoskodott, és pedig 1870-re 50.000 forintot (100.000 koronát) vett fel a költségvetésbe. Halála után, mely 1871. február 2-án következett be, Pauler Tivadar, 1871 és 72-ben már csak 5-5000 forintot jutott e célra, 1873-ban pedig a kormánysegély végleg elapadt. Az 1875. évben a Pesti Népoktatási Kör megszüntette működését, ami különben a 33% fővárosi analfabétára való tekintetből kezdetben csak írás és olvasás tanításból állott.

Az egyesület Budapesti Népoktatási Kör címen tovább is fennállott ugyan, tevékenységét azonban csak 1877-ben folytatta, amikor is Irányi indítványára magyar nyelvi tanfolyamokat szervezett a fővárosban, majd 1890-től fogva üzleti tanfolyamokat, melyeket a költségeket társadalmi úton szedték össze. Csak a 90-es évek vége felé részesült a kör a fővárostól és az államtól összesen mint egy évi 2-3000 koronára menő segélyben.

A hetvenes években megszakadt állami irányítás és támogatás folytatása 1897-ben jött újra szóba. Ebben évben hívta föl Wlassich Gyula közoktatásügyi miniszter 69798/1897. sz. rendeletével a budapesti és kolozsvári tudomány-egyetem, valamint a budapesti József-műegyetem tanácsait a Szabad Egyetemi Tanfolyam szervezésére.

A nevezett egyetemek a felhívásra előkészítő bizottságot küldtek ki, melynek alapszabály-tervezetét a miniszter 1901-ben 9830/1901 sz. a. jóváhagyta, az intézmény címét azonban a tudomány-egyetem tanácsának előterjesztésére 89779/1901. sz. rendeletével „*Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam*” elnevezéssel cserélte föl. Ezt követte a tanulmányi és ügyrend megállapítását mit a miniszter 1902. elején 22829/1902. sz. a. hagyott jóvá, mire az előadások ugyanazon évi november hó 10-én kezdetüket vették, 4000 korona évi állami támogatással.

„Népszerű Főiskolai Tanfolyam megnyitása új lendületet adott a középiskolai tanárok ama szabadoktatási tevékenységének, melyet a Budapesti Szabad Líceum 1893-ik évben történt megalakulása óta országszerte folytattak. E működés sikerei magukra vontak a közoktatásügyi ministerium figyelmét és a miniszter 1006-ban 103800/1906. sz. körrendeletében a további munkálódás buzdítására előadásokint 20 korona tiszteletdíj engedélyezését ígérte minden középiskolai tanárnak, az előadások számát azonban városokint 12-re korlátozta. Feltételül tűzte ki egyszersmind, hogy a tanárok előadásaitak lehetőleg valamely társadalmi szervezettel kapcsolatban tartsák.

A következő évben megjelent az 1412/907. sz. körrendelet, mely az előbbinek hatályát a polgári iskolai tanárookra is kiterjesztette.

Ugyanez évben a minisztérium 42.429/907. sz. a. a szabadtanítás országos szervezése tárgyában rendeletet intézet az *Országos Közoktatási Tanács*hoz. E rendelet, mely alapul szolgált a Tanács erre vonatkozó munkálatainak, a követendő irányt is megjelölte, kimondván, hogy a miniszter a szabadoktatás középponti vezetésére külön intézményt kíván szervezni, s ennek útján a szabadoktatást állami támogatásban fogja részesíteni.

Ezt követte a 85344/907. sz. rendelet, melyben dr. *Jancsó Benedek* középiskolai tanár megbízást kapott a szervezési munkálatok vezetésére, majd a 90281/907. sz. rendelet, mely nevezett tanárt meghívta, hogy mint a szabadoktatás központi felügyelője, lépjen be a ministeriumba.

A következő évben a szabadoktatás további kiterjesztésére történt elhatározó lépés; ugyanis a ministerium kibocsátotta a 114852/908. sz. rendeletet, mely a tanfelügyelőket felhívta, hogy a néptanítókat *falusi népies ismeretterjesztő előadások* tartására buzdítsák, tudomásukra hozván, hogy a ministerium előadásokint 6 korona tiszteletdíjat engedélyez, azzal a korlátozással, hogy egy tanító egy községben csak legfeljebb 8 előadást tarthat, míg a két vagy több tanítás iskolával bíró községekben az előadások száma 16-ra emelkedhetik.

Ezt megelőzőleg a díjak fedezetéről is gondoskodott a miniszter, ugyanis az 1908-ik évi költség-előirányzatba 50,000 koronát vettetett föl, amit a törvényhozás meg is szavazott.

A következő évben ezt az összeget a törvényhozás 100.000 koronára emelte föl, majd 1912-ben 176.500 koronára.

Az Országos Közoktatási Tanács a 42429/907. sz. rendeletbeli felhívásnak eleget téve, elkészítette a szabadoktatás országos szervezetének tervét, mint törvényjavaslatot, és a miniszter elé terjesztette.

A tervezet jóváhagyást nyert, azonban a miniszter időt akart engedni, hogy a társadalom szabadoktatási tevékenysége határozottabban kialakuljon, és idő folytán mentől több olyanintézményt és szervezetet fejlesszen ki, amelyek működése később a törvényalkotásnak biztosabb alapjául szolgálhatnak – ezért a szabadoktatás országos szervezésének kereteit egyelőre rendeleti utón állapította meg.

E körrendelet mely az Országos Szabadoktatási Tanácsot léptette életbe, 50877/1911. sz. alatt jelent meg, és rendelkező”részében így szól:

A szabadoktatás, mint közművelődési feladat végső céljában annyit jelent, mint a társadalom közreműködésével az államnak minden polgárát bevonni a nemzeti közművelődés egyre szélesedő és erősödő áramlatába, az elemi iskola elvégzése után serdülő korától kezdve az ifjúsági egyesületek s a különböző továbbképző tanfolyamok, egyes és sorozatos előadások segítségével egészen a katonai szolgálat megkezdéséig. Ez a művelődési folyamat itt sem szakad meg, mert a m. kir. honvédelmi ministeriumban élénk érdeklődés és buzgó törekvés van abban az irányban, hogy a katonaság valóságos szabad oktatói szervezetté s így a szó valódi értelmében vett népművelői intézménnyé is tétessék.

Kétségnélkül szükséges, hogy a tényleges szolgálatot teljesített hadköteles felnőtt polgár a különböző tanfolyamok, sorozatos előadások, felolvasások, gazdakörök, népházak szövetkezetek és társadalmi egyesületek segítségével ne csak önképzésének alkalmas eszközeit találja meg, de érezze is mindenki ebben a hazában, hogy nemcsak adófizető és közterheket viselő polgár, hanem tagja is a nemzeti kultúrközösségnek, helyzetéhez s értelmi tehetségeihez mérten élvezője és részese azoknak az erkölcsi javaknak, amelyek együttesen a nemzet legdrágább kincsét, a nemzeti közműveltséget alkotják.

E nagy cél megvalósítása felé azzal, ami eddig történt, még a kezdő lépéseket is alig tettük meg. Hogy e célt elérhessük, igyekezni fogok odahatni, hogy a törvényhozás a mutatkozó szükségletnek megfelelően megadja azt az anyagi támogatást is, amely feltétele annak, hogy a társadalmat e nagy közművelődési munkásság végrehajtására szervezni lehessen. A szabadoktatás ilyen irányú társadalmi utón való szervezése nélkül bevégtelenül maradna a modern magyar államnak az a kulturális kiépítése, mely kötelező hagyománya újabb történelmünk ama korszakának, mely egy emberöltővel előbb közművelődési politikáinknak alapjait lerakta.

Az elv, amely e szervezési munkálatnak irányt szab, az, hogy a szabadoktatói munkásság a társadalom által végrehajtandó feladat. A közoktatásügyi kormányzat tehát nem lehet más szerepe, mint az erre irányuló társadalmi munkásságnak erkölcsi és anyagi támogatása és ellenőrzése, mert minden ezirányú tevékenységnek sikere attól függ, hogy mennyiben sikerül a társadalmi tényezők önkéntes munkásságát ebben az irányban megnyerni és hasznosítani?

Hogy a társadalom hathatósabb közreműködése e fontos közművelődési munkásságban biztosítsák, hogy közte és a közoktatásügyi kormányzat között az összhangzatos közreműködésnek és az állandó jellegű érintkezésnek alkalmas szervezete létesíttessék, e rendeletem kiadásával elhatároztam, hogy mindazokat az elvi jelentőségű kérdéseket, amelyek a szabadoktatással összefüggésben vannak, egy Országos Szabadoktatási Tanács hatáskörébe utasítom.

Ez Országos Szabadoktatási Tanács a külön szervezeti szabályzatban felsorolt országos jellegű közművelődési egyesületek és szabadoktatói szervezetek küldöttjeiből, a m. kir. közoktatásügyi, honvédelmi, kereskedelmi és földművelésügyi ministeriumok s a székesfőváros, egy-egy megbízottjából, továbbá, az általam kinevezett nyolc előadó tanácsosból és az elnökség tagjaiból alakul meg, mint véleményező és ellenőrző testület.

1. Abból az elvből, hogy a szabadoktatói munkásság első sorban társadalmi feladat önkényt következik, hogy szabadoktató munkásságra: különféle tanfolyamok, egyes és sorozatos előadások rendezésével vállalkozhatnak a községek, erkölcsi testületek, társadalmi és közművelődési egyesületek, tudományos intézetek és olyan magánosok, akik magyar állampolgárok s polgári és politikai jogaiknak teljes birtokában vannak, kiknek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem esik, s akik büntett vagy szabadságvesztéssel büntetendő vétség miatt elítélve nincsenek, sem ilyen ítéletnek hatálya alatt nem állanak.

A szabadoktatásra vállalkozó előadók és tanítók fent megszabott minősítéséért, tudományos és tanítói képességéért azok a hatóságok, erkölcsi testületek, társadalmi és közművelődési egyesületek, tudományos intézetek, vagy magánosok felelősek, kik szabadoktatói egyes és sorozatos előadásokat, vagy rendszeres tanfolyamokat szerveznek.

2. A szabadoktatás körébe tartozó előadások, egyes és sorozatos felolvasások, tanfolyamok felmerülő költségeit az illető fenntartók és rendezők viselik. Megokolt esetekben a vallás- és közoktatásügyi minister a szabadoktatás céljaira az állami költségvetésben e célra megszavazott hitel keretében államsegélyt is engedélyezhet.

Az államsegély megadása a következő alaki feltételekhez köttetik:

Az államsegélyért folyamodó szabadoktatói szervezet, társadalmi, közművelődési, irodalmi egyesület, tudományos intézet, továbbá erkölcsi testület, hatóság vagy magános összeállítja a folyó tanévben végrehajtandó munkásság tervezetét. Megnevezi abban a tanítókat, az előadókat, vagy a felolvasókat; megjelöli pontosan és cím szerint az egyes tanfolyamok, előadások, felolvasások tárgyát, továbbá a tervezett tanfolyamok óráösszeget, az egyes és sorozatos előadásoknak s felolvasásoknak számát. E jelentését a folyó tanév második (október) havának közepéig tudomásvétel és előjegyzés végett beküldi az Országos Szabadoktatási Tanácshoz. A tanfolyam végén, vagy az előadó és felolvasó sorozatok befejezése után, a jelzett szempontok figyelembevételével, a hallgatók számát is mindenkor kitéve, részletes jelentést tesz. Ha előzetesen bejelentett szervezete s valóságban végrehajtott munkaprogrammja között eltérés van, röviden jelzi az okokat és körülményeket, amelyek az eltérést előidézték. E jelentésben egyidejűen megnevezi az állami segítség összegét is, melyet elnyerni óhajt. Az állami segítség rendszerint csak a tanítók, felolvasók és előadók mérsékelt megállapított tiszteletdíjával kérhető. Tiszteletdíjra azonban nemcsak tanítók és tanárok ajánlhatók, hanem mindazok, kik a szabadoktatói munkásságban résztvesznek.

3. Az állami segítség révén tiszteletdíjban részesülő közreműködőknek azonban szabadságukban és jogukban van, kapott tiszteletdíjukat részben, vagy egészben azon intézmény, szervezet, egyesület, vagy társaság alapszabályszerű céljaira felajánlani, melynek keretében a szabadoktatói munkásságban résztvettek. Ezek az esetek azonban mindenkor bejelentendők az Országos Szabadoktatási Tanácsnak.

4. Különösbbe megokolt esetekben, nevezetesen ott, hol a közművelődés fontos érdekei és a helyi társadalom szűkös anyagi viszonyai szükségessé teszik, dologi szükségletre is kérhető segély.

5. A dologi szükségletekre kért államsegély utólagos elszámolás kötelezettsége mellett

adatik s a kapott államsegély felhasználása mindig okmányokkal számolandó el. A tiszteletdíj adott államsegélyről, miután előzetesen beterjesztett és adatszerű hiteles kimutatás alapján engedélyeztetett, elszámolás nem kívánatik.

6. Államsegélyben csak az a szabadoktatás részesülhet, melynek engedélyezését az Országos Szabadoktatási Tanács a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek javaslatba hozza.

Hogy az egyes vidékeken a társadalom közreműködése a szabadoktatói munkásság számára az eddig tapasztaltnál nagyobb mértékben nyeresésként meg és biztosítsák, ajánlatos, hogy a törvényhatóságok (vármegyék és törvényhatósági joggal felruházott városok) területére kiterjedően a szabadoktatással foglalkozó közművelődési egyesületek s egyéb társadalmi szervezetek közös „Szabadoktatási Bizottságot” szervezzenek. E közös bizottságok az egyes alkotó szervezetek kiküldöttjeiből, megbízottaiból alkottatván, nem akadályozzák az egyes alkotó szervezetek önállóságát és nem korlátozzák szabad tevékenységét, ellenkezőleg lehetővé tennék a törvényhatóság területén a közművelődési tevékenység egyöntetű és azonos vezető elvek szerint való szervezését.

Ebbe a közös bizottságba okvetlenül bele kell vonni az illető törvényhatóság tisztviselői karát is, amelynek buzgó és tevékeny közreműködése nélkül, különösen faluhelyeken, a szabadoktatás nagyobb mértékű fellendülése alig képzelhető.

A törvényhatósági tisztviselők eddig is tevékeny részt vettek a társadalom ez irányú munkásságában és pedig igen sok helyen nemcsak támogató, hanem vezető elemként is. A nemzeti közművelődés elsőrangú érdeke az, hogy közreműködésük a társadalom e nagy közművelődési munkásságra való szervezésében a jövőre még fokozottabb mértékben biztosítsák.

Ez a közös bizottság intézné egységes szempontok szerint a szabadoktatást az illető törvényhatóság egész területén; természetesen az egyes szervezetek külön céljainak és önrendelkezési szabadságának kellő figyelembevételével és tiszteletben tartásával. Ennek lenne feladata a törvényhatóság területén a társadalom erkölcsi és anyagi támogatását az egységesen szervezett szabadoktatás számára megnyerni. E bizottság vállalná magára az egyes szabadoktatói szervezetek számára az esetleg szükséges államsegély kieszközölését és az erkölcsi felelősséget, kezdeményezésével és irányításával az egész törvényhatóság területén folyó szabadoktatásra vonatkozóan.

E bizottságok szervezeti szabályzatukat maguk állapítják meg, de azt az Országos Szabadoktatási Tanács javaslatára a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter erősíti meg. Ügyrendjüket szintén maguk állapítják meg és csakis tudomásvétel végett terjesztik fel az Országos Szabadoktatási Tanácshoz.

Minden szabadoktatásnak nyilvánosnak kell lennie, azaz szabadoktatás csak nyilvános helyiségekben történhetik. Éppen ezért kötelesek mindazok, kik szabadoktatással foglalkoznak, egyesületek, testületek stb. éppen úgy, mint magánosok, a tevékenységükre vonatkozó statisztikai adatokat az Országos Szabadoktatási Tanácshoz, az általa megküldendő rovatos kimutatást kitöltve, a szabadoktatásról szerkesztendő évi jelentés számára megküldeni.

A szabadoktatás, mint minden nyilvános jellegű tanítói és közművelődési tevékenység, az állam főfelügyelete alá tartozik. *E főfelügyelet! jog gyakorlása végett* a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki az államsegélyt utalványozta, a szabadoktatás körébe tartozó előadásokat, felolvasássorozatokot és tanfolyamokat az Országos Szabadoktatási Tanács tagjival, vagy más kiküldöttjeivel, bármikor meglátogatathatja. Ha azt tapasztalja, hogy a szóbanforgó tanítás a közérkölsbe, vagy az ország törvényes rendjébe ütköző, a teljesítendő vizsgálat eredményéhez képest, az Országos Szabadoktatási Tanács véleményének meghallgatása után, az illető előadások, felolvasássorozatok vagy tanfolyamok tanítóitól és fenntartóitól az államsegélyt ideiglenesen, ismétlés esetén pedig véglegesen is megvonhatja.

Ezekben jelölvén meg a szabadoktatás országos szervezetének keretét és körvonalait szükségesnek tartom hivatalbeli elődömnök 103,800/906. és 114,852/908. számú rendeleteiben tett intézkedéseit is bizonyos mértékben akként módosítani, hogy a tanítói és tanári személyzet szabadoktatói tevékenysége, melynek kezdeményezői és irányítói hivatalbeli elődömnök előbb említett rendeletei voltak, e közművelődési munkásságnak fennebb jelzett keretében alkalmas módon beilleszkedhessek.

Hivatalbeli elődömnök 103,800/906. számú rendeletének kiinduló pontja és célzata az volt, hogy a középiskolai tanárok – szabadoktatói munkássága mintegy ösztönző lökést adjon a nagyobb vidéki városok értelmiségének, olyan irányú közművelődési tevékenységre, amely végső eredményében e városokban valóságos szellemi gócpontokat teremtvé, előidézője lesz az annyira óhajtott közművelődési decentralizáció megvalósításának. Ezért hagyta meg e rendeletében, hogy ne csak az egy városban levő különböző fajú középiskolák vegyenek együttesen részt e mozgalomban, hanem a helyi társadalom megfelelő tényezőivel, alkalmas egyéniségekkel, irodalmi, tudományos, művészeti, közművelődési és társadalmi egyesületekkel karöltve tartsanak felolvasásokat.

Hivatalbeli elődöm azonban kénytelen volt mindjárt az akció második évének befejezése után a felolvasásokról beérkezett jelentések alapján 114175/908. számú rendeletében rámutatni arra a körülményre, hogy még ott is, hol több középiskola van, hol a helybeli tudományos, irodalmi és közművelődési intézetek is hasonló tevékenységet fejtenek ki, az egyes tanári testületek külön-külön, pusztán a maguk körére szorítkozottan, egymásról tudomást nem véve, rendeznek felolvasás- és előadássorozatot. Így bármennyire érdemes munkásságot is fejtenek ki, de ezzel az elkülönített tevékenységükkel nem járulnak közvetlenül ahhoz, hogy legalább ott, hol több felsőbb vagy középfokú iskola, tudományos, irodalmi és közművelődési egyesület, nyilvános könyvtár és múzeum van, olyan közművelődési gócpontok alakuljanak, amilyenekre a 103,800/906. számú min. rendelet célzott. És e körülmény miatt előbb idézett (114,175/908.) számú rendeletében felhívta a középiskolák hatóságait és előjáróit: szólítsák fel a tanári testületeket, hogy jövőben tervbe vett felolvasásaikat és előadásaikat lehetőleg a helybeli irodalmi, tudományos és közművelődési egyesületek hasonló célú munkásságával kapcsolatosan tartsák meg.

Az utóbbi évek alatt a különféle társadalmi és közművelődési egyesületek szabadoktatói munkássága oly terjedelmes és a középiskolai tanárok e felolvasásaival annyira összekapcsolódott lett, hogy alig van, sőt talán nincs is középiskola olyan helyen, hol ilyen, első sorban a középiskolai tanárok közreműködésére és vezetésére támaszkodó egyesület, vagy szabadoktató szervezet ne lenne.

Tekintetbe véve a megváltozott körülményeket, a 103,800/906. számú ministen rendeletet, nem lényegében, hanem csak alakiságaiban módosítva, a középiskolai tanárok ezirányú munkásságát jövőben az illető törvényhatóság területén működő országos, vagy helyi jellegű társadalmi, közművelődési egyesület, vagy szabadoktatói szervezet keretében az ezen intézmények és szervezetek szabadoktatói munkásságának támogatására adandó segélyezés által szándékozom jutalmazni.

Önként következik ebből, hogy csak kivételesen számíthat tiszteletdíjra az olyan előadás, amelyet valamelyik középiskola tanárai elszigetelten és nem a társadalmi, közművelődési egyesületek, vagy szabadoktatói szervezetek munkásságának keretében tartottak, mivel az egyes középiskolák ez elszigetelt munkássága a szabadoktatás terén, mint hivatalbeli elődöm 114,175/908. számú rendeletében mondotta, tulajdonképpen ellentétben van a 103,800/906. számú ministeri rendeletnek nem csak célzatával, hanem világosan kifejezett rendelkezéseivel is.

Hivatalbeli elődöm 114,582/908. számú rendeletében világosan kifejezte, hogy miután a szabadoktatás országos szervezete nincs megalkotva, de kívánatosnak látszik, hogy a néptanítók már most bevonassanak e közművelődési munkásságba: ennél fogva fennebb idézett rendeletében egyelőre csak ideiglenesen állapítja meg a néptanítók közreműködésének feltételeit.

E 114,852/908. számú rendelet intézkedéseit lényegében fenntartom és csak annyiban módosítom, amennyiben a társadalom szabadoktatói munkásságával való együttműködés elve ezt megkívánja.

Kívánatosnak tartom, hogy a tanítók ezirányú tevékenységüket valamelyik helyi, vagy országos közművelődési egyesület, vagy szabadoktatói szervezet munkásságának keretében fejtsék ki. Éppen ezért szükséges, hogy a helyi, vagy országos jellegű közművelődési egyesületek és szabadoktatói szervezetek, működési körüknek területén a néptanítók ezirányú munkásságát jelen rendeletem idevonatkozó intézkedéseinek figyelembevételével maguk szervezzék.

Ez esetben ők rendezik az egyes községekben a néptanítók közreműködésével ezeket a népszerű ismeretterjesztő felolvasás- és előadássorozatokat. Ok jelentik be előzetesen tudomásvétel és előjegyzés végett az Országos Szabadoktatási Tanácshoz. A felolvasás- és előadássorozatok bevégzése után is ők kérik összefoglaló jelentés kíséretében a tiszteletdíjak engedélyezését. Az eddigi eljárás szerint ezután csak ott történik az előleges bejelentés és a tiszteletdíjak engedélyezésére vonatkozó kérelem felterjesztése az illetékes kir. tanfelügyelő útján, hol a tanítók e munkássága ilyen szervezetek hiányában nem a helyi vagy országos közművelődési egyesületek és szabadoktatói szervezetek keretében folyik.

Ákár a helyi, vagy országos közművelődési egyesületek és szabadoktatói szervezetek keretében tartassanak ezek a népszerű ismeretterjesztő előadások és felolvasások, akár pedig ilyen szervezetek hiányában, mint eddig, önállóan, – mindkét esetben kívánatosnak tartom, hogy jövőre ebbe a közművelődési tevékenységbe a helyi értelmiség tagjainak: a lelkészeknek, községi jegyzőknek, községi orvosoknak, birtokosoknak stb, közreműködése is a lehetőség szerint bevonassék.

A jelzett szempontokból kiindulva, e népszerű ismeretterjesztő előadás- és felolvasássorozatokra vonatkozóan a következőket rendelem:

a) csak a téli hónapokban, november hó 1-től március hó 15-ig terjedő időszakban rendezhetők. Hetenkint egy iskolában csak egy, legfeljebb két előadás tartható, és pedig mindenkettő a késő délutáni, illetőleg a kora esteli órákban és pedig egy estén csak egy komoly,

ismeretterjesztő előadás. Ajánlatos azonban, hogy ezt mindenkor egy rövidebb szépirodalmi olvasmány felolvasása, vagy valamely költemény elszavalása kövesse. Igen célszerű, ha ilyen alkalmakkor az ifjúsági egyesület, a helyi daloskör tagjai, vagy valamely műkedvelő, egy ének, vagy zenedarab előadásával is közreműködnek.

b) egytanítós iskolánál, egy téli időszakban, csak 12 előadás jutalmazható.

Ebből nyolcat a tanító tarthat és négyet a helyi értelmiség tagjai, kik előadásonkint a tanítókéval egyenlő nagyságú tiszteletdíjakra tarthatnak igényt. Két vagy több tanítós iskolánál a jutalmazható előadások száma 20. Ebből 14-et a tanítók és 6-ot a helyi értelmiség tagjai tartanak. Egy tanító, ilyen iskolánál sem tarthat 8-nál több jutalmazható előadást.

c) ez előadássorozatok az iskolai év első hónapjában összeállítandók és október hó 15-ig az Országos Szabadoktatási Tanácshoz tudomásulvétel és előjegyzés végett felterjesztendők. Be nem jelentett, vagy elkésve (november elseje után) bejelentett előadások tiszteletdíjra nem tarthatnak igényt.

d) előadásonkint (hat) 6 korona tiszteletdíjat helyezek kilátásba.

e) A tiszteletdíj csak akkor fog kiutalványoztatni, ha az illetékes gondnokság, vagy iskolaszék hivatalosan igazolja, hogy az előadás és felolvasássorozatot legalább 25 főnyi hallgatóság állandóan látogatta. A tiszteletdíj engedélyezését kérő felterjesztéshez csatolandó jelentésben a hallgatóság száma előadásonkint és összesen is mindig kimutatandó annak megjelölésével, hogy hány férfi és hány nő hallgató volt. A hallgatóság számába az esetleg jelenlévő iskolakötelesek nem vehetők fel.

f) Ha a bejelentett előadások és felolvasások tárgysorozatában később változás állott be, ez a tiszteletdíj engedélyezését kérő folyamodáshoz csatolt jelentésben mindig megemlítendő, a változást előidéző okok és körülmények megjelölésével. Az ilyen változtatások azonban a lehetőség szerint kerülendők.

A szabadoktatás országos szervezetének kereteit s egyúttal irányát is a fennebbieken oly módon állapítottam meg, hogy abban a társadalom a maga önkéntes és szabad közművelődési munkásságát minden akadályozó korlátozás nélkül ugyan, de a nemzeti közművelődés nagy érdekeivel s eddigi fejlődésének irányával összhangzatban kifejtthesse.

Éppen ezért e rendeletem intézkedéseinek nincs is más feladatuk, mint megállapítani azokat a módozatokat, a melyek egyúttal annak az erkölcsi és anyagi támogatásnak feltételeit is magukba foglalják, amellyel az állam kormánya segítségére igyekszik lenni a társadalom ez önkéntes és szabad közművelődési munkásságának.

*

Az Országos Szabadoktatási Tanács szervező szabályzatának 2. §-a így szól:

Az Országos Szabadoktatási Tanács feladatához tartozik:

a) a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministertől hozzáutalt és a szabadoktatásra vonatkozóan vett megbízásokban eljárni;

b) a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministertől hozzáutalt és a szabadoktatással kapcsolatos ügyekről véleményt mondani;

c) a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából a szabadoktatással foglalkozó szervezetek és magánosok tanítói munkássága fölött a felügyeletet gyakorolni;

d) a szabadoktatással foglalkozó intézetek, valamint társadalmi egyesületek, társaságok, szervezetek, testületek, magánosok államsegélyre vonatkozó kéréseit illetően a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter elé javaslatot terjeszteni.

A tanács által javasolt segély engedélyezését a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter magának tartja fenn;

e) a szabadoktatás országos állapotát figyelemmel kísérni, a társadalom ez irányú munkásságát fejleszteni, támogatni, ellenőrizni és szerzett tapasztalatai alapján annak országos fejlesztésére és irányítására saját kezdeményezéséből is javaslatokat terjeszteni a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter elé;

f) a szabadoktatás keretében folyó munkásságot statisztikailag nyilvántartani és arról évenként kiadandó összefoglaló jelentésben nyilvánosan beszámolni.

*

*

Az Országos Szabadoktatási Tanács szervezeti szabályzatában alapított tisztségek a következőképen töltettek be. u. m.

A vallás és közoktatásügyi miniszter 124. 417/911. sz. rendelettel értesítette *Berzeviczy* Albertet, hogy Ő felsége a király öt évi időtartamra az Országos Szabadoktatási Tanács elnökévé nevezte ki;

ugyane rendelettel a miniszter dr. *Jancsó* Benedeket a Tanács ügyvivő alelnökévé nevezte ki.

A 158. 542/911. sz. rendelettel titkárrá *Pályi* Sándor dr. középiskolai tanárt.

a 136. 286/911. sz. rendelettel szabadoktatási előadó tanácsosokká pedig a következőket, u. m.: dp. *Alexander* Bernátot, dr. *Beöthy* Zsoltot, dr. *Fináczy* Ernőt. dp. *Gaal* Jenőt, dp. *Giesswein* Sándort, dr. *Földes* Bélát. dr. *Friedmann* Ernőt és *Vay* Gáborné grófnőt nevezte ki.

À szervező szabályzat 7-ik §-a értelmében az Országos Szabadoktatási Tanács az elnökség tagjain (az elnökön, ügyvivő alelnökön, és a titkáron), valamint a 8 előadó tanácsoson kívül, – kik az előbbiekkal együttesen a Tanács *állandó bizottságát* alkotják – a következő tagokból alakul meg:

1) a m. kir. közoktatásügyi, honvédelmi, kereskedelmi és földművelésügyi ministeriumoknak, és a székesfőváros tanácsának egy-egy megbízottjából (kik az állandó bizottság üléseire mindig meghívandók).

2) több közművelődési egyesület megbízottaiból, u. m:

az Országos Közművelődési Tanács, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, a Felsőmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület, a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület, a Dunántúli Magyar Közművelődési Egyesület, az Uránia Tudományos és Közművelődési Egyesület, a Szabad Lyceum, az Erzsébet Népakadémia, a Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam, a Budapesti Népoktatási Kör, a Budapesti Népművelő Egyesület, az Országos Középponti Katholikus Legényegyesület, a Vasárnapi Munkásképző Orsz. Bizottság, a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa, a Népiskolai Könyvtárak Intéző Bizottsága, az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület, a Magyar Társadalom Tudományi Egyesület, az Országos Katholikus Népszövetség, a Protestáns Irodalmi Társaság, a Kálvin Szövetség, a Dávid Ferencz Egyesület, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület és a Magyar Gazdaszövetség egy-egy, öt-öt évre kiküldött megbízottjából.

*

Az állami iskolai épületeknek szabadoktatási célokra való átengedése tárgyában a vallás és közoktatásügyi ministerium 136693/911. sz. körrendeletében intézkedett. Ebben a következő irányadó rendelkezések vannak:

1. A szabadoktatási előadásokat rendező egyesületek, bizottságok vagy magánosok írásbeli kérelmüket, annál az iskolai igazgatóságnál nyújtják be, amelyre a kiszemelt helyiségek gondozása bízva van.

2. A kérelmező tartozik igazolni, hogy előadásai (tanfolyamai) tervezetét az 50877/911. sz. ministeri rendelet (1911. évi keb. Hiv. Közlöny 13 sz.) értelmében tudomásulvétel és esetleges államségély elengedhetéseért az Országos Szabadoktatási Tanácsnak bemutatta.

3. Indokolt esetekben az intézet igazgatójának jogában áll a Szabadoktatási Tanácsnak bejelentett és általa nem kifogásolt előadások tervezetét bekívanni, és ellenőrizni, hogy az előadók azon nem tesznek-e oly változtatásokat, melyek a didaktikai céllal ellenkeznek? És ha úgy találná, hogy egyes előadások a vallást, az erkölcsöt, a jó ízlést, a közszemérmert sértik, vagy a tanítás céljával össze nem egyeztethető egyéb célokat szolgálnak, az intézet helyiségeinek további használatát megtagadhatja. Köteles azonban az igazgató ily esetben az előadások rendezőjét figyelmeztetni, hogy e határozattal szemben a Vallás- és Közoktatásügyi ministeriumhoz tehet előterjesztést. Ennek elintézéséig a határozat végrehajtását fel kell függeszteni.

4. Szükséges, hogy a kérelmező a szabadoktatási előadókat legalább részben az illető iskola tanárai vagy tanítói közül válassza, hogy ezeknek az intézeti rend és tisztaság fenntartására vonatkozó szavatosságát az igazgató megnyugvással fogadhassa el. Az igazgató írásbeli nyilatkozatot kívánhat az iránt, hogy az összes szabadoktatási előadók, tehát azok is, akik nem tartoznak az intézet tanári, vagy tanító testületébe, az ő rendelkezéseit követni tartoznak.

5. A szabadoktatási előadások köznapokon rendszerint esti 7 órától fogva tartassanak, tehát feltétlenül oly időben, midőn a tanulók esetleges délutáni foglalkoztatása már véget ért. Az igazgatók elhatározására van bízva annak megállapítása, vajjon az intézet helyiségeinek köznapokon esti 7 óra előtt, továbbá a vasárnap délelőtti órákban való ily célú használata a fegyelem fenntartásának szempontjából megengedhető-e?

6. Tanulók a szabadoktatási előadásokat nem látogathatják, kivéve az ünnepeken és vasárnapokon a nagy közönség számára tartott, úgynevezett lyceális előadásokat, amelyek látogatására az igazgató a tanulóknak is engedelmet adhat.

7. Az állami leányiskolák helyiségei előadások (tanfolyamok) céljaira át nem engedhetők.

8. Az előadások rendezője írásbeli nyilatkozatban anyagi felelősséget vállal minden olyan rongálásért, vagy kártételért, melyet a szabadoktatási intézmény hallgatósága okozna az épületben, vagy annak felszerelésében. Az igazgató szabad elhatározásától függ, hogy a nyilatkozatokon kívül anyagi biztosítékot is követeljen-e, vagy azt saját felelősségére elengedje.

9. A szabadoktatási céljaira átengedett tantermek fűtéséről és világításáról a tanfolyamok rendezői tartoznak gondoskodni.

III. rész.

A SZABADOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK TÖRTÉNETE.

A szabadoktatás története egy önálló fejezete lesz a magyar művelődéstörténetnek.

Megírásához azonban még nincsen együtt az anyag. Összegyűjtésére széleskörű és sok időt kívánó, lelkiismeretesen szorgalmas kutatásokra lenne szükség, a múlt század harmincas éveitől fogva megjelent hírlapokban, valamint a társadalmi egyesületek és intézmények irattáraiban.

Míg ez a munka el nem készül, és a tárgyat teljesen kimerítő adathalmaz rendelkezésre nem áll, a szabadoktatás egységes története nem írható meg.

Megírásának voltaképpen az ideje sem érkezett még el. Előbb meg kell várnunk, hova fejlődik nálunk az ismeretek terjesztésének ez az ága? Fog-e tudni komoly eredményeket felmutatni; fogja-e tudni valóban pótolni az iskolai oktatást – azok számára, akiket kedvezőtlen sorsuk, fiatakorukban attól megfosztott?

Más szóval: kialakulnak-e olyan szabadoktatási intézmények, amelyek a kereskedelmi és iparforgalmi, valamint a mezőgazdasági pályák iskolázatlan alkalmazottjai közül a valóban tehetségesekéi, és erős akaratúakat képessé teszik arra, hogy a *saját szakmájukban* vezető állásokba küzdjek fel magukat?

Olyan intézmények, melyek lehetővé teszik, hogy az ipari vállalatok kereskedelmi érdekeinek szolgálatát a műhelyből kiemelkedett munkások lássák el? Ami úgy nemzetgazdasági és iparfejlesztési, mint társadalom-politikai szempontból a legegészségesebb reform lenne, de ami csak úgy érhető el, ha oly ipari nemzedék képzéséről gondoskodik a társadalom, mely kifogástalan szakképzettségén kívül, az általános műveltséghez tartozó ismeretekben is megfelelő színvonalon áll.

Míg ezt az ideális célt meg nem közelítjük, a szabadoktatási intézmények munkásságának adatait a legtöbben problematikus értékű éknek tartják, s a velük való tüzetes foglalkozást kárbavesztett fáradozásnak. Csak ha bebizonyítani sikerül, hogy a magyar szabadoktatás nem divatból üzött szellemi sport többé hanem a nemzeti művelődésnek számottevő tényezője, melynek tevékenysége hatásait előnyösen érzi egész közéletünk – akkor fog megváltozni a szabadoktatási intézményekkel szemben a közfelfogás, és lesz meg a hajlandóság méltányolni azok jelenét és múltját.

Az Országos Szabadoktatási Tanács hivatásának magaslatára emelkedett, midőn elhatározta, hogy a szabadoktatási intézmények tevékenységének irányítását kezébe veszi, és számukra tanító terveket dolgoztat ki, amelyek nem lesznek ugyan kötelező erejűek (mert a szabadoktatás szabadságának korlátozása nem lehet a Tanács célja), de mindenesetre nagybecsű útmutatással fognak szolgálni arra nézve, hogy az intézmények a nemzeti művelődés ügyét miképpen szolgálhatják legüdvösebben, hol tölthetnek be egy

olyan hézagot, melynek nyitva hagyása, a közművelődés érdekének ártalmára lenne. A Tanács e törekvése kétségtől sikerral is fog járni, és amikor majd az eredmények egész sorozatára lehet hivatkozni, – akkor önmagától jelentkezni fog a magas színvonalra és tekintélyre emelkedett művelődési ágazat történetének hivatásos írója is. Addig elégedjünk meg ama porszemek egybehordásával, melyek e munka előkészítését jelentik; az egyes szabadoktatási intézmények történetének vázlatos megírásával, amint itt következik.

A) Középosztálybeliek szabadoktatása.

1. csoport: Egyetemi színvonalú előadások.

1.) A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam.

A Népszerű főiskolai tanfolyamok (University Extension) szervezésének gondolata Magyarországon az 1896-iki ezredéves kiállítás alkalmával tartott egyetemes tanügyi kongresszuson vetődött fel először. Dr. Gaal Jenő műegyetemi tanár az angol University Extension intézményről előadást tartván, indítványára a kongresszus bizottságot küldött ki, hogy az intézmény meghonosítása érdekében a szükséges előmunkákat elvégezze. E bizottság azonban működését meg sem kezdte.

Másfél évvel később, 1897. november hó 15-én Wlassics Gyula, akkori közoktatásügyi miniszter, 69798/1897 számú rendeletével, felhívta a budapesti és kolozsvári egyetemeket, továbbá a budapesti, József-műegyetem tanácsát, hogy ez intézmény életbeléptetésére vonatkozólag véleményét mondjanak.

Felhívására az egyetemek bizottságokat küldtek ki, melyek alapszabálytervezeteket készítettek, s a miniszter rendelkezésére bocsátották.

Tervezeteiket a közoktatásügyi minisztérium közölte a Szabad Lyceum, a Természettudományi Társulat, nemkülömben az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökeivel, minthogy ez intézmények közreműködése az alapszabálytervezetekben kifejezett vélemény szerint is kívánatosnak mutatkozott.

A kapcsolat alakját megtalálni azonban hosszabb időbe került, s a tárgyalások elhúzódtak egészen 1900-ig. Ez évi május 21-re Wlassics miniszter nagy értekezletet hívott össze, mely a kapcsolat létesítése mellett foglalt állást, s a szervezeti szabályzat elkészítésére Wekerle Sándor elnöklete alatt vegyes bizottságot küldött ki, a Tudományegyetem, a Műegyetem, a Természettudományi Társulat, a Vasárnapi Munkásképző Orsz. Bizottság és a Szabad Lyceum képviselőiből.

E szűkebb körű bizottság 1901. január havában nyújtotta be jelentését a miniszterhez és mellékelte hozzá az új intézmény alapszabálytervezetét. E tervezetet a miniszter elfogadta és 1901. május 1-én közzé is tette. (9830/901. sz.)

Az első tanfolyam 1902. november 10-én nyílt meg. Két ciklusban (karácsony előtt és után), 11 tanár 11 tárgyból tartott 6-6 órás előadásorozatokat; az összes órák száma tehát 66 volt. Volt olyan sorozat, melyet állandóan 1100-an hallgattak, de volt olyan is, melyre csak 80 hallgató jelentkezett. Az átlag hallgatók száma kitett 436-ot. Az összes órákon jelen voltak 28.800-an; e szám mutatja az intézmény munkájának értékét, s ezért munkaértékszámnak is nevezhető. *)

Az 1903/4-ik évi tanfolyamokban 12 tanár 12 tárgyból 72 előadást tartott. A hallgatók száma 922-222 közt volt, az átlag hallgatók száma kitett 404-et. A jelenvoltak száma: 29.706.

Az 1904/5-ik évi tanfolyamokban 10 tanár 12 tárgyból 72 előadást tartott. A hallgatók száma 742-190 közt volt; átlagszámuk 400. Jelenvoltak száma 28.842.

Az 1905/6-ik évi tanfolyamokban 12 tanár 12 tárgyból 72 előadást tartott. A hallgatók száma 1340-200 közt volt; átlagszámuk 397. Jelenvoltak száma 28.584.

Az 1906/7-ik évi tanfolyamokban 12 tanár 12 tárgyból 72 előadást tartott. A hallgatók száma 1093-91 közt volt; átlagszámuk 389. Jelenvoltak száma: 28.002.

Az 1907/8-ik évi tanfolyamokban 12 tanár 12 tárgyból 72 előadást tartott. A hallgatók száma 1107-111 közt volt; átlagszámuk 392. Jelenvoltak száma: 28.230.

Az 1908/9-ik évi tanfolyamokban 10 tanár 11 tárgyból 66 előadást tartott. A hallgatók száma 583-142 közt volt; átlagszámuk 324. Jelenvoltak száma 21.624.

Az 1909/10-ik évi tanfolyamokban 11 tanár 11 tárgyból 66 előadást tartott. A hallgatók száma 1065-161 közt volt; átlagszámuk 382. Jelenvoltak száma 25.230.

*) A jelenvoltak száma az átlag hallgatók számával osztva, adja az összes órák számát, vagy fordítva: az összes órák száma szorozva az átlag hallgatók számával, adja a jelenvoltak számát. E szám a tanítóintézmények munkájának értékelése és összehasonlításánál tesz nagy szolgálatot, amennyiben a jelenvoltak számából a tanítás munkaértékére vonható biztos következtetés. Az ugyanazon intézmény különböző évi tanfolyamainak összehasonlítására is alkalmas; így, amennyiben 1902/3-ban a Népszerű Főiskolai Tanfolyamokon, a jelenvoltak száma 28.800 volt, 1903/4-ben pedig 29.706 – e szám emelkedése az előző eredménnyel szemben haladást jelent.

Az intézmény működésének 8-ik éve végén, midőn a központi bizottság tagjainak 4 éves megbízása másodízben lejárt Nickmann Ottó, a tanfolyam titkárja, elnökségének megbízásából 12 ivre terjedő kötetet adott ki, ily címmel: „*A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam* (Szabad Egyetem) szervezete, története és statisztikája.”

E munka adatai szerint az addig tartott 93 előadásorozatot 54 előadó tartotta, és pedig a szabályzat határozmányainak megfelelően, 78-at, tehát az előadások nagy többségét (84%-át) főiskolai, nevezetesen 40 egyetemi, 2 műegyetemi és 1 állatorvosi tanár, összesen 43-an.

Az akkori egyetemi tanárok közt találjuk Balogh Jenő dr. mai igazságügyi- és Jankovics Béla vallás- és közoktatásügyi ministereket is.

A középiskolai tanárok száma 5 volt. Ezeket kívül előadott még 5 kiváló tudású egyéb szakférfi 9 előadásorozattal. Az utóbbiak közt volt Berzeviczy Albert dr., az Akadémia elnöke, Erődi Béla dr. tanker. kir. főigazgató, Bernát István dr., a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, Radó Antal dr. író, kikhez a későbbi években Apponyi Albert gróf is csatlakozott.

Az 1910/11-ik évi tanfolyamokban 11 tanár 11 tárgyból 66 előadást tartott. A hallgatók száma 785-99 közt volt; átlagszámuk 349. Jelenvoltak száma 23.052.

Az 1911/12-ik évi tanfolyamokban 11 tanár 11 tárgyból 66 előadást tartott. A hallgatók száma 1064-208 közt volt; átlagszámuk 429. Jelenvoltak száma 28.308.

Az 1912/13-ik évi tanfolyamokban 9 tanár 9 tárgyból 50 előadást tartott. A hallgatók száma 854-85 közt volt; átlagszámuk 273. Jelenvoltak száma 18.048. Ez év eredményének részletes kimutatása a megfelelő táblázatban található.

* * *

A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam a Vallás és Közoktatásügyi tárca javadalmából fennállása óta évi 4000, majd 4500 korona segélyben részesült; ez évi segélye 6000 korona.

A tanfolyam hallgatói minden 6 előadásból álló ciklusért 1 korona tandíjat fizetnek. A Szabad Lyceum tagjai az előadásokat díjtalanul hallgathatják. Tandíjkból az évi bevétel 2000-2800 K. közt váltakozott.

A Népszerű Főiskolai Tanfolyam központi bizottságának tagjai a következők:

Elnök: *Földes* Béla dr. m. kir. udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár, országgyűlési képviselő.
 Alelnök: *K. Jónás* Ödön m. kir. udv. tanácsos, műegyetemi ny. r. tanár, a Vasárnapi Munkásképző Orsz. Bizottság elnöke, országgyűlési képviselő. Tagok: *Alexander* Bernát dr. egyetemi ny. r. tanár; *Beké* Manó dr. egyetemi ny. r. tanár; *Berzeviczy* Albert dr. v. b. l. l., ny. vall. és közokt. m. kir. minister, a M. Tud. Akadémia és a Szab. Okt. Tanács elnöke; *Gaal* Jenő dr. főrendiházi tag, ministeri tanácsos, műegyetemi ny. r. tanár; *Grósz* Emil dr. m. kir. udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár; *Hegedűs* István dr. egyetemi ny. r. tanár, az Erzsébet Népakadémia elnöke; *Mandello* Gyula dr. műegyetemi ny. r. tanár; *Pályi* Sándor középiskolai igazgató, tanárképző-intézeti gyakorló főgimnáziumi tanár; *Rákosi* Jenő főrendiházi tag, író, az „Otthon” írók és hírlapírók körének elnöke; *Schafarzik* Ferenc dr. műegyetemi ny. r. tanár, bányatanácsos; *Semsey* Andor a Szent István-rend kiskeresztese, főrendiházi tag; *Székelly* István dr. m. kir. udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár; *Wekerle* Sándor dr. v. b. t. t. ny. m. kir. miniszerelnök, a Szabad Lyceum tiszteletbeli elnöke; *Wittmann* Ferenc dr. műegyetemi ny. r. tanár. Titkár: *Nickmann* Ottó egyetemi kvesztor.

2.) Vidéki Népszerű Főiskolai Tanfolyamok.

A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam vezetősége vidéki tanfolyamok szervezésével is tett kísérletet.

E vidékre kiható tevékenységének első állomáshelye *Pápa* volt, hol Kaposi Lucián főiskolai tanár elnöklete alatt helyi bizottság szervezkedett. E helyi bizottság maga szemelte ki előadóit és a tartandó előadások tárgyait. A budapesti központi bizottság csupán a felügyeletet és az ellenőrzést tartotta fenn magának. Két előadásorozatot tartottak, és pedig 1903. november 15-28-ig és 1904. február 7-től március 27-ig. Az előadások száma 6 volt, az előadóké 2. A hallgatók átlagszáma előadásonként 80 volt. Jelenvoltak száma 480. A tanfolyam a következő évben megszüntette kapcsolatát a központtal, mely 150 koronával járult volt az előadások költségeihez.

A második vidéki állomás *Pozsony* volt. Itt a kísérlet teljesen bevált. Az első előadások 1904. február 20-án kezdődtek és március 19-én fejeződtek be. Minden előadás két órán át tartott, s ily módon a 6-6 órás előadás sorozatok tananyaga 3-3, alkalommal tartott összevont előadásban került tárgyalás alá. Sőt volt egy negyedik napon tartott két órás előadás is. Belépődíjkból befolyt 2518 K. Pálffy János gróf adott 1500 koronát. Ez összegekből voltak fedezhetők a felolvasók útiköltségei és tiszteletdíjai.

A pozsonyi bizottság első elnöke 1903-tól *Porubszky* Jenő kir. táblai bíró volt. Utána következtek 1906-ban *Perjéssy* Mihály dr., szintén kir. táblai bírói 1908-ban pedig *Oberschall* Pál dr. jogakadémiai tanár.

Åz első két év elmúltával a tanfolyam súlyos válságba jutott, Pálffy János gróf ugyanis a harmadik évben már nem adott segélyt, főképen azért, mert példája követőkre nem talált. A tanfolyamot azontúl csak a központ anyagi segítségével, majd a vallás és közoktatásügyi ministerium segélye tartotta fenn. E segély 1908-ban 600 koronát tett ki, 1909-től kezdve 800 koronára emelkedett. Több ipari vállalat 1906-tól kezdve összesen 800 korona állandó évi segélyt szavazott meg.

Az első évben 3 egyetemi, 1 jogakadémiai tanár 26 előadást tartott. A hallgatók átlag száma előadásonként 80 volt, a jelenvoltak száma 2080-at tett ki.

Az 1904/5 iskolai évben azzal tettek kísérletet, hogy a két órában összevont háromszori előadások helyett hetenként hat napon egy-egy órás előadást tartsanak. A középponti bizottság fedezte az előadók utazási-, ellátási és egyéb kiadásait, valamint az előadásokhoz vezérfonalul szolgáló szillabusok nyomtatási költségeit. Az előadói tiszteletdíjakat pedig a helyi bizottság fedezte a lecke-pénzekből és Pálffy János gróf adományából.

Összesen 18 előadás volt. A hallgatók átlag száma 66; jelenvoltak száma 1196.

Az 1905/6. évben már csak 12 előadást tartott két budapesti egyetemi magántanár, A hallgatók átlag száma 55, jelenvoltak száma 662.

Az 1906/7. tanévben 13 előadást tartott 3 tanár. A hallgatók átlagszáma 80 volt; jelenvoltak száma 1047.

Az 1907/8. tanévben 2 tanár 12 előadást tartott. A hallgatók átlagszáma 41, a jelenvoltak száma 500.

Az 1908/9. tanévben 3 tanár 13 előadást tartott 63 átlag hallgatónak. Jelenvoltak száma 828.

Az 1909/10. tanévben az előadások száma 17 volt, az átlag hallgatóké 65, Jelenvoltak száma 1119.

Az 1910/11. tanévben az előadások száma 14 volt, az átlag hallgatóké 75, jelenvoltak száma 1500.

Az 1911/12. tanévben az előadások száma 17 volt, az átlag hallgatóké 89, jelenvoltak száma 1513.

Az 1912/13. tanévben 5 tanár 24 előadást tartott, melyek közül 24 kísérletes volt. Az átlag hallgatók száma 163 volt, jelenvoltak száma 3912.

* *

Pozsony után a *kassai* tanfolyam szervezése volt tervben. Az ez ügyben az 1903/4. tanévben megindított tárgyalások folyama alatt *Takács* Menyhért jászóvári prépost, a kassai szellemi élet egyik főtenyezője és irányítója, állt a mozgalom élére, de csakhamar visszavonult. Időközben ugyanis meggyőződött arról, hogy Kassa közönsége nem érdeklődik eléggé az intézet meghonosítása iránt.

A terjeszkedés további állomáshelyeiül a központi bizottság már kezdettől fogva *.Temesvár* *Pécs* és *Szeged* városokat jelölte ki, de egyik helyen sem talált biztos talajra. Ezekkel egyidejűleg puhatolódzott *Debreczenben* is, ahonnan kezdetben szintén tagadó válasz érkezett, mindazáltal az ottani Népszerű Főiskolai Tanfolyam 1913. február 23-án, dr. Alexander Bernát előadásával mégis megnyílt. Elnöke dr. *Balthazar* református püspök. Két tanár 5 előadást tartott, az átlag hallgatók száma 147 volt, a jelenvoltak száma 735. A tanfolyam államsegélyt nem kért, tandíjából bevett 220 K-t, városi és egyéb segélyül kapott 800 K-t, ami állandónak ígérkezik. Az előadók díjazására kiadott 320 K-t.

* *

*

A harmadik vidéki tanfolyam *Miskolczon* áll fenn, mint a Borsod-Miskolczi Közm. és Múzeum Egyesület alapítása. Elnöke *Balogh* Bertalan. Az 1911/12-ik évben nyílt meg két tanfolyammal; 1912/13-ban rendezte a III-ik és IV-ik tanfolyamát, melyen előadtak *Prohászka Ottokár* püspök, *Alexander Bernát*, *Marczali Henrik*, *Cholnoky Jenő* egyetemi tanárok stb., összesen 12 tanár. Az előadások száma 44 volt, ezek közül 31 vetítéses és kísérletes. Az átlagos hallgatók száma 193 volt, a jelenvoltak száma 8492. A vallás és közoktatásügyi ministerium 880 K segélyt adott, jnas segélyek összege kitétt 997 K 25 f., tandíjából befolyt 2039 K 10 f.. az összes bevétel tehát 3916 K 25 f. és ugyanennyi a kiadásoké is, melyek közt különös figyelmet érdemel, hogy az előadók díjazására közel 3000 K-t fordítottak (2975 KJ. Ez a költsékezés teljesen jogosult olyan városban, ahol a hallgatóság leckedíjaiból 2039 K 10 f., a fenntartó egyesület segélyéből pedig 997 K 25 f. folyik be, a helybeli segélyek összege tehát 3036 K 35 f-re emelkedik.

Végeredményül megállapítható, hogy az 1912/13-ik iskolai évben három vidéki városban, úgy mint *Pozsonyban*, *Debreczenben* és *Miskolczon* fennállott Népszerű Főiskolai Tanfolyamokon az előadások száma 73 volt (ezekből 51 vetítéses) az átlag hallgatók száma 503. a jelenvoltak száma 13139, Az állami segély nem tett ki többet 1680 koronánál.

II. csoport. Gyakorlati tanfolyamok.

3) Szabad Lyceum Budapest.

A budapesti Szabad Lyceum az 1894-ik évben alakult. Tiszteletbeli elnöke *Wekerle Sándor* dr., Elnöke *Berzeviczy Albert* dr. Alelnöke : *Alexander Bernát* dr. *Gaal Jenő* dr., *Hegedűs István* dr., *Hegedűs Lóránt* dr., *Konkoly Thege Miklós*, *Pályi Sándor*, dr. *Wartha Vincéné*, *Hugonnay Vilma* dr.,

A Szabad Lyceum kezdettől fogva arra törekedett, hogy a tudományok és ismeretek minden ágát felölelve, rendszeres oktatását a nép minden rétegére kiterjessze. Vagyis a szorosabban vett középosztálybelieken kívül olyan kereskedelmi és ipari alkalmazottakra is, akik *egyik életcéljüknak* tartják, hogy műveltségük kiegészítése útján a *középosztályba emelkedjenek*.

Kezdetben leginkább 6-6 órás tanfolyamokat tartottak, melyeket átlag 72 hallgató látogatott. Az első 8 évben, a megalakulástól a Népies Főiskolai Tanfolyammal való kapcsolatig, mintegy 1000 előadást tartottak, a miből csak 150 volt az egyes előadás.

Hivatalos jelentésük az első nyolc évben 70.000-n felüli hallgatót mutat ki, ami azonban az összes előadásokon *jelenvoltak* összeadott száma.

A Népies Főiskolai Tanfolyammal való kapcsolat évében 1901/2.-ben a Szabad Lyceum 170 órában tartott előadást. A hallgatók átlagszáma 82 volt. A *jelenvoltak* száma 13940.

Ez évben már a munkások szakegyesületeibe is igyekeztek behatolni, így előadásokat tartottak a sütők, a vas- és fémmunkások szakegyeleteiben és a Magyar Államvasutak éjszakai főműhelyében. Ismeretterjesztő sorozatos előadásokat tartottak a belvárosi községi főreáliskolában, az egyetem állattani intézetében és a Kelenföldi Kaszinóban.

Az 1902/3 évben 113 ilyen lyceális előadást tartottak, melyeken a hallgatóság átlagos száma 75 volt; a *jelenvoltak száma* pedig 8475.

Az 1903 4 évben volt 141 lyceális előadás. A hallgatók átlagszáma 95; a *jelenvoltak száma* 13395.

Ebben az évben alakult meg az *Erzsébet Népakadémia*, mellyel a Szabad Lyceum mindjárt kezdetben szoros kapcsolatba lépett. Ennek a helyiségeiben nyitotta meg azokat a *gyakorlati tanfolyamokat*, a melyekkel nem csak ismereteket terjeszt, hanem kenyeret biztosító gyakorlati készségségen is részesít.

1903/4-ben a rendszeres tanítás terén három tanfolyammal tett kísérletet. Az Erzsébet Népakadémia helyiségeiben tanfolyamot nyitott a rajzból, a szépírásból és a gyorsírásból. Minden rajzórának volt 10-16 – átlag 13 látogatója. Szépírási tanfolyama kettő volt, 80 résztvevővel. Gyorsírási tanfolyama szintén kettő 59 résztvevővel. A könyvtárt naponként 56-an használták. Néphangverseny volt 4, átlag 300 hallgatóval. Tanulmányi kirándulás kettő, 80 résztvevővel.

*

*

*

A Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia közt kialakult viszony megértéséhez szükséges figyelembe venni azokat a kísérleteket, melyeket a Szabad Lyceum alapításától fogva tett arra, hogy előadásai számára állandó hallgatóságot biztosítson. Az első években kiváltképpen a művelt középosztály tudását és ismereteit igyekezett fokozni, de felkereste az önálló ipari munkásokat és ezek segédeit, saját otthonaikban, az iparos körökben és munkás kaszinókban, s ezeknek kereskedelmi irányú képesítést igyekezett nyújtani. Elment a gyárakba is a gyári munkásokhoz. Előadásokat rendezett a különböző élethivatásúakat egyesítő polgári társas körökben.

Időközben megalakult a Népszerű Főiskolai Tanfolyam és az Erzsébet Népakadémia. Az első egyetemi színvonalú előadások tartásával a legmagasabb műveltségű középosztály körében teljesíti hivatását. Ez intézménynek végrehajtó szerve Budapesten a Szabad Lyceum. Az Erzsébet Népakadémia pedig közös otthona a nép szellemi és erkölcsi nevelését szolgáló törekvéseknek, – tehát hajléka a saját helyiséggel nem rendelkező Szabad Lyceumnak is, ahol ez tanfolyamainak egy részét rendezi.

A Szabad Lyceum működésének súlypontja, a Népszerű Főiskolai Tanfolyam megalapítása óta, a feltörekvő néprétegek ismereteinek rendszeres fejlesztése, szabadoktatás útján. Előadásainak rendezésében két szempont volt irányadó. Az egyes és sorozatos előadásokkal az általános műveltséget iparkodott fejleszteni; tanfolyamok útján pedig oly ismereteket igyekezett nyújtani, a melyek kenyérkereseti eszközökül is szolgálhatnak. Állandósultak a szépírási, gyorsírási, könyvviteli és idegennyelvi tanfolyamai.

*

*

*

A Szabad Lyceum az 1904/5 évben már a következő helyeken tartott előadásokat.

a) Ismeretterjesztő előadásokat a Kelenföldi Kaszinóban.

b) Sorozatos előadásokat a Máv. északi főműhelyében és pedig 39-t átlag 111 hallgatónak.

c) A magyar vas- és fémmunkások középponti szövetségében 8 előadást, átlag 91 hallgatónak.

d) az Erzs. Népakadémia helyiségében 71 előadást átlag 86 hallgatónak. – A gyakorlati tanfolyamokon kívül tehát a Szabad Lyceum ez évben 173 előadást tartott átlag 112 hallgatónak, az összes *jelenvoltak* száma volt: 19,289.

Tanfolyamait az Erzsébet Népakadémián tartotta. A szépírási tanfolyamokon 85, a gyorsírásin 75, a könyvvitelin 90 és a rajztanfolyamokon 18-an voltak.

Az 1905/6. tanévben az Erzsébet Népakadémián, a Máv. északi főműhelyében, a kelenföldi kaszinóban, a ker. munkás egyesületekben, az országos vas- és fémpari munkások egyesületében 145 előadást tartott, átlag 90 hallgató előtt. Jelenvoltak száma 13048. Vidéken, a pécsi népakadémiában két kiküldötté tartott előadást. Az északi főműhely munkásai számára több tanulmányi kirándulást rendezett.

Az Erzsébet Népakadémián pedig gyakorlati tanfolyamokat rendezett a rajzból 26 résztvevőnek; könyvviteli tanfolyamot 35 résztvevőnek.

Az 1906/7-ik tanévben a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium a Szabad Lyceum eddig élvezett 1000 koronás segélyét a törvényhozás útján 3000 koronára emelte fel. Ugyanebben az évben a Szabad Lyceum növényasztmánya és az Erzsébet Népakadémia igazgatósága az országgyűléshez kérvényt adott be, melyben azt kérték, hogy a koronázás 40-ik évfordulójának emlékére a szabadoktatási intézmények számára a székesfővárosban *Magyar Népház* címmel épület emeltessek. A törvényhozás e kérelem alapján a Népház céljára 200.000 koronát adományozott.

A Szabad Lyceumot ebben az évben a székesfőváros 1000 koronával, a Máv. igazgatósága pedig 1200 koronával támogatta. A pénzintézetek adománya 700 koronára ment.

Az 1907/8-ik évben a Szabad Lyceum a következő helyeken tartott előadásokat:

A Máv. északi főműhelyében 55 sorozatos és egyes előadást átlag 165 hallgatónak. Jelen voltak száma 9075. Tartott úgynevezett történelmi estélyeket is a *Törekvés* daloskör közreműködésével. Magyar nyelvi tanfolyam volt nem magyar ajkúak számára 50 óra. Angol nyelv 125 óra. Egyszerű könyvvitel és számvetés 16 óra.

A Kelenföldi kaszinóban volt 5 ismeretterjesztő előadás. A Budai Közművelődési Körben 4 előadás. A kereskedelmi alkalmazottak körében 14, összesen 23 előadás.

Az 1908/9. évben a Szabad Lyceum 22 gyakorlati tanfolyamot tartott 990 előadási órával. Ez előadásoknak összesen 611 hallgatójuk volt, a kik egyenkint átlagosan 45 órát hallgattak. Jelen voltak száma 27.478.

Ha ehhez hozzávesszük az ugyancsak munkások számára 5 helyen tartott 180 ismeretterjesztő előadást, a Szabad Lyceum előadásainak száma 1170-re, ezek hallgatóinak száma 1100-ra, egy óra hallgatóinak átlagos száma 39-re s a jelen voltak száma, 44912-re emelkedik, az egy-egy hallgatóra eső átlagos előadási órák száma ellenben 41-re száll le.

Az 1909/10. iskolai évben a Szabad Lyceum 38 gyakorlati tanfolyamot tartott 845 hallgatóval. Ezen kívül 256 ismeretterjesztő előadás. 106 átlag hallgatóval, A jelen voltak száma kitett 27.295.

Az 1910/1. l-ik iskolai évben a főváros 7 kerületében és Újpesten 260 ismeretterjesztő előadás volt, átlag 123 hallgatóval. A jelen voltak száma 32.148. Ezenkívül kereskedőknek és munkásoknak tartottak 38 tanfolyamot, amelyeknek 818 hallgatójuk volt.

Az 1911/12.-ik iskolai évben a főváros 10 kerületében és Újpesten összesen 327 ismeretterjesztő előadást tartottak, átlag 133 hallgatóval. A jelen voltak száma 43.402. Ezenkívül keresedőknek és munkásoknak tartottak 32 tanfolyamot, amelyeknek 538 hallgatójuk volt.

Az 1912/13.-ik évben középosztálybeliek, továbbá kereskedők és iparosok számára összesen 155 előadó 2036 előadást tartott, melyek közül 162 volt vetítéses. A hallgatók átlagszáma 34 volt, a jelen voltak száma kitett összesen 70980-at. Tehát annyit, mint az első nyolcz évben összesen volt. Az egyesületnek 3517 kötet könyve van. Előadók díjazására 12828 koronát fordított.

A vallás- és közoktatásügyi ministerium évi segélye 7355 K. a főváros adott 3000 koronát, a Máv. igazgatósága 1800 koronát. A Múzeumok és Könyvtárak O. Tanácsa 1000 koronát (kizárólag könyvvásárlásra). Egyéb adományt kapott testületektől és egyesektől 5370 koronát, tagdíjakból és belépőjegyekből bevett 3803 K. 89 f. Egész bevétele volt 24989 K. 67 f. és ugyanennyi volt a kiadása is, 199 K. 95 f. készpénz maradvánnyal.

4./ Erzsébet Népakadémia.

Az Erzsébet Népakadémia a Szabad Lyceum tagjainak, köztük első sorban Pályi Sándor akkori tikárnak kezdesére 1902 június 22-én. alakult és ünnepélyesen 1903 december 13-án nyílt meg. Első helyisége az Akácfa-utcában volt a fővárosi szegény gyermekkert egyesület épületének második emeletén. E helyiségekben helyezték el a könyvtárt is, a mely a megnyitás idején (1904. június 17-én) 1100 kötetből állott. A Népakadémia alapításának vezérlőgondolata az volt, hogy a szabadoktatási intézményeknek állandó előadói helyiségeket és könyvtárt, s ezzel kapcsolatban a hallgatóságoknak oly olvasó termet bocsásson rendelkezésére, ahol tanulmányokat folytathatnak.

Ezért az, igazgatóság mentől több közművelődési intézmény közreműködését igyekezett megnyerni. Az oktatói munkásság nagy részét a *Szabad Lyceum* és a *Vasárnapi előadásokat* rendező országos bizottság vállalta magara. Közreműködést ígértek továbbá az *Országos Magyar Alkohol-ellenes Egyesület*, és a *Vízcsöpp társaság*. A *Jogvédő Egyesület* az Erzsébet Népakadémián hetenkint kétszer tartott hivatalos órát, hogy annak tagjait ingyenes Jogsegélyben részesítse.

Az Erzsébet Népakadémiának figyelemreméltó intézményei az úgynevezett *klubok*. Ezeket a tagok alakítják meg azért, hogy egyes tárgykörökkel maguk között behatóbban foglalkozhassanak. 1904/5-ben megalakult a szavaló, ének- és zene klub; 1905-ben pedig a Gyorsíró-kör.

Az 1905/6 évben helyiségeit kénytelen volt elhagyni az E. N. A. Új helyiségül a főváros tanácsa engedeti át tíz tantermet a fővárosi iparrajziskolában.

1905/6-ban az Erzsébet Népakadémia megkezdte az önnálló szabadoktatási működést is, és pedig a *gyakorlati tanfolyamok* rendezésével. E tanfolyamok jellegének megállapításánál az a nehézség merül föl. Hogy ezek a Szabad Lyceum hasonló tanfolyamaival együtt, nagyon közel állanak az iskolai tanfolyamok amaz osztályához, amelyet *képesítő fan folyamoknak* nevezünk, mert vagy valamely képesítő vizsgálatra készítenek elő, vagy a kereskedelmi és ipari gyakorlatban bizonyos munkakör ellátásához (vizsgálat nélkül is) képesítést nyújtanak. A szépirás, gyorsírás, gépirás stb. mind igen hasznos gyakorlati ismeretek, de a szabadoktatási tanító módszer szerint aligha taníthatók. Es ugyanezt mondhatni az idegen nyelvi tanfolyamokról is.

Mindazáltal nem volna igazságos ezt a közhasznú működést hallgatással mellőzni oly intézményeknél, amelyek más előadásaikkal a szabadoktatás ügyének igen nagy szolgálatokat tesznek, és különben, eme tanfolyamaikkal is» az iskolázatlanul maradt felnőtteket az életben való boldogulásukhoz és társadalmi emelkedéshez segítik.

Mínthogy az elméletnek az élet jelenségeihez kell alkalmazkodnia, (mert az élet a saját törvényeit követi és nem alkalmazkodik az elmélethez) egy eddig nem említett árnyalat megállapításához jutunk, mely úgy írható körül, hogy ha a gyakorlati tanfolyamot valamely szabadoktatási szervezet az ismeretterjesztés ideális céljából rendezi, és *nem anyagi haszonra számító tanítási vállalként*, az ilyen gyakorlati tanfolyam szabadoktatási jellege kétségbe nem vonható, és a szabadoktatási államségélyből való részesedésre minden egyéb szabadoktatási munkássággal egyenlő igényt tarthat.

1905/6-ban az Erzsébet Népakadémia a következő gyakorlati tanfolyamokat tartotta, u. m:

a) Szépirási tanfolyamot összesen 72 órában. A résztvevők száma 82 volt. kik közül 58 végezte a tanfolyamot, jelenvoltak száma: 4176.

b) Gyorsírási tanfolyamot összesen 144 órában, jelentkeztek 80-an, kik közül a tanfolyamot befejezte 52. jelenvoltak száma: 5928.

c) Gépiró tanfolyamot összesen 24 órában, jelentkezett 50: a tanfolyamot bevégezte 30. jelenvoltak száma: 720.

d) Angol nyelvi tanfolyamot 300 órában, jelentkezett 236. a tanfolyamot bevégezte 85. jelenvoltak száma 25.500.

Ezekén kívül volt 10 népszerű tudományos előadás, átlag 265 hallgatóval. Jelenvoltak száma: 2650.

A vakok egyesületének tagjai számára tartottak 10 előadást. Az Országos Alkohol ellenes Egyesület tartott 4 előadást. Volt három zenetörténeti este átlag 262 hallgatóval. A Jogvédő Egyesület 208 esetben szolgált tanácscsal ingyen ügyvéd, segély és bélyegmentesség kieszközlésével. 1905/6-ban tehát a jelenvoltak száma fölemelkedett 38.974-re.

A Szabad Lyceum növényhasználatának és az Erzsébet Népakadémia igazgatósága által kérelmezett *Népházat* a törvényhozás az 1907. XXVIII. törvénycikkkel az Erzsébet Népakadémiának adományozta és pedig akként, hogy az adományozás végrehajtásával megbízott kormány e célra átengedte a *Szentkirályi-utcai nőipariskola* épületét, az átalakítási munkálatokra pedig 100.000 korona segélyt engedélyezett.

A törvényhozás e nagylelkű adományozásának azonban nem lett meg a várt eredménye. Mint ugyanis a Népakadémia legutóbbi titkári jelentése panaszolja, a Népakadémiának *van* háza. de nincs otthona. Van róla törvény, de nincs foganatja; van vagyona, de nem értékesítheti; nem gyümölcsöztetheti a szabadtanítás javára. Az 1911-ik évben végre átvehették a törvényadta házat, de nem véglegesen, csak *ideiglenes kezelésbe*, mert még néhány kérdést tisztázni kellett. Ez is bekövetkezett, de az úgy végleges rendezése még mindig késik. A Népakadémia ugyanis rájött, hogy a Szentkirályi utcai ház nem elég nagy mindazon intézmények befogadására, amelyeket részben már most is létesített, részben fölállítani tervez. A fekvése sem felel meg a Népakadémia céljainak; egyrészt, mert a gyáraktól és munkástelepektől messze esik, másrészt, mert előkelő helyen való fekvése miatt oly anyagi értéket tart lekötve, amiből megfelelőbb, és olcsóbb helyen kétannyi helyiséget lehetne fölépíteni. A Népakadémiára nézve tehát életkérdés a ház értékesítése, de ezt nem hajthatja végre, és pedig oly okból, melynek kezdetben még örült is. Röviden: az államnak van szüksége a házra, a mellette fekvő gyakorló-főgimnázium kibővítésére. A kibővítés fölöslegessé tenné egy drága új épület emelését, a kormány tehát elvben lefoglalta az épületet, s a Népakadémia ebbe is örömmel ment bele, abban a reményben, hogy a vétel csakhamar lebonyolódik és így pénzhez jut. Három év óta húzódik azonban a dolog, és bárha minden jóakarát megvan: a kormánynak nincsen fedezete, és ebbe bele kellett nyugodni. Pályi Sándor, az ügyvezető alelnök azonban «miatt lemondott és még most sem másította meg távozási szándékát.

Az 1907/8-ik évben az Erzsébet Népakadémia a következő tanfolyamokat rendezte:

a) Rajztanfolyam 36 órában 52 tanulóval b) Könyvvitel 30 órában 20 tanulóval; c) Kettős könyvvitel 36 óra 24 tanulóval; d) Magyar nyelvi tanfolyam 50 óra 14 tanulóval; e) Angol nyelv 125 óra 34 tanulóval; f) Számvetés 16 óra 12 tanulóval Jelenvoltak száma 8378. A hallgatók száma 160. tehát esik egy hallgatóra átlag 52-53 dra.

Az 1908/9-ik évben volt 24 tanfolyam 1801 előadási órával, a hallgatók átlag száma 633, kik közül 620 vizsgázott. Jelenvoltak száma 32930, vagyis minden hallgató átlag 52 órai tanításban részesült. Az ismeretterjesztő előadásokkal együtt, melyek száma 18 volt, a teljes eredmény 1099 óra, 848 hallgató. 36790 jelenvolt, az egy-egy hallgatóra eső óraszám 43-44.

Az 1909/10-ik évben kereskedők és iparosok számára volt 24 gyakorlati tanfolyam szépírásból (3) magyar helyesírásból (3) gyorsírásból (3) mintázásból (1) angol nyelvből (5) francia nyelvből (4) német nyelvből (4) olasz nyelvből (1) átlag 21, összesen 264 hallgatóval. Liceális előadásokat maga az Erzsébet Népakadémia ez évben nem tartott, ellenben helyiségeit átengedte a Szabad Lyceum 54 előadása számára.

Az 1910/11-ik évben a tanfolyamok száma, a könyvviteli és iparkereskedelmi számtaniakkal együtt 29-re emelkedett átlag 31, összesen 906 hallgatóval. Ismeretterjesztő előadásokból az Erzsébet Népakadémia helyiségeiben a Szabad Lyceum 10 sorozatot tartott 60 előadással. Maga a Népakadémia csak 1 sorozatot tartott 6 előadással, melyeken átlag 51 hallgató volt jelen; a jelenvoltak száma kitétt 306-ot.

1911/12 évben a tanfolyamok száma 31 volt, átlag 32, összesen 1011 hallgatóval. A Szabad Lyceum 55 ismeretterjesztő előadást tartott a Népakadémia helyiségeiben. Az Akadémia ilyen előadást nem tartott.

Az 1912/13-ik évben 36 tanfolyam volt átlag 42, összesen 1532 beírt hallgatóval. A tanfolyamokon 1419 előadást tartottak, melyekre összesen 1321 hallgató járt el. A jelen voltak száma kitétt 63687-et.

A Szabad Lyceum 107 népszerű tudományos előadást tartott a Népakadémiában, az Országos Kertészeti Egyesület 6 előadást, a Vasárnapi Munkásképző, Országos Bizottság 20-at.

Maga a Népakadémia 5 vasárnapi szórakoztató előadást tartott, átlag 190 hallgató előtt. A jelenvoltak száma 950; a tanfolyamok adataival együtt tehát a Népakadémia előadásainak száma 1424, a jelenvoltak száma pedig 64.637-re emelkedett.

Az Erzsébet Népakadémia ezenkívül fenntart egy gyorsíró kört is, mely minden szerdán 7-8-ig gyakorló órákat tart.

Évek óta súlyt vet a Népakadémia a tanulmányi kirándulásokra; 1912,13-ban rendezett 10 félénapos, 15 egész napos. 1 esti és 1 két napos kirándulást, melyeken összesen 1224-en jelentek meg (775 férfi és 449 nő).

A könyvtárban 8144 kötet van, a könyvtári forgalom adatai szerint 3886 esetben 32.722 kötet került olvasásra.

Az Erzsébet Népakadémiát a törvényhozás évenként 4200 koronával segélyezi.

összes kiadása volt 29.110 K, bevétele 7.182 K-val – kevesebb. Elnöke Dr. *Hegedűs* István, főtitikára *Vorösváry* Ferencz.

5.) *Kereskedelmi, könyvviteli és nyelvtani tanfolyamok.*

a) Ilyen tanfolyamokat társadalmi utón, szabadoktatási jelleggel a *Budapesti Népoktatási Kör* rendezett legelőbb. Erről a szervezetről, mely az 1870. február 27-én *Türr* Tstván által alapított Központi Népoktatási Körnek volt fiókja, és *Országos Népoktató Egyesület* címen a mai napig fennáll, már főntebb volt szó, mint a hazai szabadoktatás egyik legrégebb és legérdemesebb intézményéről.

Mikor 1870-ben az országgyűlés a felnőttek oktatására 50.000 forintot szavazott meg, a mozgalom középpontjában ez az intézmény állott, és jóformán az egész államsegélyt úgy ebben, mint a következő évben, a Népoktatási Központi Kör fiókjai útján teljesített munka díjazására fordították.

A Kör kezdetben kizárólag elemi ismereteket terjesztett, de 1875-ben már haladó felnőttek számára is rendezett 15 tanfolyamot.

1877-ben magyar nyelvi tanfolyamokat nyitott, melyek száma 1883-ban 6-ra emelkedett.

1890-ben üzleti tanfolyamokat nyitott, majd 1892-től, kezdve vasárnapi tanfolyamokat.

Szóval a magyar szabadoktatás történetében kiváló hely illeti meg ez érdemes társadalmi egyesület működését, mely a főváros lakosságának művelődési viszonyaiban számottevő tényezőnek bizonyult.

Fényesen igazolja ezt az alábbi táblázat, mely 42 év eredményeit foglalja egybe.

Mint „Pesti Népoktatási Kör” tanított írás és olvasásra:

1.	Az 1870-71. tanévben	922 férfit,	958 nőt,	összesen 1.880
2.	„ 1871-72.	1.131	„ 1.163	„ „ 2.294
3.	„ 1872-73.	1.160	„ 762	„ „ 1.922
4.	„ 1873-74.	1.113	„ 924	„ „ 2.037
5.	„ 1874-75.	1.184	„ 990	„ „ 2.174

Mint „Budapesti Népoktatási Kör” különböző gyakorlati ismeretekre tanított:

6. Az	1875-76. tanévben	15	tanfolyamban	830	férfit,	759	nőt; összesen	1.589
7. „	1876-77.	10		667		372		1.039
8. „	1877-78.	14		666		335		1.001
9. „	1878-79.	12		670		360		1.030
10. „	1879-80.	13		592		254		846
11. -	1880-81.	14		547		240		787
12. „	1881-82.	15		452		208		660
13. „	1882-83.	15		510		517		731
14. „	1883-84.	20		476		232		708
15. „	1884-85.	18		446		229		675
16. „	1885-86.	21		530		271		801
17. „	1886-87.	12		225		231		456
18. „	1887-88.	17		315		337		652
19. „	1888-89.	17		298		402		700
20. „	1889-90.	21		300		351		651
21. „	1890-91.	19		293		366		659
22. „	1891-92.	15		200		371		671
23. „	1892-93.	12		391		267		658
24. „	1893-94.	20		448		295		743
25. „	1894-95.	20		449		341		790
26. „	1895-96.	21		489		304		793
27. „	1896-97.	23		491		213		764
28. „	1897-98.	21		486		313		809
29. „	1898-99.	19		365		336		702
30. „	1899-1900.	16		377		202		579
31. „	1900-901.	15		255		229		384
32. ^m	1901-902.	14		253		207		460
33. „	1902-903.	16		383		204		587
34. „	1903-904.	17		329		221		550
35. „	1904-905.	16		303		212		515
36. „	1905-906.	17		258		208		466
37. „	1906-907.	19		314		297		611
38. „	1907-908.	18		291		176		467
39. „	1908-909.	19		346		124		470
40. „	1.909-910.	17		346		105		451
41. ^M	1900-911.	17		289		94		383

Mint „Országos Népoktató Egyesület”

42. Az 1911-912. tanévben 68 tanfolyamban 1.281 férfit, 901 nőt, összesen 2.182

Az egyesület 42 éven át tanított 21.786 férfit, 15.581 nőt, összesen 36476 felnőttet.

E kimutatás azonban a végzett munka értékét csak akkor teszi megítélhetővé, ha kiegészítést nyer a tanfolyamokon *hallgatott* órák számával. E tanfolyamokon ugyanis, amelyek legnagyobb részét fővárosi elemi- és polgári iskolákban, néhányat pedig munkás-szakegyesületekben tartottak, heti 4-6 órában, 4-5 téli hónapon át volt előadás, vagyis egymásra 100 órai előadásban részesült minden tanfolyami hallgató.

Az 1910/11. évben 17 tanfolyam állott fenn 90-100 (átlag 96) órai tanítással. Az órák száma kitett 1632-öt. Az átlag hallgatók száma 22 volt. A jelenvoltak száma kitett 35.904-et.

1911/12. évben *Zsilinszky* Mihály nyűg. államtitkár v. b. t. t. a Kör elnökségéről leköszönvén, *Katona* Béla hírlapszerkesztőt választották elnökké, aki fiatal erővel és nagy buzgósággal vette kezébe az egyesület ügyeinek vitelét. Az 1910/10. évi 17 tanfolyam helyett 1911/12-ben 68-at tudott megnyitni, s a 383 hallgató helyett 2182-öt gyűjtött egybe.

Megjegyzendő azonban, hogy az új elnök megszüntette a gyakorlati tanfolyamokat, és kizárólag írást-olvasást tanított, ami által az egyesület megszűnt a szorosabb értelemben vett szabadoktatási intézmények közé tartozni.

Hasonló tanítás folyt az 1912/13-ik évi tanfolyamokon is, a minél fogva ez az intézmény a statisztikai táblázatainkban nem is fordul elő.

Az *Emhő* Gyula titkár által kiadott 1911/12-ik évi jelentés e programváltoztatást azzal indokolja, hogy az 1910-ik évi népszámlálás szerint 60.000 felnőtt fővárosi lakos van, aki írni-olvasni nem tud. Hogy azonban az egyesület a gyakorlati tanfolyamokkal még sem szakított teljesen, mutatják a fővárosi női munkásgimnáziumok szervezésére tett lépései, amire annál inkább hivatott, mert

ez a társadalmi szervezet volt az első és az egyetlen, mely évtizedeken át a nők szabadoktatásával is foglalkozott, és pedig oly sikeresen, hogy a 42 év alatti 37.000 hallgatója között közel 15.600 nő volt.

Az egyesületnek az 1912/13-ik évben a következő bevételei voltak: a) Vallás- és közoktatásügyi ministerium, államsegély, az Országos Közművelődési Tanács útján 7935 K. b) Társadalmi segélyek: Budapest székesfőváros 6000 K. Magyar Általános Hitelbank 1000 K. Angol-Osztrák Bank 50 K. dr. Rohner Adolf báró 200 K. WfëneTri3ffnfcvërein 50 K. Gyáriparosok Országos Szövetsége 100 R. Általános Bank 100 K. Lipótvárosi Takarékpénztár 50 K, Foncière Biztosító-Társaság 10 R. Magyar Agrár- és járadékbank 100 R. Hungária Műtrágyagyár 200 K. Merkur Váltóüzlet R.-T. 100 R. Szab. Osztr.-Máv. T, 250 R, Magyar Orsz. Rözp. Tak 50 R. Magyar Bank és Reresk. R.-T. 500 R. Pesti Hazai Első Takarékpénztár 400 R, Hermes Magyar Ált. Váltóüzlet R.-T. 100 K. Atlantika Tengerhajózási Társaság 50 R. Magyar Elet- és járadékbizt. Szöv. 50 R. A társadalmi segélyek összege 9360 R. A kettő együtt 17.295 R.

* *
*

A kereskedelmi alkalmazottak számára kereskedelmi társulatok és társaskörök által rendezett tanfolyamok száma a század első éveiben hirtelen felszaporodott, miért is illetékes helyeken azok szabályozására gondoltak.

A kereskedelmi miniszter 1903. január 21-én 6090. sz. alatt körrendeleteit bocsátott ki, mely a tanfolyamok célját a következőképpen írja körül: rendeltetésük az, hogy kereskedelmi alkalmazottakat és oly egyéneket, kiknek nem állott módjukban, hogy kereskedelmi iskolát végezzenek, a kereskedelmi irodai szolgálatra kiképezzenek.

A rendeletben fel vannak sorolva az eszközök is, t. i. a szükséges ismeretek, s az ezek elsajátítására fordítandó idő. A rendelet nem kötelező intézkedéseket tesz, csak útmutatást nyújt - miért is a szabadoktatás szabályozására tett intézkedések sorába tartozik.

Szorosabban vett kereskedelmi szabadoktatással e körrendelet kelte idejében az alábbi társadalmi szervezetek foglalkoztak.

b) Budapesten a kereskedelmi alkalmazottak továbbképzésének ügyét a *Budapesti Kereskedő Ifjak Társulata* karolta föl először. Az egyesületet a nagynevű *Weninger* Vince alapította 1873-ban. s „az tevékenységét az ő elnöklete alatt kezdte meg. *Weninger* halála után 1879-ben dr. *Herich* Rápoly kereskedelmi min. osztálytanácsost választották elnökké, *Schneller* Alajost alelnökké, kik *Weninger* régi tervét, egy továbbképző tanfolyam alapítását, csakhamar megvalósították. Megbízták ungyanis *Röser* János tanárt az „Esti kereskedelmi tanfolyam” szervezésével, ki azt 1380-ban meg is nyitotta. A tanfolyamnak 1889-ig évenként átlag 62 hallgatója volt. Ebben az évben a hallgatók maguk kívánták, hogy a tantervet, mely addig inkább elemi jellegű volt, a tanítás kiterjesztésével, és magasabb színvonalra emelésével, a középfokú kereskedelmi iskolákéhoz tegyék hasonlóvá. Ez időtől fogva az Esti kereskedelmi tanfolyam évről-évre tökéletesedett, s ma a főváros egyik legkiválóbb szabadoktatási intézménye, mely alkalmat nyújt arra, hogy a kereskedelmi alkalmazott napi foglalkozásának megtartása mellett, általános műveltségi és kereskedelmi ismereteit kibővítsé, és e mellett az irodai munkát is elsajátítsa. Programja szerint a kereskedelmi középiskolai képzést törekszik pótolni. Tanítanak magyar fogalmazást, kereskedelmi levelezést magyar és német nyelven, könyvviteltant, kereskedelmi számtant, kereskedelmi váltó- és jogismeretet, földrajzot és gyorsírást, heti 4 napon, esti 9-től 11-ig összesen 8 órában, A tanfolyam évenként október 1-én kezdődik és május utolsó napján ér véget, nyilvános vizsgálattal, melyen a közoktatásügyi és a kereskedelmi ministerium szakoktatási főigazgatói elnökölnek, és a képesítő bizonyítványokat aláírják.

Az 1908/9-ik évben a tanfolyam további kibővítése vált szükségessé, amit úgy hajtottak végre, hogy a kezdők számára külön tanfolyamot nyitottak, s a heti órák számát mintkét tanfolyamban 8-ról 10-re emelték, úgy hogy 8 hónap alatt 320 órát lehetett tartani. A két tanfolyamban 4 tanár 78 hallgatónak összesen 630 órát tartott.

c.) A *Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete* eredetileg kizárólag társadalmi egyesületként alakult. Tagjainak száma az 1901-ik évben 1800-ra emelkedett, kik az Andrássy-út 13-ik sz. társasköri helyiségben szórakozás céljából gyűltek össze. Kereskedőkön kívül iparosok, iparossegédek, különösen betűszedők, cipészek és kesztyűsök. A tagok kívánságára az egyesület 1913. november 12-én tanfolyamot nyitott, melyekben a kereskedelmi jogot és törvényt ismertették, és különböző kereskedelmi tárgyakat tanítottak, összesen 48 előadást tartottak, este 9-11 óra között. Az első tanfolyamnak 123 hallgatója volt, ezek közül egyesületi tag 56. A többi 67 közt voltak betűszedők, korrektorok, könyvkötők, kesztyűsök, látszerészek, gyakornokok, hivatalnokok, és 7 kereskedelmi alkalmazott nő.

Az 1905/6-ik évben a fejlődés meglepő jelei mutatkoztak. Nem kevesebb, mint 8 tanfolyamot lehetett nyitni, volt 1.) Kezdők és 2.) Haladók tanfolyama, heti 15, 8 hónap alatt 510 órával.

3.) Francia-, 4.) angol-, 5.) német kereskedelmi levelezés. 5.) Magyar helyesírási tanfolyam. 7.) Közgazdasági tanfolyam 12 előadással. 8.) Irodalmi tanfolyam 25 előadással. Mindezeknek összesen 239 hallgatója volt. A következő évben a közgazdasági és az irodalmi tanfolyam megszűnt. Az 1909/10-ik évben 6 tanár a megmaradt 6 tanfolyamban 740 előadást tartott 262 hallgatónak, kik közül 189 rendszeresen eljár, s ezek mindegyike átlag 116-117 órai tanításban részesült.

d) *A Pénzüntézetek tisztviselői országos egyesülete* 1892-ben alakult, szintén mint társaskör; tagjainak száma pár évi fennállás után 1902-ben közel 1000-re emelkedett; könyvtárállománya 4000 kötetre. Az 1902/3-ik évben tagjai, valamint önként jelentkező kereskedelmi és ipari alkalmazottak számára (kiket rendkívüli tagokul vettek föl) Andrassy-út 2. sz. alatti helyiségében továbbképző tanfolyamot nyitott, melynek 255 hallgatója jelentkezett. A tanfolyam költségeihez hozzájárultak: a M. Ált. Hitelbank, a Pesti M. Keresked. Bank, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, a Magyar Leszámitoló és Hitelbank, a Magyar Jelzálog Hitel-bank, a Kisbirtokosok Orsz. Földhitel-intézete, a Magyar Orsz. Közp. Takarékpénztár, az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár, a Belvárosi Takarékpénztár, a Magyar Ált. Takarékpénztár, a Magyar Agrár- és Járadékbank, a Kereskedelmi Alkalmazottak Segítő Bizottsága, a Pesti Lloyd Társ. és a Kereskedelmi Testület elnöksége. Az előadásokat november 3-tól április végéig esti ½7-től ½9-ig tartották. Előadták a következő tárgyakat: 1.) tőzsde-üzlet, 2.) kereskedelmi ismeretek, 3.) kereskedelmi számtan, 4.) könyvvitel, 5-6.) francia-, angol nyelv és levelezés, 7.) gyorsírás, 8.) kereskedelmi jog, 9.) váltójog, 10.) a tőzsdei intézmény, 11.) jelzálog üzlet és 12.) pénzüntézetek adó ügye.

Az 1904/5-ik évben az egyesület *okleveles számvizsgálók kiképzésére* nyitott tanfolyamot, melyet az összes érdekelt körök a legmelegebben üdvözöltek, mint bizonyos irányban korszakalkotó reformot, melynek hiányát a kereskedelmi világ régóta érzi. Az új tanfolyam hivatása tudniillik olyan számvizsgálók képzése volt, akik úgy a nyilvános számadásra kötelezett, mint a nagyobb bank- és magán-hitelt igénybevevő vállalatok mérlegeit, felkérés alapján, szakszerűen megvizsgálják, aláírásukkal ellátják, s ez által annak realitását kétségen kívülé teszik. Ha ily szakfőriak kellő számmal lesznek, közülök a bíróság hites könyvmérlegvizsgálókat nevezhet ki, s ily módon nálunk is életbeléphet a hitel-élet megszilárdítására oly nagy befolyással bíró revizori intézmény, mely a nyugati államokban régóta fennáll. A tanfolyamon a következő tárgyakat adták elő: 1.) pénzüntézetek üzletvitel, 2.) figyelemkeltő könyvvizsgálói esetek, 3.) pénzüntézetek ellenőrzés, 4.) Jelzálogüzlet, 5.) könyvvitel, 6.) váltójog, 7.) kereskedelmi számtan, 8.) a revizori intézmény, 9.) pénzüntézetek adó- és illeték-kérdések, 10.) kereskedelmi jog, 11.) pénzüntézetek felülvizsgálása. – Ezekon kívül volt külön angol- és francia nyelvtani és gyorsírási tanfolyam. Összesen 100 előadás, melyre 88 hallgató jelentkezett. Majdnem az összes tárgyakat pénzüntézetek tisztviselői, cégvezetők, igazgatók és jogi előadók tanították, – 9 gyakorlati pályán működő szakember, és csak két tárgyat adott elő kereskedelmi szaktanár.

Az 1905/6-ik évben az egyesület a revizori tanfolyam megszilárdítását tűzte ki feladatává, s többi tanfolyamait is ebbe olvasztotta be. Lépéseket tett egyszersmind arra, hogy a tanfolyam nyilvánossági jogot nyerjen, és oklevelei állami elismerésben részesüljenek. Hogy ennek akadályai ne lehessenek, a vizsgálatra való bocsájtásnak szigorú feltételét szabták: a tanfolyamot bárki hallgathatta, vizsgálatot azonban csak az tehetett, aki közép (vagy kereskedelmi) érettségi bizonyítványt mutatott fel. A vizsgálatok 1906. május végén voltak *Mándy* Lajosnak, a pénzüntézetek orsz. szövetsége elnökének vezetése alatt, *Víg* Albert iparoktatási főfelügyelő és több pénzüntézetek főtisztviselő jelenlétében. A 88 hallgató közül vizsgálatra jelentkezett 16, ezek közül szóbelire bocsájtottak 10-et, a vizsgát sikerrel letette 9, s ezek oklevelet kaptak.

Az összes szabadoktatási intézmények között ez a gyakorlati képeztést nyújtó tanfolyam volt az első, mely hallgatóitól (illetőleg azok egy részétől) oly magas előképzettséget követelt, mint maga az egyetem. E szigorú követelmény felállítása annak a reménynek a fejében történt, hogy az intézmény okleveleit az állam el fogja ismerni, és az ahoz fűződő képessétségnek állami érvényességet ad. Az 1905/6-ik évben bekövetkezett alkotmányválság idejében azonban az akkori kormány nem állott módjában a pénzüntézetek reformról szóló törvényjavaslatot a ház elé terjeszteni, és bárha a revizori intézmény Ausztriában már 1905-ben életbelépett, nálunk elmaradt, így aztán a magas színvonalon állott tanfolyam hallgatója lepadt, mire az egyesület 1906/7-ben már nem nyitotta meg.

e) *A Magántisztviselők Otthona* társaskör, 1902-ben, (tagjainak száma 1350) Teréz-körút 22. sz. alatti helyiségeiben (Royal szálló) több tanfolyamot nyitott u. m.; 1.) olasz- 2.) német-nyelvi és levelezési, 3.) német gyorsíró, 4.) magyar gyorsíró, 5.) és (a Magántisztviselők országos szövetségének helyiségében, Eötvös-utca 26.) gépiró tanfolyamot. Az előadásokat naponként este 7-9-ig tartották.

Az 1904/5-ik évben az egyesület az eddigieken kívül két új tanfolyamot nyitott, s azok rendezésére egy *szociális*, és egy *biztosítás ügyi* bizottságot küldött ki. A *szociális* tanfolyamon a következő tárgyakat adták elő: 1.) a választójog reformja és a magántisztviselők, 2.) a munkanélküliség problémája, 3.) a földreform és a lakás ügy, 4.) általános műveltségünk hiányai és az orosz

forradalmárok, 5.) optikai csalódások az agyrendszerben, A *biztosítási* tanfolyamon előadott tárgyak; 1.) a biztosítási judikatúráról, 2.) államosítási törekvések a biztosítás terén, 3.) a biztosítottak nyereségszersedése, 4.) gyakorlati megfigyelések a biztosítás terén.

Az 1905/6-ik évben a biztosítási tanfolyam szünetelt, a szociális tanfolyam is a visszafejlődés jeleit mutatta, mert előadásorozatok helyett csak 6 egyes előadást lehetett tartani. A tanfolyamok száma 4 volt, angol, francia, német, és szerb nyelvi tanfolyam, melyekre összesen 37 hallgató járt el.

e) *A Kereskedelmi szakműveltséget terjesztő egyesület* Matlekovics Sándor elnöklete alatt 1898-ban alakult, s a következő tanfolyamokat nyitotta: 1.) *Szövípari* tanfolyam október 1-től május végéig, 30 héten át; előadások hetenkint kétszer este 7-9-ig, vasárnap d. e. 9-12-ig, 2.) fűszer-, festék- és gyarmatáru tanfolyam október 1-től május 31-ig; előadások hetenkint kétszer 8-10-ig, vasárnap 3-5-ig, 3.) *Tarifa* tanfolyam, hetenkint egyszer, este 8-10-ig, 4.) *Fémipari* tanfolyam, ugyanolyan órarenddel, 5.) *Előkészítő tanfolyam*, melynek végzése a szaktanfolyamokra képesít.

A *szövípari tanfolyamon* előadtak szövípari technológiát, áruismeretet, könyvvitelt; az elméleti részt a kereskedelmi akadémián, a gyakorlatit az órási parisi szakiskolában.

Az 1905/6-ik évben megszűnt.

A fémipari tanfolyamot 1903-ban az alapító egyesülettől átvette a Magyar Vaskereskedők Orsz. Egyesülete (VI., Gyár-utca 64.) A tanfolyam október 31-től május 31-ig tartott, hetenkint 6 órában. Tanítottak vas- és fémipari technológiát vasáruismeretet, könyvvitelt, földrajzot.

Az 1905/6-ik évben megszűnt.

f) *Vasúti díjszabási (tarifa) tanfolyam.* Az 1896-ik évben a Kereskedelmi Akadémia épületében (V. Alkotmány-utca 11.) kereskedők és iparosok számára nyílt meg. Szervezője és előadója egy Máv. főellenőr volt. Fenntartói voltak: a Magyar Kereskedelmi Csarnok, a Kereskedelmi Akadémia és a Máv. 1902/3-ban a hallgatók aránylag nagy száma (42) miatt párhuzamos csoportban folyt a tanítás, kedden és csütörtökön este 6-8 óra között, szeptember 15-től, március 15-ig. A tanfolyam hallgatói a vasúti díjszabási ügyekben teljes jártasságot sajátíthattak el, mely képessé tette őket a szállítási üzlettel járó költségtételek megállapítására és ellenőrzésére.

Az 1905/6 évben megszűnt.

g) *Fakereskedelmi tanfolyam.* A magyar fakereskedők és faiparosok országos egyesületének támogatásával 1904 szeptember 16-án nyílt meg, a fakereskedelmi alkalmazottak továbbképzésére. A következő évben megszűnt.

h) *Az országos Széchenyi szövetség.* (Ráday-utca 16.) Az 1904/5-ik évben kereskedelmi ismeretek terjesztésére „Nemzeti iskola” címen tanfolyamot nyitott, melyben 18 tanár 50 hallgatónak 54 előadást tartott.

i) *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia* igazgatósága az 1904/5-ik évben elhatározta, hogy a kereskedelmi gyakorlatban alkalmazottaknak és a pénzügyi tiszviselőknek hozzáférhetővé fogja tenni az akadémia főiskolai tagozatában tartott főiskolai előadásokat. E végből szeptember közepétől május végéig tartó tanítási idővel a következő tanfolyamokat nyitotta u. m.:

1. Biztosítási tanfolyam. Ennek célja előkészítés a biztosító intézet, esetleg a létesítendő állami biztosító hivatali szolgálatra, valamint az alkalmazottak továbbképzése. E tanfolyamra csak érettségizett hallgatókat vettek föl. Az első félévben előadták a biztosítási jogot, és az életbiztosítási számításokat, a másodikban a biztosítási adminisztrációt és könyvvitelt, a biztosítási technikát, a statisztikai matematikát, munkásbiztosítási, kölcsöntörlesztési számításokat, a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó jogi ismereteket és az államháztartást. Az előadásokat korán reggel, és este tartották.

2. Külön tanfolyamon adták elő a vasutak és az államgazdaság egymással való kapcsolatát.

3. A modern kereskedelmi intézmények ismertetését.

4. Az ipari és gyári könyvvitelt.

k) *A Keleti Kereskedelmi Akadémia* 1905 november hóban a keleti nyelvekből idegenek számára esti tanfolyamokat nyitott. Volt török, szerb és bolgár, román, görög, török és arab nyelvű 10 hónapos tanfolyam, külön tanárokkal.

j) Megemlíthetők itt még az *Országos Magyar Gyorsíró egyesület* (V. Gyár-utca 4.) által 1904/5-ben Vikár Béla igazgatása alatt nyitott tanfolyamok, melyekben magyar és német gyorsírást, gépirást s magyar és német helyesírást és fogalmazást tanítottak. Az első évben 207 hallgató iratkozott be, köztük 135 tandíjfizető és 72 tandíjmentes. Nemek szerint volt 147 nő és csak 60 férfi növendék. A hallgatók az összes tanfolyamokat végig járták és 10 hónap alatt igen sikeres eredményt értek el.

Az idegen nyelveket tanító különböző fővárosi iskolák (Berlitz stb.) mint vállalati jellegű tanfolyamok, a szabadoktatási intézmények közé nem sorozhatók.

m) *Női kereskedelmi tanfolyamok.* Az 1879-iki iparos kongresszus egyik határozata úgy szól, hogy a nőket is részesíteni kell olyan oktatásban, mely őket a kereskedelmi és ipari üzemek irodái munkáinak ellátására képesíti. E határozat sokáig írott szó maradt, míg végre 1888-ban dr. Gyulai Béla fővárosi V. ker. polgári leányiskolái igazgató az első hat hónapos tanfolyamot megnyitotta.

A tanfolyam mint szabadoktatási intézmény nyílt meg, két év múlva azonban a fővárosi tanácsiskolai tanfolyammá szervezte, előbb 8, majd 10 hónapra terjedő tanítási idővel. A vallás és közoktatásügyi ministerium ugyanakkor nyilvánossági joggal ruházta föl 1890-ben pedig 26033 sz. a körrendeletet bocsátott ki, melyben a női kereskedelmi tanfolyamoknak országszerte leendő rendezéséről intézkedett.

A rendelet szerint a tanfolyamnak az a feladata, hogy a nőket az alsóbbfokú kereskedelmi alkalmazásra előkészítse s ezért e tanfolyamok párhuzamosak lettek az alsófokú kereskedelmi iskolákkal, mindazáltal azokra csak olyan 18 éven aluli lányok voltak felvehetők, akik 4 polgári osztályt végeztek. A rendelet kibocsátása után a budapesti mellett 16 vidéki tanfolyam nyílt meg, 400 tanulóval.

Egy továbbképző tanfolyamról is volt szó a rendeletben, ez azonban soha sem lépett életbe, bár a *Nőtisztviselők Országos Egyesülete* (VI. Andrassy-út 83.) egyideig a tervvel foglalkozott, hogy addigi szabadoktatási tanfolyamait ezzel fejleszti.

Ez egyesületnek már 1902/3-ban 1000 tagja, nagykönyvtára és tágas olvasóterme volt, valamint tanfolyamok számára külön helyiségei. A következő tanfolyamokat tartotta fenn: 1) könyvviteli tanfolyam hetenkint 3 napon d. u. 2-3-ig, 2) Vitagyorsírási tanfolyam, magyar és német nyelvű, hetenkint 3 napon este 7-8-ig, 3) Modern nyelvtanfolyamok francia, angol és német nyelvből. Hetenkint 3 napon este 7-8-ig. Ezenkívül általános műveltségi ismeretekből előadásokat tartottak minden szerdán este 8 órakor. 1904/5-ben a gyorsírási tanfolyamnak 79, a könyvvitelnek 22, a gépirásnak 67, a német nyelvnek 30, az angol nyelvnek 6 hallgatója volt, az 5 tanfolyamnak összesen 204. Ismeretterjesztő előadás volt 17. Volt ezenkívül 10 kereskedelmi és 10 szociális irányú előadás, átlag 60 hallgatóval.

Tanfolyamainak egyre fokozódó fejlődésével lépést tartott az egyesületnek az a törekvése, hogy a női tisztviselők szociális és anyagi érdekeit is előmozdítsa. A szakképzettség emelésére különböző lépéseket tett. Számos emlékiratot nyújtott be illetékes helyre, melyekben olyan állami vagy városi női kereskedelmi iskolák létesítését kérte, amelyek a lányokat a tisztviselői pályákra legalább is oly képesítéssel lássák el, mint a férfiakat. Kérték a rendszeres 3 felső osztályú női kereskedelmi iskolák létesítését, vagy bebocsátásukat a fiúk felső kereskedelmi iskoláiba. De minden lépésük hiábavaló volt s mikor az egyesület saját maga erejéből akart 3 felsőosztályú kereskedelmi tanfolyamot nyitni, nem kapott rá engedelmet. szívos küzdelmeinek végre 1906-ban mégis lett eredménye, ebben az évben ugyanis Hahóthy Sándor a IV. kerületi felső leányiskola és leánygimnázium igazgatója kieszközölte a tanácsnál, hogy a leánygimnáziumba nagy számmal tóduló leányok egy része számára 4 esztendei tantervű női felső kereskedelmi tanfolyamot nyithasson. E tanfolyamból a következő évben rendszeres 3 osztályú felső leány kereskedelmi iskola fejlődött, miáltal az intézmény szabadoktatási jellege megszűnt.

i) Megemlítendő még, hogy 1902-ben a III. ker. Lajos-utcai női kereskedelmi iskolában *női ipari és kereskedelmi tanfolyam* nyílt, a férfiiparosok továbbképző intézményei (I. alább B.) ipáit munkások és iparosok szabadoktatása; VI. csoport 20. cím) számára megállapított tantervvel.

Továbbá a székesfővárosi községi iparrajziskolákban 1903 október 5-én nyílt meg a továbbképző női tanfolyam és munkaterem – ennek azonban ipari szakjellege annyira kidomborodik, hogy fölemlíthető ugyan, de a szabadoktatás intézményei közé nem sorozható.

Vidéken is létesültek gyakorlati továbbképző tanfolyamok.

l) *Debreczenben* a Kereskedelmi Testület a Kereskedelmi Ifjak egyesületével társulva már 1871/2-ben nyitott ilyen tanfolyamot, amelyre 42 hallgató jelentkezett. E tanfolyam kezdetben évenként 4 hónapon át működött, végleg azonban csak 1888-ban szilárdult meg, amikor a Kereskedelmi Testületből a Kereskedő Társulat kialakult. Ekkor dolgozták ki a kereskedelmi esti tanfolyam tervezetét, melyet a vallás és közoktatásügyi ministerium is jóváhagyott. A tanfolyamot a társulat tartja fenn. előadói a kereskedelmi iskolai tanárok. A tanítás heti 8 órában, a hét első 4 napján este 8-10 óra között, október 1-től április végéig tart. Május végén írásbeli és szóbeli szakvizsgálat van. Tanítanak kereskedelmi ismereteket, levelezést, keresk. számtant és könyvvitelant.

m) *Kolozsváron* 1902⁷3-ban nyílt meg a kereskedelmi esti tanfolyam, 34 hallgatóval, kiknek a kereskedelmi akadémia tanárai a könyvvitelből, kereskedelmi számtanból, kereskedelmi jogi ismeretekből és magyar levelezésből tartottak előadásokat, hetenkint minden tárgyból 2-2 órában.

n) *Pozsonyban* a Kereskedelmi alkalmazottak egyesülete szervezett 1901-ben kereskedelmi tanfolyamot heti 4 napi 2-2 órával, esti 8-10-ig, ugyan olyan tanítástervvel, mint az előbb említett intézmények. A felsoroltakon kívül rövidebb-hosszabb életű tanfolyamok álltak fenn a következő városokban: Arad, Lőcse, Nagyvárad, Szatmár, Miskolcz, Kassa, Kézsmárk, Pécs és Zalaegerszeg.

III. csoport: Lyceális ismereteket terjesztő szervezetek.)

6.) *Vidéki Szabad lyceumok. közép- és polgári iskolai tanárok előadásai.*

Egy évvel utóbb, hogy Stuart János cambridgei egyetemi tanár 1873-ban az egyetemen kívüli (University Extension) előadásokat Angliában megkezdete, a debreczeni ref. főiskola két fiatal tanára

kik az akkor még csirájában levő intézményről talán hírt sem hallottak, hasonló mozgalmat indított, és pedig igen nagy sikerrel. Nagy Károly és Géressy Kálmán voltak a tudományok népszerűsítésének ez úttörői. Az előbbi a természettanból tartott kísérletekkel és bemutatásokkal szemléltetővé tett előadássorozatot az iparosok Polgári Köré-ben hetenkint kétszer az 1874/5. iskolai év egész telén át; a másik a főiskola nagy termében Shakespeare-ről tartott a művelt közönség számára 12 előadás, átlag 200-250 férfi és nő hallgatója előtt. Ez előadások nyomot hagytak a város egész közéletében; ugyanis amíg azelőtt a társas egyesületek hangversennyel összekötött multságain csak irodalmi, leginkább humoros felolvasásokat tartottak, azontúl a közönség tudományos előadásokat kívánt. E kívánság egyik következménye volt, hogy a *Debreceni Kereskedő Ifjak* egyesületében Pékár Imre, a Leszámtoló és Pénzváltó bank későbbi igazgatója, még abban az évben előadássorozatot tartott Anglia iparviszonyairól.

Berzeviczy Albert 1882-ben, az akkori *írók és Művészek Körében* az országszerte marékkor nagyban folyó felolvasásoknak egységes szempontok szerint való szervezésére indítványt tett. Berzeviczy e fellépésére okot az szolgáltatott, hogy ez időben már a vidéki középiskolai tanárság az iskolán kívüli oktatás ez ágában igen széleskörű tevékenységet fejtett ki. Felolvasásában, melyet indítványának megokolása érdekében tartott, azt is megvizsgálta, hogy az e téren folyó munkásság terjedelmét és intenzivitását tekintve mekkora? – Összeállította, hogy az utolsó három évben (1878-1881-ig) évenként a vidéki városokban hány felolvasást tartottak? Adatai azonban csak hézagosak lehettek, mert mindössze is csak 38 vidéki városra terjednek. Olyan városokból, mint Arad, Debreczen, Pécs, Székesfehérvár, Sopron, Szabadka, Nagyvárad stb. – tehát épen a legnagyobbakból a legszorgosabb utánjárás mellett sem tudott adatokat szerezni. Abban a 38 vidéki városban, a honnan adatokat kapott, 1879-ben 206; 1880-ban 220 és 1881-ben 229 felolvasást tartottak. A hazai szabadoktatás országos szervezésének és statisztikájának első úttörőjéül tehát Berzeviczy Albertet nevezhetjük meg; és így az 1911-ben életbe léptetett Országos Szabadoktatási Tanács elnöki állására nála hivatottabb szakférfiút semmi esetre sem lehetett volna találni.

Felolvasásának hatása alatt az írók és Művészek Köre bizottságot küldött ki, a felvetett gondolat megvalósítására. E bizottság tárgyalásai a kérdést állandóan felszínen tartották, a sajtónak bő alkalmá volt foglalkozni vele, s a mozgalom többé nem szünetelt. A szerencsés kézzel elvetett mag nemsokára kikelt, megalakult a *Szabad Lyceum*, mely a fővárosban megkezdett tanításával hirtelen nagy lendületet adott a vidéki középiskolai tanárság munkálkodásának is. Akkor már régebben fennállott az *Országos Középiskolai Tanári Egyesület*, s ennek számos vidéki köre. Ezek nagyobbbrészt az 1883/4. tanévben alakultak, s már előzően is hathatós szervezeteivé lettek az iskolán kívüli oktatásnak. E körök ugyanis elejétől fogva tartottak, leginkább pedagógiai kérdésekről, előadásokat, melyekre néha a tanítványaik szüleit is meghívták, s azokkal különösen az iskolai- és a családi nevelés kapcsolatát érintő ügyekben megbeszéléseket folytattak. Később találtak még általánosabb érdekű kérdéseket is, és ezek tárgyalására meghívták városaik egész közönségét. Ettől már csak egy lépés volt midőn 1899/900-ban több vidéki középiskola tanári testülete önálló helyi szabad lyceális szervezetet alkotott. Ilyen szervezetek alakultak Pécsen, Pápa, Pozsony, Szabadka, Szombathely, Székelyudvarhely, Temesvár városokban. Szabad Lyceumi szervezet nélkül nyilvános ismeretterjesztő felolvasásokat tartottak: Eperjesen, Kassán, Máramaroszigeten, Ungváron, Erzsébetvárosban, Hódmezővásárhelyen, Szegeden, Kisújszálláson, Mezőtúron és Lúgoston. 19012/-ben 15 Szabad Lyceum működött és 4 hasonló intézmény.

1902/3-ban már 50 városban tartottak a középiskolai tanárok előadásokat, több helyen belépődíjak mellett. A befolyt pénzt részint dologi kiadásokra, részint iskolai jótékony célra fordították.

1903/4-ben 42 városban voltak szabad lyceális előadások.

1906-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter méltányolva a vidéki középiskolák tanárainak ez úttörő munkáját, és tapasztalván e munkásság szép eredményeit, körrendeletet (103,800/906) adott ki, melyben felszólította a középiskolák tanárait, hogy a téli hónapokban az általános műveltséghez tartozó ismeretek köréből tartsanak előadásokat a műveltebb közönség számára. Egy-egy ilyen előadásért 20 korona tiszteletdíjat ígért. 12-ben szabván meg az egy városban díjazható előadások számát.

E rendelet hatása alatt a szabad lyceális előadások száma hamar megszorodott.

Az 1907-ik évben a közoktatásügyi miniszter 1412/907 számú rendeletével ez akció körébe bevonta a tanítóképzőintézetek és a polgári iskolák tanárait is.

Az 1908-ik évben 11.243 és 114.175-ik sz. a. új körrendeletek jelentek meg, melyekben a közoktatásügyi miniszter a vidéki közművelődési előadások ügyeit rendezte, főképen abban az irányban, hogy amely városban több középiskola van, azok közösen rendezzenek előadásokat.

E rendeletek hatása a középiskolai tanárok fokozott munkásságában nyilvánult. Szabad Lyceumi szervezetet alakítottak 33 helyen, nagyobbbrészt egymással társult, különböző középiskolák. Ahol csak egyféle középiskola volt, ott ezek rendszeresen valamely társadalmi vagy kulturális egyesülettel társultak. Ily módon tartott előadást 62 gimnázium, 6 reáliskola, 2 felsőkereskedelmi, 1 állami

tanítóképző és 28 polgári iskola, összesen 132 intézet, 121 városban. Az előadók száma fölemelkedett 709-re, az előadásoké 1139-re, melyek között 404 vetítéses volt (képvetítéssel kísért.) A hallgatóság összes száma volt 19.924. A jelenvoltak száma kitett 198.437-et. Államsegélyben a vallás- és közoktatásügyi miniszter kiutalt 16.120 koronát, ami 806 előadás díjának felel meg. Díjazatlan maradt 333 előadás, amelyeket legnagyobb részben nem tanárok, hanem a helybeli értelmiség tagjai tartottak. Bár volt néhány olyan város is, ahonnan tiszteletdíjat kérő folyamodványt nem nyújtottak be. Az 50.877/1911. sz. körrendelet a nem tanár előadók díjazását is megengedte, s ez az intézkedés, valamint a szabadoktatás államsegélyének 176.500 koronára történt fölemelése, az ismeretterjesztő előadások nagymértékben való föllendülését vonta maga után.

Az 1911/12-ik évben az előadások száma váratlanul 3200-ra emelkedett, melyeknek a fele díjazatlanul maradt, bárha a múlt évi díjaknak majdnem kétszeresét lehetett kiutalványozni. Az Országos Szabadoktatási Tanács hasonló esetek előfordulásának elejét veendő, kimondta, hogy jövőre csak olyan előadások díjazására tesz javaslatot, amelyeket előre bejelentenek, s amelyeket így az előirányzatba bevehet és díjaik fedezéséről gondoskodhatik.

Ennek tulajdonítandó, hogy az 1912/13-ik évben a lyceális előadások száma ismét leszállt 1432-re, (ebből vetítéses 400) amelyek díjazására a ministerium 28.643 koronát engedélyezett. Jelen voltak száma 148.466,

7) Tudományos, közművelődési és társadalmi egyesületek, kaszinók, körök előadásai.

a) A magasabb színvonalú szabadoktatás úttörője nálunk a Kir. Magyar Természettudományi Társulat volt. E szervezet hazánkban a legrégebbek közé tartozik, alapítása 1841 január 13-án történt, az alapítók pártfogóul megnyerték István főherceget és 1844 október 22-én munkához foghattak. E munka nem szünetelt az elnyomatás éveiben sem, mert már 1850 június 20-án közgyűlést tartottak és folytatták az Évkönyvek kiadását, holott ez időben az Akadémia is szünetelni volt kénytelen. Az* akadémia működésének újból való megindulása után, az 1860-ik évi közgyűlésen került szóba, hogy miután a tudományok továbbfejlesztése az Akadémia feladata, a Természettudományi Társulat térjen vissza eredeti céljához, a tudományok népszerűsítéséhez, amint azt Bugát Pál, az alapítók vezéregyénisége, 1842-ben feladatul megjelölte és 1844-ben közgyűlési határozattá emeltette.

Éhez képest Than Károly 1861-ben tényleg megkezdte a nyilvános kísérleti előadásokat, majd 1866 február és márczius havában a rendszeres természettudományi sorozatos előadások tartását kezdték meg, az ág. evang. iskola dísztermében. Egy-egy sorozat hat előadásra terjedt, ezeket ki is adták a Természettudományi Társulat Közlönyében.

Előadásait a Nemzeti Múzeum főrendiházi termében, később az Akadémiában, tartotta, s a fővárosi közönség e termeket a legtöbb esetben zsúfolásig megtöltötte; jegyekhez jutni csak pártfogással lehetett. A 90-es évek vége felé, körülbelül a Szabad Lyceum felvirágzásával egyidejűleg, a társulat ebbeli tevékenysége lanyhulni kezdett. A Szabad Egyetem megalakulásában való részvételre meghívást kapott, az 1900 május 21-én Wlassics Gyula miniszter elnökle alatt tartott ülésen két oszlopos emberével, Szily Kálmánnal és Wartha Vinczével képviseltette is magát, kik közül az utóbbi a Wekerle Sándor elnökle alatt kiküldött szervezőbizottság ülésein is részt vett – később azonban kijelentette, hogy a társulat Szabad Egyetemmel szerves kapcsolatba lépni, s annak központi bizottságában magát képviselteni nem kívánja.

Az önálló működésről azonban a társulat nem mondott le, s az 1902-ik évben két 6-6 előadásos tanfolyamot hirdetett, valószínűleg az azon évben megnyílt Szabad Egyetem tanfolyamainak mintájára. Bár viszont azt is mondhatni, hogy a 6 előadásos sorozatok tartásában a Társulat 1861-iki és 66-iki működése szolgált a Szabad Egyetem számára előképpel.

Az 1902/3-ik évben Krenner József dr. az ásványok világáról tartott 6 előadást, Entz Géza dr. pedig az állati szervezet és élet czímen szintén 6 előadást, mindenkor az esti órákban Va7-¹/28-ig.

A 1903/4-ik évben már 6 tanfolyam nyílt; Br. Eötvös Loránd a természettudományokból, Biró Lajos Új Guineáról, Mágócsy Dietz Sándor a növénytanból, Lengyel Béla a vegytanból, Lóczy Lajos a földrajzból, Kövesligethy Radó a csillagászatból hirdetett 6-6 előadást.

Mint e programmból látható: a Társulat egy párhuzamos Szabad Egyetemet szervezett, s a kérdés csak az volt: kibírja-e a versenyt az állami Szabad Egyetemmel, illetőleg megfelelő anyagi támogatás nélkül tarthatja-e olyan színvonalon az előadásait, mint amaz. és tud-e megfelelő közönséget vonzani? A választ az eredmények adták meg: 1907/8-ban már csak 7 előadást tartottak, 1908/9-ben 4-et.

b) Nyilvános ismeretterjesztő előadások tartására gróf Széchenyi Ferencz a *Nemzeti Múzeum* alapítója gondolt legelőször Magyarországon. Az ő alapító levelében, mely 1801-ben kelt, benne van, hogy a Múzeum külön épületében gondoskodni kell tágas díszteremről, melyben a nagyközönség számára előadásokat lehet tartani. Ez a szép terv azonban csak száz év múlva jött újból szóba. A múzeum épülete tudniillik csak a 40-es években lett készen, s annak nagytermébe már 1865-ben beléköltözött a főrendiház, és ott is maradt 1902-ig. Emiatt a termet a Term. tud. társulaton kívül

más meg nem kaphatta. Szalay Imre báró, a Múzeum igazgatója 1901-ben tervet készített a felszabaduló díszteremnek nyilvános előadások céljára leendő felhasználására. Wlassics miniszter tudniillik 1907-ben leiratot intézett volt a Múzeumhoz, melyben az ott alkalmazott szakférfiakat nyilvános előadások tartására buzdította. Azok attól fogva évenként néhány előadást tartottak; Szalay Imre báró azt a működésüket akarta szélesebb alpra fektetni, öt féle előadássorozatot tervezett, u. m.: 1) szemléltető előadásokat egyetemi hallgatók számára. 2) középiskolai tanulóknak. 3) gyakorlati szaktanfolyamot tanárok és vidéki múzeumi alkalmazottak számára. 4) vasárnap délutáni előadásokat ipari munkások és 5) szombat délutániakat középosztálybeliek számára. A tervből egyelőre csak a szombat délutáni előadások valósultak meg, amelyeket a múzeum alkalmazottjai a nagyközönség számára tartottak este 5-től 7-ig a díszteremben, ahol rendszeren 250-300 hallgató gyűlt össze. Az 1903-ik évben október 15-től december 15-ig 10 előadást tartottak. Az előadások száma 1907/8-ban 15-re emelkedett.

Az 1908/9-ik évben a múzeum igazgatósága elhatározta, hogy az intézeten kívül álló szakférfiak bevonásával fogja még vonzóbbá tenni előadássorozatait. Abban az évben 7 előadást tartottak, melyekre átlag 250 hallgató jelent meg. Azóta a szombat esti dísztermi előadások közönsége állandóan emelkedik.

c) Az Erdélyi Múzeum Egyesület igen régi alapítás, kezdete visszanyúlik az 1841/43-ik évi országgyűlésig, amely az Erdélyi Országos Múzeum létesítését elrendelte. A határozat akkor végrehajthatlan maradt, de az eszme nem aludt el, s mikor a szabadságharc bukását követő elnyomás bilincsei lazulni kezdtek, az 1857-iki uralkodói körút idejében Erdély Széchenyije, Mikó Imre gróf, a nemzeti élet újraébredésének jeléül a Múzeum alaptökéjére országos gyűjtést indított. Harmadféléven át folyt a nem minden veszedelem nélkül való mozgalom, s hogy a bécsi kormány el nem fojtotta, Mikó Imre és lelkes társai óvatosságának, aggodalmas elővigyázatosságának volt köszönhető. Még a Múzeum célját sem merték világosan körülírni, de a nemzet megértette a homályos mondatokból is, hogy a Múzeum a nemzet újraébredésének jele és egyik eszköze lesz, s ennek volt köszönhető, hogy az adakozások szépen folytak. Megalakulásra azonban csak harmadfélév múlva lehetett gondolni, az olasz háborút követő rendszerváltás idejében. 1859. november 23-ára hívták össze az alakuló közgyűlést, mikor az egyesületnek már 10,000 forintot meghaladó évi jövedelme volt az alaptökéje kamataiból, és gazdag gyűjteményei, könyvtára, régiségára, vagyonos erdélyi családok ajándékozásából.

Működését 1860. január 1-én kezdte meg az egyesület. Az igazgatóválasztmányuk minden hónapban volt ülése, melyen tudományos felolvasásokat tartottak, ezeket ki is adták a Brassay Sámuel szerkesztette *Évkönyvekben*. A Kolozsvári egyetemnek 1872-ben történt megnyitása fordulópontra az egyesület életében; gyűjteményeit ugyanis tanítási célokra átengedte nagyobb évi díjért, amit előnyösen használt föl saját céljaira. 1879-ben megalakította az Orvos Természettudományi szakosztályt, amibe 1883-ban beolvadt az egyetemi tanárok által alapított Orvos Természettudományi Társulat. Az 1883-ik évben alakult meg a Bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztály, mely 1893-ban majdnem teljesen önállóvá lett, s külön havi folyóiratot is ad ki. Ez az osztály 1899/T 900-ban nyilvános ismeretterjesztő előadásokat rendezett, számszerint 11-et, a városháza nagy termében.

A nyilvános előadások, illetőleg a szabadoktatás, valamint a szociális tevékenység számára az egyesület az 1906-ik évben a *Jog- és társadalomtudományi szakosztályt* alapította, mely tudományfejlesztő tevékenységén kívül erélyes kézzel vette kezébe a tudományfejlesztés feladatait. Már % a következő 1907/8-ik évben az 1908/9-ik évre 62 előadást hirdetett, ebből 48-at tartott meg, a vasúti munkások, magántisztviselők és önálló iparosok közt. Ez utóbbiak számára 15 órás *könyvviteli és váltójogi* tanfolyamot nyitott. A közoktatásügyi ministerium a 48 előadást 20 koronájával, összesen 960 koronával díjazta.

Az 1909/10-ik évben a Máv. munkásokon kívül a Máv. altisztek körében 12 előadást tartottak, az ipari segédmunkások és kisiparosok számára 21 előadást, a *Kolozsvári Keresztény Szociális Egyesület* helyiségében. Ugyanez évben nyitotta meg az Egyesület a *Kereskedők Szabad Iskoláját*, mely november 1-től május 15-ig tartott, s amelyben 4 tárgyat, összesen 160 órában adtak elő, 46 átlag hallgatónak, kik igen szép eredményeket értek el. Egy további alkotása volt az Egyesületnek a *Néphivatal*, melynek népjóléti tevékenységére való tekintettel a vallás- és közoktatásügyi ministerium 1909-ben 3000 K. segélyt adott.

Az 1910/11-ik évben a Keresztényszocialisták egyesületében volt 26 előadás, a hallgatók átlagszáma 23, jelenvoltak száma 598.

Az 1911/12-ik évben a Keresztényszocialisták egyesületében volt 18 előadás, a hallgatók átlagszáma 25, Jelenvoltak száma 450.

Az 1912/13-ik évben a Keresztényszocialisták egyesületében Magyarország ipari- és kereskedelmi földrajzából volt 4 előadás; ipari- és kereskedelmi viszonyunk az Európai államokkal címmel 4 előadás. Ezenkívül volt 14 egyes, összesen 22 előadás. A hallgatók átlagszáma volt 27, a jelenvoltak száma 594.

d) A Magyar Közgazdasági Társaság 1894-ben alakult közgazdasági kérdések nyilvános tárgyalása és előkészítése végett. Az 1902-ik évben elnökének dr. Kautz Gyulának indítványára el-

határozta, hogy a kereskedelmi irányú magasabbfokú műveltség terjesztésére nemzetgazdasági tanfolyamot nyit. E tanfolyamot még abban az évben megkezdte, s a IV. k.-i Ferenciek-bazárja épületben levő helyiségében, a téli hónapokban minden második héten esti 6 órakor tartott 1-1 előadást, melyeket a társaság igazgatója Halász Sándor dr. (a postatakarékpénztár vezérigazgatója) rendezett. Evenkint csak 6-7 egyes előadást tartanak igen kiváló szakferfiak. Egy időben a Társaság, mely 12 szakosztályra oszlik, azt tervezte, hogy minden szakosztálya a saját ügyköréből sorozatos előadásokat fog tartani, e terv életbeléptetése azonban még nem következett be.

e) A *Budapesti Budai Népszerű Felolvasásokat Rendező Egyesület* az 1900-ik évtől kezdve a II. ker. főreáliskola dísztermében minden héten csütörtökön igen látogatott ismeretterjesztő előadásokat tartott, amelyeken 300-400 hallgató jelent meg. Előadói középiskolai tanárok, elnöke Pora Ferencz polg. isk. igazgató volt. Az utóbbi elhalálózása után az egyesület 1908-ban feloszlott.

f) A *Jókai Kör* a főváros III-ik kerületében rendezett 1901-től fogva igen jól szervezett tanfolyamot, az ottani Népkonyha étkezőjében, melyet padjai és asztalai igen alkalmassá tesznek ily célra. Előadás naponkint volt este 8-9-ig. Előadtak 1) magyar irodalmi történetet, 2) polgári ügyiratok szerkesztését, 3) a magyar nemzet történelmét, 4) számvetést. 5) alkotmánytant, 6) közgazdaságtant, 7) egészségtant, 8) családi nevelést. A tanfolyam pár évi fennállás után, anyagi támogatás hiányában megszűnt.

g) A *Népművelő Társaság* (Budapest, VIII., Mária Terézia-tér 8.) 1908-ban alakult dr. *Bárczy István* és dr. *Wildner Ödön* vezetése alatt azzal a hármassal, hogy alkalmat és eszközöket nyújtson mindenkinek arra, hogy a műveltsége alapjaiban érzett hiányokat pótolhassa és ezeken az alapokon magát saját munkájával tovább is képezhesse és így keresetképességét is fokozhassa; továbbá módot nyújtson a népműveléssel foglalkozóknak arra, hogy e különleges tevékenységükhöz szükséges jártasságukat fokozzák; s végül hogy a népművelés tudományának tanulmányozását és a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazását előkészítse és biztosítsa.

E célok elérése érdekében a társaság eredeti programja szerint a következő eszközöket veszi alkalmazásba:

1. tanfolyamok, rendszeres, sorozatos esetleg egyes előadások tartása, a szükséghez képest megbeszélésekkel; szemináriumok, laboratóriumok, műhelyek, könyvtár, múzeum és a társas érintkezés és szórakoztatás eszközei;

2. a népművelők részére: különleges tanfolyamok, pedagógiai könyvtár, tanszermúzeum, vetítő és egyéb szemléltető eszközök használatára való begyakorlás, minta és próbaelőadások;

3. folyóirat, pedagógiai előadások, viták, értekezletek; demográfiai és statisztikai felvételek; vezérfonalak, emlékiratok és egyéb kiadványok.

A társaság e programszerű eszközökből eddig a következőket vette fogatba:

1. Az evenkint rendszeresen rendezett egyes előadásokon és előadássorozatokon kívül az 1911. év telén *szociálpolitikai* kurzust tartott, nagyrészt a székesfővárosi közigazgatási személyzet részére, mely nagy látogatottságnak örvendett és kétségtelenül beigazolta a köztisztviselők szociálpolitikai továbbképzésének szükségességét. Hasonlóképen az 1912. év telén is *előadássorozatot* rendezett „*A mai kultúra*” címmel, amelyen hivatott szakferfiak mutatták be a jelenkor kultúrájának legnevezetesebb eredményeit.

Az 1913. év nyarán figyelemreméltó kezdeményezéssel kísérletezett a Népművelő Társaság, amidőn a svábhegyi Diana-úti községi elemi iskola kertjében a nyaralóközönség részére előadásokat rendezett, mely szabad ég alatti előadások nagyszámú és előkelő közönséget vonzottak.

2. A Népművelő Társaság vetette meg alapját a fővárosi pedagógiai könyvtárnak, mely ma a pedagógiai szeminárium mellett, mint a tanítók továbbképzésének egyik kiváló eszköze teljesíti hivatását.

3. A Népművelő Társaság megindulása óta havi folyóiratot ad ki „Népművelés”, ujabban „Új Élet” címen, mely nagyobb tanulmányokat és kisebb szemléket hoz a népművelés köréből, figyelemmel kíséri a szociálpedagógiai eredményeket, a kulturális élet eseményeit, tudomány, művészet és irodalom jelenségeit stb. Egészen vagy kivonatossan hozza a Népművelő Társaságban tartott egyik-másik előadást és állandó rovata van, mely a társaság eseményeit regisztrálja. Ujabban „Az Új Élet könyvtára” címen füzetes kiadványokat bocsát ki, melyekben nagyobb terjedelmű tanulmányokat és hosszabb előadásokat nyomat le és tesz hozzáférhetővé a közönség szélesebb rétegei számára.

A Népművelő Társaság 1912/13-ban 30 előadást tartott 23 előadó. Az átlag hallgatók száma 60 volt, a jelenvoltak száma 1800. A székesfőváros az előadók tiszteletdíjaira 3000 koronát adott.

h) A *Budapesti Közművelődési Kört* 1906-ban állami és magántisztviselők valamint gimn. tanárok alakították a H-ik kerületben. A Kör évről-évre nagyobb számú előadást rendez. Könyvtárának 1038 kötete van. Az 1912/13-ik évben 12 előadó 54 előadást tartott, az átlaghallgatók száma 50 volt, a jelenvoltak száma 2700. A vallás- és közoktatásügyi ministerium 960 korona segélyt adott, a főváros 200 koronát.

i) *Művészet és Művelődés*, magyar nők köre (VII. Erzsébet-körút 49.) A Kör. mint szórakozást nyújtó, női társaskör alakult, és kezdetben leginkább hangversenyeket rendezett, melyeken zene-történeti szóbeli előadásokat is tartottak. Van külön irodalmi- és egészségügyi szakosztálya; s ezek ismeretterjesztő tanfolyamokat tartanak. Az 1912/13-évben az irodalmi tanfolyamban volt 14 előadás, melyeket egyetemi tanárok, középiskolai tanárnők, írók és írónők tartottak. Átlag hallgatók száma 50. Jelenvoltak száma 700. Az egészségügyi tanfolyamon 5 kórházi főorvos 5 előadást tartott; átlaghallgatók száma 36, jelenvoltak száma 175. A két tanfolyam előadásain összesen a jelenvoltak száma 875. A Körnek nincsen könyvtára.

k) Az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* 1894-ben alakult, Elnöke dr. *Bánóczy* József ez. egyetemi tanár, tanítóképző igazgató. Ismeretterjesztő előadásokat rendez; 1912/13-ban leginkább tanárok 10 előadást tartottak, átlag 250 hallgatónak, jelenvoltak száma 2500. Könyvtára nincsen.

l) *Középiskolai Tanárok* önálló bizottságai. Több fővárosi középiskola tanárai a Szabad Xyceurnon kívül, önálló bizottságokat szerveztek, s ezek a saját épületükben a kerületbeli középsz-tályu hallgatóknak, melyekben leginkább tanítványaik családjai vannak képviselve, hetenkint ismeret-terjesztő előadásokat tartanak. Ilyen munkásságot fejtett ki a II. ker. kath. érseki főgimnázium tanári kara, mely 1912/13-ban 7 előadást tartott átlag 90 hallgatónak, jelenvoltak száma 350. A X-ik kerületben Gaal Mózes vezetése alatt a tisztviselőtelepi állami főgimnázium tanári kara tartott előadásokat.

m) *Vidékről* 1908/9. és 1910/11. évben a tudományos, közművelődési és társadalmi egyesületek ismeretterjesztő előadásairól a következő jelentések érkeztek, u. m.: *Békés-Csaba* (Nőegyesület) *Esztergom* (Népakadémiai Bizottság), *Fiume* (Fiumei Természettudományi Kör), *Nagybánya* (Teleki Társaság), *Pécs* (Pécs-Baranya vm. Múzeum Egyesület), *Salgótarján* (Máv. Tiszti- és Olvasó Kör). *Sátoraljaújhely* (Kazinczy Kör), *Szeghalom* (Szeghalmi Kaszinó), *Szilágy-Somlyó* (Polgári Olvasó Kör), *Szombathely* (Vasmegyei Kultur Egyesület.)

Az 1912/13-ik évben: *Brassó* (Ismeretterjesztő Bizottság), *Debreczen* (Csokonai Kör). *Eperjes* (Magyarországi Kárpát E. Osztálya), *Gyöngyös* (Hanisz Imre Közművelődési Egyesület), *Győr* (Kisfaludy Irodalmi Kör), *Igló* (Magyar Gyermektanulmányi Társaság), *Kassa* (Kazinczy Kör), *Kis-Szeben* (Eperjesi Széchényi Kör fiókja), *Léva* (Szabadoktatási Egyesület), *Losonc* (Előre Páholy. Kék Kereszt Egyesület), *Lőcse* (Szepesvármegyei Történelmi Társulat, Gümörcor Ellen Védő Társulat), *Máramaros-Sziget* (Máramarosszigeti Polgári Kör), *ózd* (Vasgyári Tiszti Kaszinó), *Poprád* (Magyar Gyermektanulmányi Társaság), *Sárospatak* (Irodalmi Kör), *Sátoraljaújhely* (Kazinczy Kör), *Szombathely* (Mérn. és Épít. Egl. osztálya), *Újpest* (Újpesti Izraelita Közművelődési Egyesület.)

IV. csoport. Váltásos jellegű szervezetek.

8.) *Római és görögkatholikus körök.* Az 1899-ik évben 322 katolikus kör volt az országban, amelyek legnagyobbrrészt közművelődési és szociális irányú munkásságot fejtettek ki. Kijelentetten ismeretterjesztő jellegű csak 23 volt ugyan, de a többiben is igen élénk szellemi élet folyt. Abban az időben nem volt egyetlen társadalmi egyesület sem a vidéken, melynek tevékenysége összehasonlítható lett volna némely katolikus körével. Különösen a püspöki székhelyeken levők tettek sokat. Az *esztergomi*, *győri*, *kalocsai*, *pécsi*, *szatmári*, *székesfehérvári* katolikus köröknek már saját hazuk volt; volt házuk a *hatvani* és *szabadkai* köröknek, és jelentékeny ház alapot kezeltek *Gyulán* meg *Sopronban*. Minden katolikus körnek könyvtára is volt. Megemlítésre méltó, hogy voltaképpen a katolikus szervezetek száma a múlt század végén 1000-en felül volt, melyekben a téli estéken a plébánosok és a káplánok szinte kivétel nélkül tartottak szabad előadásokat. A városi katolikus körök nem ritkán egész tanfolyamokat rendeztek sorozatos előadásokkal, például 1899-ben a *pécsi* katolikus körben 42 előadás volt, az *Ungváriban* 31, a *szatmári* katolikus kaszinóban 12, a *székesfehérvári* felsővárosi katolikus körben 16 stb. Anyagilag is jól állottak e körök, némelyiknek ünnepekéből, hangversenyek és műkedvelői előadásokból évi 4000 koronát meghaladó bevételük volt, mint a *rimaszombatinak* és a *nagyváradinak*.

Az 1909/10. és 1910/11-ik évben összesen 108 katolikus kör munkásságáról érkezett jelentés. (Ezek között 49 Katolikus Népszövetség volt.) Vármegyénként így oszlottak meg: Abauj-Torna 6, Arad 3, Bács-Bodrog 4, Baranya 1, Bars 1, Békés 1, Bihar 1, Brassó 1, Csongrád 2, Esztergom 1, Fejér 3, Háromszék 1, Heves 2, Kolozs 3, Komárom 8, Krassó-Szörény 1, Máramaros 1, Mosón 1, Nagy-Küküllő 2, Nógrád 7, Nyitra 5. Pest 9, Pozsony 1, Sáros 3, Somogy 3, Sopron 9. Szepes 3 Szolnok-Doboka 1, Szilágy 1, Tolna 4, Udvarhely 6, Ung 1, Vas 5, Veszprém 4, Zala 1. Zemlén 3 E 108 Katolikus Körben és Népszövetségben 410 előadó 1441 előadást tartott, amelyek közül 105 voj^vetítéses. Az Cifag hallgatók száma 109 volt. a jelenvoltak száma 157.151. Az összes egyesületi könyvtárakban 14.378 kötet könyv volt.

Az 1912/13-ik évben az eredmény látszólag kisebb, ami részben onnan is származik, hogy a legélénkebb tevékenységet kifejtő *Katolikus Népszövetségek* külön, a következő 9-ik cím alatt vannak felsorolva. Szorosan vett katolikus körökből a következő megyékből érkeztek jelentések

Alsó-Fehér 1, Bács-Bodrog 1, Baranya 1, Bars 1, Bihar 1, Borsod 1, Esztergom 1, Fehér 1, Győr 1, Hajdú 1, Hont 1, Liptó 1, Pest 1, Sáros 1, Szepes 1, Tolna 1, Torontál 1, Temes 1, Udvarhely 6. Lfng 1, Zemplén 1, összesen 27 katolikus körben 86 előadó 238 előadást tartott, ezek közül vetítéses volt 41, az átlagos hallgatók száma 108, a jelenvoltak száma 20.968. Könyvtára 10 körnek volt, összesen 2954 kötetel.

9.) *Római és görög kath. Népszövetségek.* Falvakban vannak elterjedve, mindenütt szoros kapcsolatban a plébániával, amelyek pecsétjét is használják. Az előadásokat plébánosok, káplánok, és tanítók tartják, mezőgazdasági tárgykból és elemi ismeretekből. Vannak vallásos, szociális, adó és pénzügyi előadások is. A városokban középiskolai tanárok ismeretterjesztő előadásokat, sőt tanfolyamokat is tartanak.

Az 1912/13-ik évben a következő vármegyéből érkeztek jelentések: Abauj T. 1, Arad 1, Bács-Bodrog 2, Brassó 1, Csik 1, Komárom 5, Máramaros 7, Nógrád 2, Sopron 2, Szepes 1, Torontál 1, Ung 1, Zala 4, Zemplén 2. E 31 Népszövetségben 75 előadó 436 előadást tartott, az átlagos hallgatók száma 94, a jelenvoliai száma 41254.

10.) *Református, ág. hitv. evangélikus és unitárius egyházi egyesületek, társaságok vagy magánosok előadásai.* A múlt század végén a katolikus körök példájára a protestáns egyházak is kezdtek vallásos jellegű szervezeteket alapítani. Az 1899/90-ik évben mintegy 30 ilyen szervezet állott fenn, és tartott előadásokat. A katolikus Legényegyesületekhez (l. a 18-ik szám alatt) hasonló szervezeteket is kezdtek alapítani, *Evangéliumi ifjúsági egyesület* címen. Ilyen egyesületek főképpen Németországban, Svájcban, Hollandiában, Angolországban és Amerikában vannak elterjedve. Baselen 1897-ben tartottak először úgynevezett világgongresszust, s azon a magyar ev. ifj. egyesületek is képviselve voltak. 1901/2-ben a következő helyeken álltak fenn u. m: Agfalu, Békés, Eperjes, Girárd, Kisújszállás, Kolosvár, Komárom, Mezőtúr, Nagy-Károly, Paks, Pozsony, Radna-Lippa, Sopron, Szegszárd, Szepes-Béla és Törökszentmiklós.

Az 1909/10-ik évben 93 helyről érkeztek jelentések amelyek szerint 366 előadó 1101 előadást tartott (köztük csak 8 vetítéses) az átlag hallgatók száma volt 93, a jelenvoltak száma 103.911.

Az 1911/12-ik évben 60 helyről érkeztek jelentések, ezek szerint 91 előadó 530 előadást tartott, a hallgatók átlagszáma volt 48, a jelenvoltak száma 25839. A múlt évi eredményhez képest hanyatlás mutatkozik, ami részben onnan származik, hogy igen sok falusi szervezet, amelyben szoroson vallásos jellegű előadást nem tartottak, hanem csak ismeretterjesztőt, vagy gazdasági jellegűt, a *Nem állami tanítók előadásai* közé került a 29, 30, 31 és 32 címek alatt.

11.) Görög keleti egyházi egyesületek társaságok, vagy magánosok előadásai. Az e cím alá sorozható előadások az egységes áttekinthetés érdekében utólag az *Oláh nyelvű előadások* közé vették föl, a 40-ik cím alatt.

B) Ipari munkások és iparosok szabadoktatása.

V. csoport. Középiskolai színvonalú előadások.

12.) *Az Uránia Munkásgimnáziumai.*

Az első munkásgimnázium az 1906/7. tanévben (1907 január havában) nyílt meg Budapesten a VIII. kerületi előjáróság Baross-utcai épületének egy szerény földalatti helyiségében. Ugyanez épületben van a VIII. kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület 4000 kötetes népkönyvtára és ^népkonyhája is. Szerencsés kézzel megalapított munkáskaszinó van itt, mely *Munkás Otthon* nevet visel s egy üveggel fedett süllyesztett udvarban mintegy 200 főnyi hallgatóság számára előadói helyiséggel is rendelkezik.

Itt történt, hogy a hallgatók 1907. december havának egyik estéjén, előadás után arra kérték Déri Gyula előadót, hogy a Munkás Otthon hallgatói számára ne csak vetítéses előadásokat tartson, de őket az általános műveltséghez tartozó legszükségesebb ismeretekből rendszeres tanításban is részesítse.

Az előadó, mint az Uránia titkárja, közölte e kívánságot az Uránia elnökével, Molnár Viktor államtitkárral, ki teljesítését azonnal elhatározta.

Ilyen célú intézmények létesítésére az Uránia azonban már előbb, az 1903-ik évben is tett előkészítő lépéseket. Ez év márczius 21-én tartott közgyűlésén az elnöki jelentés bőven foglalkozott a vidéki munkás előadások szervezésének kérdésével.

Az első lépést egymásután követték oly intézkedések, amelyek a munkásgimnáziumok számára a talajt véglegesen megmunkálták. Az elnök megbízta Déri Gyulát és Finály Gábort, az egyesület két titkárát, a vidéki előadások anyagának kiválasztásával, az elkészítendő felolvasások tárgyainak és címeinek megállapításával. A tervezet csakhamar elkészült, s egy középiskolai, ismert nevű tanárokból álló bizottság által helyben hagyatván, nyilvánosság elé került.

Tizenkét tudományágat választottak ki s ezek megválasztásában három szempont érvényesül

Legelső volt a *nemzeti irányú művelődés* előtérbe helyezése. Ennek célját öt tárgy szolgálja u. m.: I. A magyar nemzet története. II. Magyarország földrajza. III. Magyar irodalom. IV. Magyar művelődés történet. V. Magyar jogtudomány és törvényismeret.

Második az *általános műveltséghez tartozó ismeretekben* való tájékoztatás. A következő három tárggyal: VI. Világtörténelem. VII. Külföldi irodalmak. VIII. Egyetemes földrajz. Felfedezések, utazások.

Harmadik a gyakorlatilag hasznosítható *természettudományi és gazdasági* irányú ismeretek négy tárggyal; IX. Természettudományok: természettan, vegytan, természetrajz. X. Egészségtan. XI. Ipar és háziipar. XII. Mezőgazdaság.

A terv szerint e tizenkét tantárgy mindenkét tizenkét szakaszra osztották fel, úgy, hogy minden szakasz egy óra alatt előadható legyen. Összesen 144 előadás megírása, füzetekben való ki nyomtatása és előadásokint 60-100 vetítőképpel való felszerelése volt tervbe véve.

Ez volt az előirányzat, amelyről azonban csakhamar kitűnt, hogy több tárgyra nézve nagyon szűkre van szabva. A *Magyar nemzet történelme* és *Magyarország földrajza* épen úgy nem voltak a tervezett 12 előadásba beszoríthatók, mint a *Világtörténelem*. Az előbbieket 18, az utóbbit 32 előadásra kellett kibővíteni, a *Természettudományokat* 30-ra, ugyancsak 30-ra a *Gazdasági ismereteket*. De a kibővítés folyamata még ezzel sem ért véget, és nagyon valószínű, hogy amikor az egész gyűjteményes kiadvány befejeződik, a füzetek száma eléri a 200-at.

A szerkesztőbizottság élére 1908-ban *Erődy Béla* udvari tanácsos főigazgató állott és vezetése alatt az 1913-ik év végéig 157 előadás készült el 23.876 üveggéppel, a kinyomott füzetek példányszáma 1.257.000-re ment, amelyből 802.520-at osztottak ki.

A vallás és közoktatásügyi ministerium az 1909-ik évtől fogva államsegélyt adott e füzetek kinyomtatására, és pedig 80 füzetre 500 – 500 koronát, összesen 40.000 koronát. Az Uránia e 80 füzetten túl 77-et, tehát majdnem ugyanannyit, a saját anyagi erejéből állított ki.

1907. január havában kezdődtek meg a VIII. kerületi Munkás-Otthonban a hallgatóság kívánságára a sorozatos előadások és pedig a 12 előadásra tervezett magyar történelmi ciklusból.

A hallgatóság még e sorozat előadása folyamán azzal a további kívánsággal fordult az Uránia megbízottjához, hogy számára szabadelőadásokat is tartsanak a nem vetíthető tárgyakból.

„Mi rendszeres tanítást kívánunk – írták az Urániához intézett kérvényükben – körülbelül a polgári iskola alsó négy osztályának a tárgyaiból. A míg ennyi műveltséghez nem jutunk, mindig alatta fogunk állani a nyugat-európai államok munkásainak, mert ott iparosoknak az iparhatóságok csak azt engedik szerződötetni, a ki legalább nyolc évig járt iskolába, míg nálunk meg kell elégedni négy elemi o. iskolázottsággal, mert szüleink szegénysége miatt mi tényleg néha még ennyit se végezhetünk. Ne féltsenek bennünket a további négy iskolai év tanulmányaitól; ha a német, francia és angol munkásnak nem árt meg a nyolcévi előzetes tanulás, talán nekünk sem fog ártani és nem térít le bennünket a pályánkról, ha a haza arról gondoskodik, hogy legalább *utólag* tanulhassunk annyit, mint a mennyit a külföldi munkásnak *előre* tudnia kell. ha egész életében napszámos nem akar maradni. Szóval mi azt kérjük, hogy minket a nyugat-európai munkás átlagos műveltségi színvonalára tessék felemelni, hogy így a magyar munkás műveltsége is szilárd alappal bírjon melyre aztán szakismereteinek tökéletesítése is biztosabban legyen helyezhető, mint az eddigire.”

Az Uránia elnöksége ekkor úgy határozott, hogy a munkásgimnázium szervező szabályzata elkészüljön és minden oly vidéki városba, ahol nagyobb számú iparos lakosság található, a közép- és polgári iskolák ama tanárainak, kik már eddig is összeköttetésben voltak az Urániával, megfelelő felhívás kíséretében megküldessék.

Az iparosképzés fejlesztésén munkálkodó szakférfiak ugyanis már évtizedek óta sürgették, hogy az iparosiskolából a felszabadulás alkalmával kilépő nemzedék számára továbbképző intézményről kell gondoskodni.

A felszabaduló fiatal segédek száma évenként mintegy 15.000-re megy. Ezek legnagyobb részben 16-17 éves ifjak, a kik már átmentek az élet egyik legkeményebb iskoláján, és tapasztalásból tudják, hogy a boldoguláshoz tudás kell, sőt néha meglepő fogékonysággal is bírnak a tanulásra. De nemcsak 15.000 ilyen sorba jutott ifjúról volt szó, hanem négy annyiról, mert hiszen négy évbe telik, míg a felszabadult 16-17 éves fiú katonasorba jut. Így tehát négy évnek a segédei, összesen 60.000 tanulásra fogékony lelkű ifjú volt elzárva nálunk az általános irányú művelődés minden eszközétől.

Az iparos-képzés e hégagán kellett segíteni, és erre a célra szolgált a munkásgimnáziumok szervezése.

E munkához úgy fogtak hozzá, hogy mindenekelőtt megállapították a nagyobb vidéki iparos központokat, s ekkor kitűnt hogy ha az országban 100 munkásgimnáziumot sikerüli szervezni, akkor mintegy 30.000 segéd, tehát a 60.000 főnyi létszámnak 50%-ka számára alakul oly intézmény, a melyben hiányos általános műveltségüket kiegészíthetik.

A felhívásokat és a szervező szabályzatokat az Uránia ezekbe a városokba küldte szét a hatóságoknak, az ipartestületeknek és társulatoknak, nemkülönbén a közép- és polgári iskolák tanárainak.

Az eredmény megmutatta az előzetes számítások helyességét és 1908 október havában 37 munkásgimnáziumban kezdték meg a tanítást. Hogy ezekben a tanítás sikeresebb legyen, gondoskodás történi megfelelő *könyvtárakról* is. Erre a célra a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa évi 5000 koronát szavazott meg a munkásgimnáziumoknak.

A 37 munkásgimnáziumból ez év végével csak 30 maradt fenn. A többi 7-ről kitűnt, hogy alapítóikban több volt a jóakarát mint a viszonyokkal való számolni tudás, és leginkább hallgatóság hiányában, mint azt különben előre is látni lehetett, kénytelenek voltak működésüket megszüntetni. A nagy többség azonban életerős intézménynek bizonyult. E 30 munkásgimnáziumban 205 tanár tanított, kik összesen 1694 órát adtak, a melyekből csak 668 volt vetítéses, a többi 1026 szabad előadás volt. A tanfolyamokra az év elején 2453-an jelentkeztek. Ezek közül 1508 hallgató eljár az év végéig, tehát a tanfolyamot befejezte a hallgatóságnak mintegy $\frac{2}{3}$ -a. Vizsgát tett 200. A jelenvoltak száma 6947, ami azt jelenti, hogy az 1508 hallgató mindegyike átlag 44 órai tanításban részesült.

A Munkásgimnáziumi mozgalom tisztán társadalmi utón indult. Az első intézmények kizárólag helyi segélyből vélték fedezhetni költségeiket. Ez a helyi segély a természetbeni járulékokon (helyiség, fűtés, világítás stb.) kívül 9745 koronára rúgott, 19 munkásgimnázium ez évben 9188 korona államsegélyben is részesült, de ez nem volt számukra előzetesen kilátásba téve. E segélyért maguk az előadó tanárok folyamodtak, mikor értésükre esett, hogy az iskolán kívüli oktatás céljaira a költségvetésbe felvett javadalomra a leckeórák arányának megfelelően ők is igényt tarthatnak.

Az 1909/10-ik évben 44 munkásgimnázium volt 48 osztállyal, órák száma 5786 (vetítéses 414) Beiratkozott 3070 hallgató, végig eljár 1087. jelenvoltak száma 258.373. A hallgatók átlag 143 órai tanításban részesültek, vizsgálatot tett 324, vagyis minden 5-6-ik. A 44 munkásgimnáziumot saját fenntartóik 18725 korona segélyben részesítették, a vallás és közoktatásügyi minisztérium 24,345 kor. államsegélyben, amiből 1-1 órára 4 kor. 20 fii. esett.

Az 1910/12-ik évben volt 50 munkásgimnázium 76 osztállyal; órák száma 9449 (1614 vetítéses), Beiratkozott 4859 hallgató, végig eljár 2533. jelenvoltak száma 298.539. A hallgatók átlag 117 órai tanításban részesültek. Vizsgálatot tett 797 hallgató, vagyis körülbelül minden 3-ik. Az 50 munkásgimnázium helyi támogatása kitett 30,871 koronát, az állami segély 38.156 koronát, amiből 1 – 1 előadásra 4 kor. 4 fii. esik.

Az 1911/12-ik évben 46 munkásgimnázium állott fenn 78 osztállyal; órák száma 11,504 (vetítéses 1804). Beiratkozott 4044 hallgató, végig eljár 2249. jelenvoltak száma 286.879. A hallgatók átlag 127 órai tanításban részesültek. Vizsgálatot tett 1081 hallgató, vagyis majdnem minden 2-ik. A helyi segély kitett 29,185 koronát, az állami segély 49.050 koronát, amiből 1-1 előadásra 4 kor. 26 fillér esik.

Az 1912/13-ik évben fennállt 45 munkásgimnázium 77 osztállyal; órák száma 13194 (vetítéses 1308). Beiratkozott 4909 hallgató, végig eljár 2641. jelenvoltak száma 400,332. Vizsgázott 993, vagyis 100-ból 38. A hallgatók átlag 151 órai tanításban részesültek, A helyi segély kitett 51,102 koronát, (ebből a Máv. igazgatósága adott 15.000 koronát) a vallás és közoktatásügyi ministerium állami segélye 35,911 kor, a 13.194 előadásból 1-1 órára tehát csak 2 korona 72 fillér esik.

Az államsegélyből 5 év alatt beszerzett könyvtári kötetek száma 16,210-re megy; más forrásból 7502 kötetet szereztek be. A szünetelő munkásgimnáziumokéval együtt van 66 munkásgimnáziumi könyvtár, s ezek birtokában összesen 23,712 kötet, amelyek állandóan forgalomban vannak.

*

A Munkásgimnázium – *szervező szabályzata és tanítóterve* 1. §-a szerint – középiskolai tanítást pótló ismereteket terjeszt. – A 2. § szerint általában a munkásosztály, kiváltképen pedig az iparos-inasiskolát végzett, és katonai szolgálat előtt álló fiatal segédek rendszeres tanításával foglalkozik. – A 3. § szerint a Munkásgimnázium *három évfolyamból* áll, melyek a téli hónapokban október 1-től,-március 31-ig tartanak, legalább 22 héten át. A tanítás anyagául főképen azok az ismeretek szolgálnak, amelyeket a polgári iskola alsó négy osztálya tanít, amelyek azonban vidékenkint a helyi viszonyoknak megfelelő gyakorlati ismeretekkel bővíthetők ki. – A 9. § szerint ahol a Munkásgimnázium I. középfokú évfolyama a hallgatóság csekély képzettsége miatt nem nyitható meg, ott előkészítő jellegű általános tanfolyamot lehet szervezni, amelybe fölvehető minden írni olvasni tudó munkás, aki 16-ik évét betöltötte, és a munkásgimnázium házirendjének magát aláveti. Az általános tanfolyam tárgyai: 1.) Magyar irálytan (polgári ügyiratok). 2.) Gyakorlati számtan és mértan. 3.) Egyszerű kereskedelmi és műhelyi könyvelés. 4.) A magyar nemzet története és földrajza vetítéssel. 5.) Magyar irodalomtörténet. 6.) Egészségtan, vetítéssel, összesen heti 6 óra. – A 11. § szerint a Munkásgimnázium három középfokú évfolyamának óraterve a következő:

Heti óraszám évfolyamonként.

Tárgy	Heti óraszám évfolyamonként.		
	I.	II.	III.
1. Magyar nyelv	2	2	2
2. Történelem	1	1	1
3. Földrajz	1	1	1
4. Természettan	1	1	1
5. Természetföldrajz	---	1	---
6. Könyvtudomány	1	1	---
7. Jogi ismeretek	---	---	1
8. Alkotmánytan	1	---	---
9. Számtan	2	2	2
10. Mértan	2	2	2
11. Szabadkézi rajz	1	1	2
Összesen	12	12	12

Mint e kimutatásból látható, a munkásgimnáziumnak heti 6 óras előkészítő tanfolyamán kívül (amely azonban csak ott szervezhető, ahol középfokú tanfolyamot nem lehet nyitni a többi három (középfokú) évfolyamában heti 12-12 órai előadást tartanak, vagyis a hét minden köznapján, este 7-9-ig két-két órai tanítás van, ami 22 héten át, 264 órát tesz ki évfolyamonként. Poroszországban, hol a hasonló tanfolyamokban a szorgalmi idő 10 hónapon át tart, vagyis 44 hétig, naponként csak 1 órai (heti 6) előadás van, ami ugyancsak 264 órát tesz ki. Kétségtelen, hogy ez az utóbbi időbeosztás sokkal célszerűbb, de nálunk a nyári hónapok alatt nem lehet együtt tartani a hallgatóságot. Poroszországban sem lehetett, de ott törvényben mondták ki, hogy ahol iparosképző tanfolyam van (akár állami, községi, vagy társadalmi) azt az iparossegédek 21 éves korukig évi 10 hónapon át napi 1--1 órában látogatni kötelesek.

A hazai munkásgimnáziumok közt a legnagyobb sikert mindenesetre a Budapest X. ker. (tisztviselei telepi) Máv. munkásgimnázium mutatta föl, amelynek hallgatói a napi 2 órai előadásokat a legpontosabban látogatják. Igaz, hogy a Máv. igazgatósága a 3 évfolyamot végzett munkásait *altisztekké* lépteti elő, ami végleges alkalmazást, lakásbért, és nyugdíjkapcsolást von maga után. S hogy a tanítás eredményeivel mennyire meg van elégedve, erre bizonyosság az az örömdokumentum, hogy az intézmény fenntartására évi 15.000 K rendes segélyt ad, aminek fejében a vizsgálatokon saját kiküldöttével képviselteti magát, ki a bizonyítványokat aláírja. Ezekről a bizonyítványokról és a nyújtott képzésről azonban legkevésbé sem mondhatni, hogy az iparost eitértik a pályájától, mert éppen ellenkezőleg: aki ezt megszerzi, az az iparos a mesterségében marad, ott előmunkás lesz, és helyzetében mindenképpen megszilárdul. Másrészt azt sem lehet mondani, hogy az ilyen intézmény szolgálati iskolai tanfolyammá válnék, mert ebben nem a szakismeretek közé sorozható szűkkörű műfogásokai tanítanak, hanem *általános műveltséget*, és pedig szabadoktatási módszer szerint, vagyis kimerítő tanítás helyett inkább csak *útmutatást adnak a magántanulásra*.

13) Uránia tagok sorozatos előadásai.

Az Uránia egyesület az 1904-ik év végével még csak 24 felolvasással rendelkezett, de vidéki tagjai már ezzel a szerény anyaggal is hozzáfogtak a munkához. Különösen a kisebb városokban és falukon lakók ostromolták az egyesület elnökségét füzetek és vetítőképsorozatok küldéseért, és amint az előadások megindultak, az egyesület tagjainak száma hirtelen emelkedni kezdett.

Az 1905/6-ik évben 119 helyen volt összesen 259 előadás. A jelenvoltak száma fölment 25.000-re, kik közt 19.900 füzetet osztottak ki.

Az 1906/7 évben már 156 helyen tartottak előadások, melyek száma 348-ra emelkedett, a jelenvoltak száma 40.000-re, kiosztottak 20.880 füzetet.

Az 1907/8-ik évben 1019 előadás volt, az átlaghallgatók száma 164, a jelenvoltak száma 167.116. Idegenajkúak száma (német, oláh, tót, horvát, szerb, bolgár) 26.154. Szétosztott füzetek száma 39.741.

Az 1908/9-ik évben 2362 előadás volt, az átlaghallgatók száma 109, a jelenvoltak száma 265.958. Idegenajkúak száma 57000. Szétosztott füzetek száma 72.827.

Az 1909/10-ik évben 49 törvényhatóság területén 119 helységben 1426 előadást tartottak; az átlaghallgatók száma 109 a jelenvoltaké 155.625. Idegenajkúak: 32.000. Kiosztott füzetek sz. 45.000.

Az 1910/11-ik évben 58 törvényhatóság területén 180 helységben 1292 előadást tartottak; az átlaghallgatók száma 188, a jelenvoltaké 233,531. Idegenajkúak 23,003. Kiosztott füzetek sz. 78.000.

Az 1911/12-ik évben 60 törvényhatóság területén 219 helységben 1444 előadást tartottak; az átlaghallgatók száma 114, a jelenvoltaké 165,843. Idegenajkúak 19,115. Kiosztott füzetek sz. 59.826.

Az 1912/13-ik évben 58 törvényhatóság területén 187 helységben 1398 előadást tartottak; az átlaghallgatók száma 123, a jelenvoltaké 172,000. Idegenajkúak 7100. Kiosztott füzetek sz. 56,280.

Az egyesület kikölcsönzött képsorozataiért díjakat szed, ebből fedezi szétküldési és adminisztrációs költségeit. A szétosztásra megrendelt füzetek önköltségi árából származó bevételeit új füzetek nyomtatására fordítja. Tagjai száma 1700, ezeknek évi 10 K tagdíja fejében az „Uránia” című tudományos havi folyóiratát küldi. Az előadások 9/10-ed részét a tagok tartják.

Az Uránia egyesület tagjai évek óta az ország határain kívül is tartanak előadásokat, bár korlátozott számban. Ez előadások már 1908-ban kihatóltek *Bulgáriába* az ottani közoktatásügyi kormány megkérésére. *Romániában* (Bukarestben) több évben tartottak különböző magyar egyesületekben Uránia előadásokat, nemkülönbön Parisban és Londonban, továbbá Oroszországban. Az Amerikai Egyesült Államokban a Saint-louisi kiállítás területén, majd New-Yorkban a múlt évben volt igen sikerült 10 Uránia előadás. Ugyancsak 1912/13-ban Bécsben, a bukovinai csángók közt, Boszniában Tuzlán, és Horvátországban Verőcze megyében.

Az Uránia magyar tudományos egyesület 1912/13-iki bevétele 33,604 korona volt, kiadása 93 korona pénztámaradvánnyal ugyanennyi. Vagyona értékpapírokban, leltári tárgyakban (a Trefort szoboralap 10,388 koronájával együtt) 104.905 korona.

* * *

Ugyanitt kell megemlékezni az *Uránia Színházról* is, amelyről, az utóbbi években követett irányát tekintve, nem állhat meg többé az a felületes vélemény, hogy inkább a *szórakoztató*, mint az *ismeretterjesztő* intézmények közé tartozik. Mikor 1899-ben *Molnár* Viktor akkori államtitkár kezdeményezésére és elnöklete alatt, mint részvénytársaság megalakult, nyíltan a tudományos ismeretek terjesztését tűzte ki céljául, s azon évi november 4-én, egy az északi sarok felfedezésére indult expedíció jelentéséből irt tudományos előadással kezdte meg pályafutását, s egy ideig ebben az irányban is haladt. Később, a közönség érdeklődésének felkeltése és ébrentartása érdekében kénytelen volt szórakoztató jellegű előadásokat is tartatni, és fennállása első évtizedében emellett maradt. Csak a legutóbbi 4-5 évben sikerült visszatérnie eredeti programjához, sőt olyan kizárólagosan tudományos előadásokat is tarthatott, amelyekkel komoly versenyt támasztott mindennemű hazai és külföldi tudományterjesztő intézménynek, a szabad egyetemeket sem véve ki. (A föld mélyének titkai, A tengerfenék titkai, A növények belső élele, Cseppfolyós levegő, számos föld- és néprajzi előadás, a Panamacatorna ismertetése stb.) A színháznak nagy segítségére volt ebben a mozgófényképipar rohamos tökéletesedése, ami lehetővé tette, hogy szoros értelemben vett tudományos mozgófényképek útján taníthassa közönségét. E képek legnagyobb részét a természettudományok köréből merítették témájukat s túlnyomólag mikroszkopikus vizsgálódások eredményeit közvetítették a hallgatóság részére. Szóval oly világba engedtek bepillantást, mely eddig egyedül a hivatásosoknak nyújthatott okulást és gyönyörűséget. Számszerint húsz ily tárgyú előadást rendeztek s azokon szakszerű magyarázatokkal *Hankó* Béla dr. és *Abonyi* Sándor dr. egyetemi tanársegédek szolgáltak.

A többi előadások tárgyának megválasztásában súlyt vetettek arra, hogy a világ-aktualitások mellett természettudományi» történelmi, szociológia, technikai, mezőgazdasági, irodalomtörténeti és földrajzi témák váltakozzanak a színház műsorán.

Az 1912/13-ik év folyamán a fővárosban összesen 447 előadást tartottak, ezek közt volt 242 esti, 68 délutáni 122 délelőtti (iskolai) és 15 vasárnap délelőtti munkáselőadás. Az átlag hallgatók száma 300. a jelenvoltaké 134.000.

Az Uránia színház a vidékre is kiterjesztette működését. Az 1912/13-ik évben fiókinézetei számát 39-ről 41-re emelte, s ezek útján 418 előadást tartott, tehát majdnem annyit, mint a fővárosban. A vidéki hallgatók átlagszáma 150, a jelenvoltaké 62700. A kettő együtt 865 előadás 196.700 jelenvolt. A színház összes bevétele 137,215 K. volt, amiből a tiszta nyereség 9481 K., s ebből 100.000 korona részvénytőkéje kamatoztatására 6000 koronát, vagyis 6%-ot fordíthatott.

* * *

Az Uránia három féle szabadoktatási intézményei 1912/13-ban a következő végeredményt mutatják:

- 1.) 45 Uránia-Munkásgimnázium 77 osztályában 13.194 előadás, 400,332 jelenvolt.
 - 2.) Uránia tagok egyes és sorozatos előadásai 187 helységben 1398 előadás. 172.000 jelenvolt.
 - 3.) Uránia színház 42 helyiségben 865 előadás 196.700 jelenvolt.
- összesen 306 helységben 15.457 előadás 769.032 jelenvolt.

VI. csoport: Szociális jellegű előadások.

14.) Társadalomtudományi társaságok és hasonló irányú egyesületek szabadiskolái és előadásai.

A Társadalomtudományi Társaság az 1903/4-ik évben indultak meg. A Társaságnak az volt az álláspontja, hogy a munkásoknak elsősorban természettudományt kell adni. fejlődés-tant, származástant, progresszív irányban irt történelmet, közgazdasági és szociológiai ismereteket.

E célnak megfelelően két *tanfolyamot* szerveztek, s mindegyik tanfolyamban 11 tárgy került előadásra.

Voltak kurzusok *Újpesten, Erzsébetfalván. Kispesten*, s ezekben a származástán 4-4, a második ciklusban 6, a *közegészségtan* pedig 5 előadásra volt beosztva. Az összes többi tárgyakból 8 előadás volt. Az előadások összes száma kitett 155-öt.

A két tanfolyamon 22 tárgyat adtak elő, s ezek a tudományok különböző csoportjai szerint a következőképpen oszlottak meg:

A szorosan vett természettudományok köréből volt 5 tárgy, az orvosi tudományokból 4 tárgy, a jogtudományokból 4 tárgy, irodalom és művészet történetből 7 tárgy, pedagógia 1 tárgy, gazdasági fejlődéstán 1 tárgy, nőkérdés 1 tárgy, összesen 22 tárgy. A 155 előadás mindegyikén megjelent átlag 13 hallgató. A jelenvoltak száma kitett 2013-ai. Ezek a következő szakszervezetek tagjai voltak, u. m.: asztalos, nyomdász, szabó, bádogos, kőműves, cipőfelsőrészkesztő, Vorwärts munkásképző egyesület, kárpos, Újpesti Munkásképző, Budapesti Munkásképző, Fehérmű Tisztítók Egyesülete, és az Erzsébetfalvai Munkások Egyesületének tagjai.

Az 1904/5. évben felhasználták az előző év tapasztalatait. Meggyőződtek ugyanis arról, hogy 10-12 teljesen különböző tárgynak egyidőben való előadása a hallgatóság legkiválóbb részének inkább hátrányára, mint előnyére válik. Ez a rész ugyanis túlzott buzgóságából, nemcsak 1 – 2 tanfolyamot látogatott, hanem, különben elismerésre méltó mohósággal, naponkint más más tanfolyamot keresett föl, ami a tanulás érdekeit károsan befolyásolta. Erre való tekintetből a második évben csak 4 tárgyat adtak elő.

Az előadások díjtalanok voltak, minden este ½8-kor kezdődtek és 9-ig tartottak.

Az 1905/6-ik évben a Társadalomtudományi Társaság megalapította a *Szabadiskolát*.

A Szabad Iskola munkájának céljáról az elkészített tervezetben a következő tájékoztató ki-jelentés olvasható:

„A munka lényege abban áll, hogy a Szabadiskola évről-évre kiemelje a munkásságnak azt az elitjét, mely kedvezőtlen anyagi és szociális helyzete ellenére is, képes magát magasabb műveltségi fokra felküzdeni, hogy így saját magának életmunkáját, munkársainak pedig szabadságküzdelmét nagyobb tudásával és szélesebb világnézetével támogassa. De még ennek a kisebb körnek sem adhat a Szabadiskola részletes ismereteket, hanem csak arról lehet szó, hogy azokat az eszközöket nyújtsa neki, melyekkel magát továbbképezheti. Ezeket az eszközöket abban keresik, hogy a természettudományi és a szociológiai tudományok legfőbb eredményeivel, tényeivel, vagyis a modern tudomány alapvető kérdéseivel és irányvaival megismertethessék a munkáshallgatót, úgy hogy azt, amit nem *szakismeretnek* hanem *általános műveltségnek* neveznek, minden kiválóbb munkás megszerezvén, mindazt az irodalmat olvashassa, és élvezhesse, melynek kulcsa éppen az általános műveltség. A Szabadiskola tehát nem kezdheti az írással és olvasással, és nem taníthatja végig a tudás és ismeretek egész birodalmát; a Szabadiskola munkája így csak pótló és kiegészítő lehet.”

A Szabadiskola 4 félévi tanfolyamból áll, ezek úgy vannak egybeállítva, hogy e 4 félév alatt bárki elsajátíthatja azokat az ismereteket, melyek az általános műveltség alapelemeit teszik.

E négy félév után következnek a *magasabb kurzusok*. Akik ezeket hallgatni akarják, vizsgálatnak vetik magukat alá, s akik jó eredménnyel vizsgáznak, ingyen látogathatják a magasabb kurzusokat.

Egy-egy munkás hetenkint csak 2 tanfolyamot hallgathat, egy természettudományit és egy társadalomtudományit.

Az I. félévben előadják 1. a csillagászatot 2. a munkásosztály történetét. A II. félévben 1. az anyag körforgását, 1. a modern kapitalizmus *történetét*. A III. félévben 1. a fejlődéstant, 2. társadalmi erköléstant. A IV. félévben 1. a biológiát, 2. összehasonlító vallástörténelmet.

Egy-egy kurzus 12 előadásból áll, és 6 hónapig tart.

A Szabadiskola első évében, 1905/6-ban csak 2 tanfolyamot tartottak, összesen 24 előadással. Ezekre csak korlátolt számú hallgatóságot jelölt ki az erre fölszólított *Szakszervezeti Tanács*, ami a munkások körében nagy elégedetlenséget keltett.

Az 1906/7-ik évben a Társadalomtudományok Szabadiskolájának 4 féléves kurzusaira be-iratkoztak 261-en, a felsőfokúakra 153-an, az összes hallgatók száma volt 414.

A középfokú tanfolyamok hallgatói közt volt 10 kereskedőség, 10 magánhivatalnok és 241 szervezett munkás.

A felsőbb tanfolyam hallgatói közt volt középiskolai tanuló 8, egyetemi hallgató 72, hivatalnok 15, mérnök 2, színész 3, tanár 2, ügyvéd 3. ügyvédjelölt 4, tanító 4, hírlapíró 3.

Az 1907/8-ik évben a budapesti Szabadiskola a következő munkásságot fejtette ki. Első félév.

I. Munkáskollégium 12 óra. II. Mellékkollégium 5 tárgy 25 óra, hallgatók száma 322. – Második félév. III. Mellékkollégium 8 tárgy. 35 óra. hallgatók száma 125. A két félévben összesen volt 72 óra. Felsőbb tanfolyamok. Első félév 13 tárgy. 52 óra, hallgatók száma 161. Második félév. 17 tárgy, 43 óra, hallgatók száma 167. A két félévben az összes órák száma 95. A két kurzusban tehát az órák együttes száma 167 volt.

Az 1908/9 évben a *Budapesti Szabadiskola* tartott 32 előadást, átlag 300 hallgatónak; a jelenvoltak száma 9600.

Rendezett továbbá special kollégiumokat is, és a munkásokra hagyták, ki hányat akar hallgatni. A munkásbetegélyező pénztár (Damjanich-utca 26.) kedvező feltételek melleit átengedte 400 embert befogadó nagytermét előadóhelyiségül, miért is párhuzamos előadásokat többé nem kellett tartani.

A tanfolyamokon hal hónapon át minden héten négy estén 8- 9 óra között voltak előadások. Összesen volt az első félévben a főkollégiumban 2, órák száma 24, a mellékkollégiumban 4. órák száma 24, összesen 48 előadás. A második félévben a főkollégiumban 2, órák száma 17, a mellékkollégiumban 4, órák száma 21, összesen 38 előadás.

A két félévben összesen volt 86 óra; beiratkozott 383 hallgató, de ezek nem hallgatták mind a 86 órát, csak egyes kollégiumokat.

A felsőbbfokú (egyetemi színvonalú) tanfolyamokon volt 81 előadás, 15 különböző tárgyból.

Ezekén kívül a társaság 21 nyilvános jellegű tudományos előadást is tartott.

Vidéken 1908,9-ben a következő mozgalmak indultak:

Újpesten a Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolája rendezett egy kurzust 5 tantárgyból.

Győrött az ottani Társadalomtudományi kör rendezte a következő díjmentes tanfolyamokat: 1. Kezdek számára volt elemi tanfolyam, heti 3 óra, 2. Egészségtan, heti 1 óra. 3. Anyák egészségtana, nőknek külön 1 óra. 2. Haladók számára 5 tárgy, heti 8 órában.

A *szegei* Társadalomtudományi Társaság 6 tárgyból rendezett tanfolyamot haladók számára, hétenként 6 órában.

Pécs, A Társadalomtudományok Szabadiskolája középfokú tanfolyamot rendezett.

Az 1909/10-ik évben néhány népesebb vidéki városban részint a budapesti Társadalom, tudományi társaságnak fiókjai, részint önálló rokonirányú egyesületek alakultak, és kezdték meg szabadoktatási tevékenységüket. Ezekről az alábbi adatok érkeztek. *Aradon* 1910-ben alakult meg a Társadalomtudományi Társaság fiókja dr. Bácskai Béla ügyvezető elnök vezetése alatt. A társaság nem sokára megkezdte működését, egy előadássorozattal, a modern társadalmi problémák megoldásáról, s a mai társadalom kialakulásáról (agrarizmus, merkantilizmus, gyáripar, kisipar, polgári társadalom, szociáldemokrácia). A társaság az ügynevezett szemlélődő szocializmus irányában működött, s ezzel az ifjabb tagok nem voltak megelégedve, ami az 1911-iki közgyűlésen szakításra vezetett. A radikális irányúak azt követelték, hogy a társaság ne csak tudományos előadásokat tartson, de agitációval is foglalkozzék, vessen föl gyakorlati kérdéseket, s azok érdekében indítson mozgalmakat. Amit a társaság vezetősége, mint programjával ellenkező álláspontot, nem tett magáévá. – *Eperjesen* a Szabadgondolkodók egyesülete és a Martinovics kör közösen két különböző helyen kétféle előadássorozatot rendezett. A kollégium nagytermében a fővárosi Társ. Tud. társ. kiküldöttje és 3 ügyvéd 1-1 előadást tartott, átlag 120 hallgatónak, a jelenvoltak száma volt 480. A másik sorozatot a Martinovics kör helyiségében tartották szemináriumi előadások címén. Az előadók száma 6 volt (joghallgatók, orvosok, munkásbiztosító pénztári hivatalnokok) kik 8 előadást tartottak. – *Lúgoson* a főv. Társ. tud. társaság fiókja egy szálló termében tartott 6 előadást. Az előadók száma 4 volt. (Jogakadémiai és középiskolai tanárok, írók) A hallgatók átlagszáma 100 volt, a jelenvoltak száma 600. – *Miskolczon* 1910-ben alakult meg a Társadalomtudományi társaság fiókja. A társaság működési programja szerint havonként egyszer tart előadást, és pedig a városházának e célra átengedett nagytermében. Előadót mindenkor a központból kérnek. Az első előadást 1911 január 9-én tartotta *Rónay* Zoltán. A későbbi előadások során nagy közönséget vonzott Dr. *Fülöp* Zsigmond előadása a természet-tudományos gondolkodásról, összesen 4 előadást tartott 4 előadó, átlag 250 hallgatónak, a jelenvoltak száma 1000 volt. – *Nagybecskeren* a főv. Társ. tud. társaság kiküldöttje tartott 3 előadást 50 átlaghallgatónak, jelenvoltak sz. 150. – *Nagyváradon* a Társadalomtudományi társaság *Szabad Lyceumnak* nevezte el az előadói szervezetét, mely előadásait szintén a városháza nagytermében tartja. A társaság igen radikális irányt követ, számos társadalmi mozgalmat indított, miért is a munkásokra nagy vonzóerőt gyakorol, és ezek előadásain rendszeren nagy számmal jelennek meg és nagy buzgalommal hallgatják az értelmiség számára kiváló tanárok és szociológus írók, ügyvédek és orvosok előadásait, melyek hol az új kor világnézeteinek és eszméinek fejlődéséről, (Ágoston Péter dr.) hol a tömeg-lélektanról (dr. Berkovits R.) szólnak.

Az 1912/13-ik évben a fővárosban a Társadalomtud. társ. szabadiskolájában tanárok, publicisták és írók. összesen 50-en. 120 előadást tartottak átlag 200 hallgató előtt, a jelenvoltak száma 24000 volt. A VI-ik csoportbeli 14 számú táblán részletezve található az Arad, Komárom, Miskolcz, Nagyvárad, Szeged és Újpest városi fiókok előadásainak eredménye. Mindezekkel együtt 205 előadásról érkezett jelentés, ezeken az átlaghallgatók száma 165, a jelenvoltaké 33838. volt.

b) *A Szabadgondolkodók Magyarországi egyesületét* 1905-ben a társadalomtudományi társaság egyoldalúnak tartott tudományterjesztő irányával elégedetlen progresszivisták alapították, kiknek az a programjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségű értelmiségiek ne csak az oktatói tevékenység terén foglalkozzanak a munkásokkal, de mozgalmaikban is igyekezzenek részt venni s ezzel kapcsolatban a szociáldemokrata pártszervezetek irányítására és vezetésére is befolyást gyakoroljanak.

A két szervezet között alapszabályaikon kívüli benső kapcsolat áll fenn, amennyiben sokan vannak, akik mindkettőnek a tagjai, és mindkettő megbízásából tartanak előadásokat.

1907-ben a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának támogatásával országos kongresszust rendezett. 1908-ban előadásorozatot nyitott az egyetemi ifjúság számára, s e mozgalom eredménye volt a *Galilei Kör* megalakulása. Évi jelentése szerint ez előadások során „sokak lelkében omlott össze az a hazug kép, amelyet az iskola mutatott a világról s a társadalomról, hogy helyet adjon egy tudományos módszerrel felépíthető világszemlélet első vázlatának.”

1909-ben *Pápán* és *Sátoraljaiújhelyen* alakultak fiókok; *Fiúméban* „A Szabadgondolkodás Fiumei Egyesülete”. 1910-ben a fővárosban megalakult „A Szabadgondolkodó Magántisztviselők Csoportja”, mely később *Harkányi Kör* címet vett fel.

„Szabadgondolat” címen 1911. május havában lapot indítottak, mely a vidéken folytatott propagandának nagy szolgálatokat tett. Ugyanez évben *előadóképző szemináriumot* szerveztek, melyben dr. Fülöp Zsigmond, dr. Rónai Zoltán, Faber Oszkár, dr. Szende Pál és dr. Polányi Károly tartottak előadásokat.

Aradon a Szabadgondolkodók egyesülete 1911. február 12-én alakult meg. Az alakuló ülésen *Faber Oszkár* volt szerzetes tartott nagy beszédet a klerikalizmus ellen, mintegy másfélezer főnyi hallgatóság előtt, a városháza nagytermében. Az egyesületbe 500 aradi polgár lépett be, elnökké *Szudy Elemért*, az Arad és Vidéke szerkesztőjét választották.

Eperjesen a Martinovics Kör 1910-ben alakult meg. Évenként 20-25 előadást tart.

Kassán ugyancsak 1911-ben alakult meg dr. *Deil Jenő* kamarai segédtitkár elnökelete alatt a Szabadgondolkodók egyesületének fiókjá, *Bacsányi Kör* címen. A városháza közgyűlési termében tartják előadásait, a megnyitót *Fülöp Zsigmond* tartotta a természettudományi gondolkodásról. Minden második vasárnap délelőtt 10--12-ig volt előadás az egész tél folyamán, a közbeeső vasárnapokon pedig a Budapesti Úttörő Társaság *Úttörő iskolája* tartott sorozatos előadásokat a természettudományos világszemlélet rendszeréről. Ezenkívül a Bacsányi Kör a *Szervezett Munkások Otthonában* minden szerdán este 8 órakor munkásszemináriumi előadásokat rendezett. Ezek az előadások társadalompolitikai kérdéseket is érintettek, és így megfeleltek a szabadgondolkodók erre vonatkozó külön programjának.

Nagyváradon *Darvin Kör* cím alatt működik a legtevékenyebb vidéki fiók. Megalakulása óta egymást érik az általuk rendezett szociológiai és természettudományi szemináriumok 30-40 előadás-sal és vitaestéekkel.

Szegeden *Ferrer Kör* címmel alakult meg a Szabadgondolkodók szervezete *Szivessy Lehel* dr. elnökelete alatt. A megnyitót előadást *Lengyel Imre* nyug. kir. táblai bírót tartotta a szabadgondolkodás céljáról.

Temesváron Temesvári Szabadgondolkodók csoportja szintén 1911-ben alakult meg.

Zomborban *Voltaire Kör* címmel szervezkedtek a szabad gondolkodók, *Pataj Sándor* dr. ügyvéd elnökelete alatt.

1912-ben a központi egyesület a nők számára rendezett 18 előadást: „a legfontosabb tudományos és társadalmi problémák közül főleg azok ismertetésére, amelyeket az iskola helytelenül vagy egyáltalában nem közöl.”

d) *Galilei Kör*, mint a Szabadgondolkodók M. o. e.-nek fiókjá. 1908-ban alakult 256 taggal, kik majd mind egyetemi kiszolgálók voltak; számuk 1912. végén 1080-ra emelkedett. Négy év alatt mintegy 200 természettudományi, filozófiai, szociológiai, lélektani, művészeti és kultúrpolitikai előadást tartottak, és a tagok több mint 25 szemináriumban foglalkoztak e kérdések tüzesebb megbeszélésével. Munkások számára a tagok az utóbbi két év alatt 600-nál több előadást tartottak. A *nőkérdésről* is tartott a Kör 3 előadást, melyekben átlag 550 hallgató volt jelen. *Előadóképző szemináriumot* is szervezett.

e) Az „*Úttörő Társaság*”, melyet 1911-ben *Fényes Samu* dr. fővárosi ügyvéd és író alapított, lehetőleg még radikálisabb irányt kövei, mint az előbbi két szervezet, amelyekkel különben hadilábon áll. Az egyesület főképen vidéki fiókok szervezésére fordít nagy gondot. Programját a társaság „*Úttörő*” című hetilapja a következőleg írja körül:

„Az új egyesület Szabadiskolájának tanítása kritikájával szolgál a kizsákmányoló s bálvány-szolgák hazug erkölcsének, és az új emberi erkölcs hirdetője. A szabadiskolának, a hivatalos iskola embertelen nevelésével szemben, vallástól és előítéletektől mentes világszemléletre kell oktatnia.” Egy másik cikk szerint a szóbanforgó szabadiskola a történelmi korszakoknak materialisztikus alapon való ismertetését, továbbá a tudományos kérdéseknek olyan beállítását tűzte ki feladatául, a melyek révén az emberi munka könnyebbé tehető, és az embernek a társadalmi intézmények rabszolgasága alól való felszabadítása remélhető.

Az *Úttörő Társaság* az 1912-ik évig a következő vidéki helyeken nyitotta meg a Szabad Iskoláját u. m: Arad (24 előadással) Jászberény, Kassa, Nagyszalonta, Nagyszombat, Pozsony, Selmecbánya, Temesvár és Zombor városokban. Egyes előadásokat tartottak Budapesten, Balmazújvároson, Barcon, Nagykanizsán, Pécsen, Petrozsényben, Székesfehérváron, Tapolczán és Veszprémben.

e) *A szindikalisták előadásai.* A szindikalista frakciót Batthány Ervin gróf szervezte 1906-ban” s a párt céljait a Szombathelyen általa kiadott „Testvériség” című lap ismertette.

Később megindult a „*Társadalmi forradalom 1907*” című lap, mely az előbbinek folytatása volt. 1908-ban e lapot a „*Forradalmi szocialisták budapesti csoportja*” vette át. E csoportot Krausz Károly tanár vezette.

A szindikalisták elvei szerint való oktatás céljaira B. Ervin gróf Bögötén elemi népiskolát is alapított, mely azonban csakhamar megszűnt.

Budapesten Krausz Károly tanár tartott minden kedden este előadásokat 1906-9. telén, s ezeken Darwin, Bakunin, Stirner és más szerzők írásait ismertette. A mozgalom az 1909/10. évben megszűnt.

15.) Pártiskolák, pártszervezetek előadásai.

A magyarországi szocialdemokrata-párt 1907-ik évi kongresszusa elhatározta, hogy ország-szerte pártiskolákat fog felállítani.

A tervezet szerint ezek a szociálisták *tanárképző intézetei* lesznek, és pedig szemináriumi tanítással, azaz ösztöndíjas hallgatósággal, mert a hallgatókat a szakszervezetek nemcsak kijelölik, hanem a kézimunkától függetleníti is, ami azt jelenti, hogy tanulóiidejük alatt megélhetésük költségeit a pártpénztár fedezi. Éhez képest a pártiskolában az előadásokat, mint bármely más iskolában nappal tartják.

Az 1908/9-ik évben már 19 vidéki szakszervezet és pártvezetőség tartott fenn részint pártiskolát, részint ezzel való törekvő tanfolyamokat.

Némely helyeken ezeket a fővárosi Társadalomtud. Társaság támogatta, különösen ott, ahol tudományos irányú előadásokat is tartottak. Egyes művelődési intézmények székhelyük vidékén is működtek.

Tudományos jellegű előadások voltak Arad, Békés-Csaba, Győr, Kassa, Nagyvárad városokban.

Ismert számú előadást tartottak a következő helyeken: Kassán és vidékén volt 29, Kolozsvár és vidékén 38, Pozsonyban 16, Rózsahegyen 4, Sátoralja-líjhelyen 10, Szabadkán 18, Szentendrén 7. *Tanfolyamok, vitaesték* voltak Győrben (7 előadás). Hódmezővásárhely (1 hónapos tanfolyam), Kaposvár (1 hónapos tanfolyam). *Párt-programmismereti tanfolyam* volt Miskolczon januártól február végéig. *Kéthavi tanfolyam* volt Sátoralja-Újhelyen és Kassán. *Téli tanfolyam* volt Sopronban. *Rendes pártiskolák 1908/9-ben* I. Budapest. Gyakorlati politika {kiegyezés, költségvetés, adópolitika} *Dénes D.*, József. Magyar közjog dr. *Rónai Zoltán* Marxizmus. Történelem a 18. század elejétől *Kunfi Zsigmond*. Ezeket az egyes szakszervezetek által munkától függetlenítt (ösztöndíjas) tagok hallgatták, kik megbízólevelekkel igazolták kiküldetésüket.

Pártiskolák a vidéken. *Árad*, szabadiskola 56 hallgatóval. *Kolozsvár.* Fenntartja a Magyar Országos Szociáldemokratapárt erdélyrészi kerületének vezetősége. Tartottak 33 előadást. – *Deés, Torda, Szamosúvár, Nagyvárad, Szalonta, Belényes.* A pártiskolák rendszeren a *Munkásokhoz* nevezett szakszervezeti, vagy a pártszervezet által fenntartott helyiségekben tartják előadásait.

Ugyanebben az évben rendszeres tanfolyamok voltak még *Orosházán, Hódmezővásárhelyen, Kaposváron* és *Szombathelyen*, amely városokban a középponti pártvezetőség egy-egy megbízottja 4-4 héti tartózkodott és a szocializmus elméletét fejtegette.

Továbbá sorozatos előadások voltak a pártvezetőség megbízottjainak támogatásával:

Eger, Kassa, Miskolcz, Nyitra, Nagykanizsa, Sátoralja-Újhely, Szolnok, Szeged, és Székesfehérvár városokban.

A pártiskolák rendeltetését magyarázza a kongresszusi jelentés következő kijelentése: „Szónokokban nagy a hiány; 500 vidéki gyűlésre a központból kellett erőket küldeni, miért is gondoskodni kell szónokképző intézményekről.”

Az 1912/13-ik évben a következő pártszervezetek rendeztek előadásokat: (Részletes kimutatás a megfelelő táblában található: VI. csoport 15-ik czím.)

a) *A főváros- és környéke kerületi pártszervezetek végrehajtó bizottsága.* Előadásokat tartott a fővárosnak mind a tíz kerületében, és a következő környéki községekben, u. m.: Albertfalva, Budafok, Csepel, Erzsébetfalva, Kispeszt, Pestszentlőrincz, Pestújhely, Rákospalota és Újpest. Az előadások a következő tárgyakról szóltak: a párt- és szakszervezeti mozgalomról, – a pártprogramról – a klerikalizmusról – a szövetkezeti mozgalomról – az irodalmi irányokról – természet- és társadalomtudományi ismeretekről, összesen 339 előadás; az átlaghallgatók száma 120, a jelen voltak száma 41,044. Az előadások kiadása volt 6527 K. bevétele 8707 K.

b) *vidéki pártszervezetek* 75 helységben tartottak előadásokat; 10 és ezen felüli előadás volt Baján (14), Békés-Csaba (18), Brassó (12), Debreczen (31), Gyoma (14), Hódmezővásárhely (24), Kaposvár (19), Kassa (35), Kecskemét (18), Kiskunhalas (10), Kolozsvár (32), Komárom (16), Nagykanizsa (26), Nagykároly (32), Nagyszalonta (10), Nagyszeben (16), Nagyvárad (41), Németpróna (15), Orosháza (12), Pécs és környéke (59). Pozsony (10), Segesvár (16), Sopron (30), Szabadka (24), Szarvas (16), Szeged (35), Szolnok (15), Szombathely (23). Székesfehérvár (11), Temesvár (17), Újvidék (13), Vác (14), és Zombor városokban (26).

e) *Német nyelvű pártszervezetek előadásai.* Torontál, Temes, Krassószörény vármegyékben, az erdélyi szászok lakta 7 megyében, továbbá Sopron és Vas megyékben 86 pártszervezetben volt összesen 200 előadás.

d) *Román nyelvű pártszervezetek előadásai.* 12 román lakosságú vármegyében 82 pártszervezetben volt 120 előadás.

é) *Szerb nyelvű pártszervezetek előadásai.* 5 szerb lakosságú vármegyében 26 pártszervezetben volt 39 előadás.

Az a) b) c) d) és e) alatt felsorolt helyeken volt összesen 1544 előadás, átlaghallgatók száma 94; a jelenvoltaké 145.136.

16) *A Szakszervezeti Tanács, és szakszervezetek előadásai.*

A szakszervezetek a szabadoktatás-ügyet is felkarolták. Az 1907/8-ik évben kongresszusi határozat alapján a *Szakszervezeti Tanács* vette kezébe az oktatás vezetését, s ettől fogva ez új lendületnek indult. Már abban az évben 25 fővárosi szakszervezetben indult meg a tanítás, melyekben 630 előadást tartottak a társadalomtudományok, történelem, irodalom, földrajz, geológia, ipartörvény, közigazgatás és az egészségügy köréből. Azóta a szakszervezeti oktatásügy nemcsak a fővárosban, de a vidéken is évről-évre fejlődött. Hogy alkalmas előadó helységük legyen, a nagyobb vidéki városokban egymásután *Munkásotthonokat* létesítettek. Az 1910/11-ik évben a Munkásotthonokban folyó szabadoktatásról adatok érkeztek a következő helyekről u. m. Arad, Békéscsaba, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kaposvár, (1911-ben nyílt meg. és benne 16 előadást tartottak) Kassa, Körmen, Szabadka, Szombathely, Temesvár. A Munkásotthonok rendszerint szórakozás céljaira szolgálnak, s olyan előadások tartására, amelyek kizárólag a munkásokat érdeklik, míg a társadalomtudományi irányú előadások iránt, számos vidéki szakszervezet az utóbbi években a polgári társadalom érdeklődését is fel tudta kelteni, s ennek következtében az ily előadások céljaira meg tudták szerezni a középületek helyiségeit is; Kassán például a városháza nagytermét, Szombathelyen pedig 1910-ben átengedték számukra a kultúrházat, amelyben az évi december hó 6-án *Csizmádia* Sándor, Békassy István Vas vm. főispán és a város polgári társadalmának jelenlétében tartotta meg első előadását, amivel egy egész ciklust nyitott meg. A második előadást *Jászi* Oszkár tartotta. Egykorú jelentések szerint kezdetben sok kifogás volt hallható a kultúrház átengedéseért, de az első előadások elhangzása után azok conciliáns hangja mindenkit megnyugtatót. Ugyanez évben a szombathelyi szervezett munkások a Munkásotthonban március 15-ikét is megünnepelelték.

A szakszervezeti szabadoktatás fejlődésének legújabb jelensége, hogy tanfolyamaik az 1912/13-ik évben már az iskolai alsó, közép, és felsőbb fokozatú oktatásnak tagoltságát mutatják. Volt ugyanis a) *elemi* tanfolyam, 11 fővárosi szakszervezetben, 350 órai előadással, 39 átlaghallgatóval. A jelenvoltak száma 13565, b) *középfokú* tanfolyamokat a Szakszervezeti Tanács titkársága 28 szakszervezetben tartott, az egészségügyből, történelem, szociálpolitikai ismeretek, irodalom, szakszervezeti kérdések, társadalomtudományok és közgazdaságtan köréből, c) *felsőfokú tanfolyamot* további 28 szakszervezetben a természettudományok, történelem, közgazdaságtan és egészségügy köréből a szakszervezeti tanács közös bizottsága rendezett. E két utóbbi tanfolyamok eredménye 589 előadás 78 átlaghallgatóval és 44.193 jelenvottal, d) *Vidéken* 52 helyen voltak szakszervezeti előadások. 15 előadáson felüli tanfolyamok a következő városokban voltak: Arad (15), Békéscsaba (45), Debrecen (32), Győr (29), Kassa (29), Kaposvár (33), Kecskemét (26), Komárom (20), Kolozsvár (40), Miskolc (16), Nagyoroszi (24), Pápa (18), Pécs (69), Sopron (37), Szabadka (17), Szarvas (23), Szeged (36). A szakszervezetek az egész országban tartottak 1308 előadást 80 átlaghallgatóval, és 104.895 jelenvottal.

17) *Keresztényszocialisták, és munkásegyleteik.*

A keresztényszocialisták szervezte a század első évtizedében kezdett élénkebb tevékenységet kifejteni. Az 1907. november 10-iki kongresszuson már elhatározták, hogy egy tanfolyamot nyitnak a fővárosban, mely nyilvános legyen ugyan, de főcélját mégis abban állapították meg, hogy a vidéki szövetségek számára alkalmas titkárokat képezzen, akik abban teljes tájékozottságot szerezve a szervezet céljairól, feladatairól és mindazokról az ismeretekről, amelyek a szervezet elveinek átértéséhez szükségesek – vidéki szövetségeket alapíthatassanak s azokat vezetni alkalmasok legyenek. Az 1909/10-ik évben a következő vármegyékben tartottak előadások: Abaujtonya, Arad, Heves, Jásznagykunszolg, Kolozs, Pest, Sopron, Trencsén és Vas. Az előadók között kath.főgimn. és képző intézeti tanárok, Lelkészek, tanítók, értelmiségiek szerepelnek, de több helyen önálló iparosok és segédek is Jártának előadást. Legjelentékenyebb munkát Kolozsváron fejtettek ki, hol az erdélyi Múzeum Egyesület jog és államtudományi szakegyletével társulva, számukra ez utóbbinak 12 tagja, 20 előadást tartott, társadalomtudományi ismeretekből. Az előadók közt egyetemi és főgimnáziumi tanárok is voltak. Átlag 50 hallgató járt el az órákra. Az 1910/11-ik évben 13 előadást tartottak; 1911/12-ben szintén 13-at. Az 1912/13-ik évben ezek az előadások megszűntek. Másfelé 6 megyében voltak előadások.

18) *Katolikus legényegyesületek.*

A katolikus legényegyesületekben évtizedek óta majdnem kivétel nélkül tartanak, különösen a téli hónapokban tudományos előadásokat, melyek szórakoztató jellegűekkel váltakoznak. Némelyek azonban a főszűrt a műkedvelői előadások rendezésére fordítják, melyek pénztáruk számára jelentékeny bevételi forrásul szolgálnak. 1900-ban 72 kath. legényegyesület állott fenn. Elterjedésüknek és virágzásuknak oka az, hogy tagjaiknak olcsó szellemi élvezeteket szórakozást, lapokat, könyvtárt, színpadot, tekepályát nyújtanak de ezenkívül anyagi támogatásban is részesítik őket, útitsegély alakjában. Bármely legényegyesületi tag jelentkezék egy másik városbeli legényegyesületben, ha tagságát igazolja, három napig ingyen ellátásban részesül és lakást is kap. Egész Európában 1000-ren felüli kath. legényegyesület van – az mind benne van a Kolping kötelékben (az alapítónak volt ez a neve), és a háromnapos segélyben minden nemzetbeli tagot részesít. A magyarországi kath. legényegyesületeknek Budapesten van a középponti egyesülete, saját igen diszes és értékes házában, a Rottenbiller-utca 42 és 44-ik sz, ahol a szabadoktatás céljára igen tágas előadó terem áll rendelkezésre. Ebben, az 1912 13-ik évben 3 tanfolyamban 18 előadó 107 órát tartott, átlag 120 hallgatónak, a jelenvoltak száma kitett 5355-öi. Ezekkel együtt 42 helyen volt előadás; 214 előadó 1208 órát adott átlag 3029 hallgatónak, a jelenvoltak száma 69.323. Az összes egyesületeknek 13.882 kötet könyve van; az előadásokra kiadtak 3614 kt.

19) *A Magyar Társadalomtudományi egyesület.*

Célja a” társadalomtudományok művelése a nemzeti fejlődés szolgálatában, s e célból egy nagy egységes, az összes nemzeti alapon álló progresszív elemeket egyesítő szervezet létesítése. A tudományos munkát ismeretterjesztő előadások és „Magyar Társadalomtudományi Szemle” címen szerkesztett folyóiratja útján végzi. Az 1908-ik évben vidékre is kiterjesztette működését és Nagybecskerekén. Temesváron, Győrön, Szegeden, Kolozsváron helyi bizottságokat alakított. Szervező bizottságai alakultak Aradon, Kassán, Marosvásárhelyen, Nyitrán, Pancsován, Szombathelyen, Verseczen és Veszprémben. A fővárosban tudományos irányú előadásait 1909. május 5-én kezdte meg, s az év végéig 7-et tartott. Ezenkívül eszméinek terjesztésére tanító jellegű sorozatos előadásokat és tanfolyamokat is szervez, melyeket *Szabadiskolának* nevezett el. A szabadiskola 1909 november 8-án nyílt meg és tartott december 18-áig, amely idő alatt 60 előadás volt.

Első kísérletül kívánt ez szolgálni arra a célra, hogy a művelt magyar közönséggel, főleg pedig a különböző főiskolák ifjúságával az egyesület megismertesse a társadalomtudománynak főbb disciplinait és velük párhuzamosan azokat a vonatkozásokat is, melyekben e tudomány a többiekkel áll. Kassán is tartott az egyesület a Kazinczy-kör Szabad Lyceumában 3 társadalomtudományi előadást. A Szabad Iskola 6000 K. állami segélyben részesült, ebből az előadásokat 40 K-val díjazták. Az 1909/10 iskolai év második felében tartottak 42 előadást, ezenkívül Kolozsváron megnyitották a második Szabadiskolát, amelyben 24 órasi előadást tartottak. Miskolcon is volt 3 előadás és Győrött 2. Az 1909/10-ben tartott összes előadások száma tehát 134.

Az 1912/13-ik évben Budapesten kívül Balassagyarmat, Debreczen, Kalocsa, Kolozsvár, Majláthfalva, Pécs és Temesvár városokban 70 előadó összesen 147 előadást tartott, az átlaghallgatók száma 960, a jelenvoltaké 16.616.

20) *Pártonkívüli iparos és iparosifjúsági társas, olvasó és önképző körök.*

a) *Szakjelleg nélküli továbbképző intézmények.* A pártonkívüli iparosifjúsági egyesületekben, amelyek száma az 1900-ik évben mintegy 116 volt, s már a múlt század 80-as éveiben bizonyos művelődési áramlat volt észrevehető. Míg azelőtt megelégedtek évenként néhány műkedvelői előadás rendezésével, már 1884-ben több helyen továbbképző tanfolyamok rendezésére kezdtek törekedni. Makón ebben az évben meg is nyílt a tanfolyam. Az ily irányú előadások csakhamar magukra vonták a közoktatásügyi ministerium figyelmét, és 1894. aug. 28-án 35.527. sz. a. szabályzóit jelent meg, mely a továbbképző tanfolyamokat szervezte. A tanfolyam a téli 6 hónapra át tartott, és elméleti tárgyakat tanított. Ahol lehetett, ott a második évi folyamot is megnyitották s ezen kizárólag rajzot tanítottak; rajzszerekkel a tanfolyam látta el a hallgatókat. A tanfolyamok felett a felügyeletet a közoktatásügyi és a kereskedelmi minister közösen gyakorolták. Előadták a következő tárgyakat: Magyar irálytan, – Gyakorlati számtan és mértan, – Könyvvitel, – Ábrázoló mértan, – Szabadkézi rajz, – Szakrajz. Ha volt néhány hallgató, aki kívánta, azoknak előadtak Természetrajzot, Természetant, Vegytant és Technológiát. Népes egyesületekben a hallgatókból szakcsoportokat lehetett alakítani, s az oktatás ezek igényeihez alkalmazkodhatott. Az 1901/2-ik évben 18 iparos ifjúsági egyesületben állott fenn továbbképző intézmény u. m: Albertfalva, (megnyílt 1901-ben) Bajor (1902), Békéscsaba (1901), Brassó (1902), Eger (1902), Győr (1902), Makó (1884), Miskolc (1898) Nagyszében (1900), Nagyvárad (1893), Rimaszombat (1890), Sopron (1898), Szeged (1898), Székesfehérvár (1894), Szolnok (1895) városokban. Ez intézmények rendszeren az iparosinasiskolákkal voltad összeköttetésben, nevüket is onnan vették, hogy ezek növendékeinek nyújtottak felszabadulásuk után

– továbbképzést. A továbbképző intézmények kevés életrealitást mutattak, miért is 1905-ben a közoktatásügyi beleegezett, hogy azokat a kereskedelmi minist, vegye át, és ipari jellegű szakképzőkké alakítsa át. Sztérényi József az 1896-iki országos kiállításról irt főjelentésében a hallgatók számát még 1000-re tette, a megszűnésük előtti évben a hallgatók átlagszáma e tanfolyamokon 15-re apadt le.

b) Az iparosifjúsági egyesületek némelyikében a továbbképző tanfolyamok megszünte, és a szakjellegűek megnyitása után is tartottak előadásokat, az 1909 10. évben 22 helyen. A legtöbbet *Szarvason*, hol a vm. tanfelügyelő vezetése alatt megalapították az „Iparosok és ipari munkások Szabad Lyceumát.”

E 22 helyen 85 előadó 229 előadást tartott. Az átlaghallgatók száma 109, jelenvoltaké 25.08%. Az 1912/13-ik évben 13 helyen 102 előadó 321 előadást tartott, átlaghallgatók száma 103, az összes jelenvoltaké 33.113.

Debreczenben a pártonkívüli iparosifjaknak és iparosoknak évek óta tart nagyszerű előadásokat az ottani *szabadiskola*, mely a város legtevékenyebb szabadoktató intézményei közé tartozik. Előadói közt jogakadémiai és főgimn. tanárok, és számos értelmiségi vezető ember, köztük a város főkapitánya is szerepei. *Kecskeméten* az Iparos-Otthonban a Katona Kör az Iparegyesülettel és az Ipartestülettel rendez előadásokat.

Az iparosifjúsági egyesületeknek egy nagy országos szövetségbe való tömörítésével az egyesületek 1897 iki kongresszusa foglalkozott, melyet az *Iparos Ifjak Országos Egyesülete* (Bp. VII., Rottenbiller-u. 14.) hívott össze, de csak 3 vidéki egyesület lépett be a szövetségbe.

c) *Munkásegészségügyi előadások tartására az indító okot* az Országos Közegészségügyi egyesület által évek óta nagy sikerrel rendezett és vidékre is kiterjesztett egészségügyi előadások adták meg.

Az országos közegészségügyi Egyesület (Bp. Eszterházy-u. 14-16.J 1886-ben, ezelőtt 27 évvel alakult, Trefort idejében, főkép Fodor és Markusovszky hathatós támogatása révén. 27 éve hivatalos lapja „*Az Egészség*”, népszerű egészségügyi ismereteket terjesztő, havonta egyszer megjelenő füzet. Az utóbbi időben „*Az egészség könyvtára*” címen egész sorát adta ki a fontosabbnál fontosabb könyveknek – „*A fertőző betegségek*”, „*A sport egészséggtana*”, „*Az iskolaegészségügy*” stb. stb. címen, legutóbb az egészségügyi könyvtárnak 25-ik kötete jelent meg. Ezenkívül az egyesület élénk részt vesz minden egészségügyi mozgalomban, évente számos *népszerű előadást*, s előadásokkal kapcsolatos kirándulásokat rendez, amelyeknek célja az egészségügyi intézményeknek megismerése, támogatása. Jelenleg évek hosszú sora óta elnöke *Ilosvay* Lajos közoktatásügyi államtitkár; főtitkára *Lobmayer* Géza dr.e. orvos magántanár. Az elnök és főtitkár elődei között ott találjuk Trefort, Markusovszky, Fodor, Korányi Frigyes, Gerlőczy stb. nevét. Igen nagy sikere volt 1911-ben az egyesület által *Anyák iskolája* címen rendezett női egészségügyi tanfolyamnak, s ennek volt folytatása 1912-ben *Leányok iskolája*. Mindegyikben 8-8 előadást tartottak a legkiválóbb egyetemi tanárok és gyakorló orvosok, 1000-1000 hallgató előtt. Az 1912/13 évben tartottak 24 előadást, átlag 250 hallgatónak, a jelenvoltak száma 6000.

A Budapesti Kerületi Munkásbetegsegélyző Pénztár a tagok és családjaik részére az 1906/7. évben munkásegészségügyi tanfolyamot nyitott, melyen nagyobb rész a pénztárhoz tartozó orvosok adtak elő. Sorozatos előadást 3-3-at tartott 8 orvos, összesen 24-et. Egyes előadás volt 31. Mind különböző szakegyesületben. Ettől fogva a Kerületi betegsegélyzőpénztárak különböző városokban tartottak egészségügyi előadásokat.

A Good Templar rend (Bp. VI., Teréz-körut 40.) vidéki iparosifjúsági egyesületekben tartott alkohol-ellenes előadásokat.

d) A fővárosban a múlt század végén *több Munkáskaszinó* állott fönn, Gerlőczy Károlynak, a főváros akkori alpolgármesterének alapításáépehn. A Budapesti Népoktatási Kör vezetése alatt. Az 1910-es években a főváros megvonta tőlük az ingyen helyiségeket, mire egymásután megszüntek, önálló közművelődési tevékenységet egyik sem fejtett ki. *A Jókai Kör* a III. ker. népkönyha helyiségeiben (Lajos-u. 96.) nyitott 1901-ben ingyenes tanfolyamot az ottani munkásoknak. Előadásait naponkint este 8-9-ig tartották novembertől májusig. Az *Általános Népművelési Egyesület* (VIII. Bezerédi-u. 11.) az 1902-ik évben szabadoktató tanfolyamot nyitott és vasárnapi szórakoztató előadásokat rendezett. Leginkább történelmi és nemzetgazdaságtani ismereteket adtak elő. Az 1909-ik évben megszünt. *Az Istenhegyi Népművelési Egyesület* az I. kerületbeli munkások számára a Diana-uti iskolában évek óta igen nagy sikerű előadásokat rendez. 1912/13-ban 14 előadó 45 előadást tartott (köztük 36 vetítést). Az átlaghallgatók száma 195, az összes jelenvoltaké 8775.

21) Vasárnapi munkásképző országos bizottság.

Baross Gábor, Kereskedelemügyi minister szervezte 1890-ben. A bizottság rendeltetése az volt, hogy a munkások számára a téli hónapok alatt vasárnap délutáni szellemi szórakozásról gondoskodjék. Baross a bizottság számára évi 10.000 korona államsegélyt állapított meg. Az első év

végével a segélyt 11.000 k-ra emelte. Az előadások rendszeresen november hó vége felé kezdődnek és március közepéig tartanak, minden vasárnap délután. Tárgyuk a földrajz, a magyar nemzet történelme, a magyar irodalom ismertetése, természettudományok, ipartörténet, nemzetgazdasági alapfogalmak és egészségügy. A hallgatóság számának emelése céljából az előadásokat műkedvelők szerepeltetésével teszik érdekessé, néhol néphangversenyeket rendeznek, melyekben maguk a munkások is cselekvő részt vesznek, mint kar és magánénekesek, zenészek és szavalók. 1912/13-ban Budapesten 11 helyen, vidéken 10 városban tartott rendkívül látogatott előadásokat, összesen 398-at (Ezekből vetítéses 306.) Az átlaghallgatók száma 321, az összes jelenvoltaké 128,597.

c) Gazdasági munkások és gazdák szabadoktatása.

VII. csoport. Elemi tanítók és értelmiségiek Szórakoztató népies előadásai.

22-27) Állami tanítók tanfolyamai és egyes előadásai ifjúsági, társadalmi egyesületekben és azokon kívül.

Állami néptanítók már a múlt század 80-as éveinek végén minden állami vagy társadalmi támogatás reménye nélkül, pusztán hivatásos kötelességtudásból és buzgalomból tartottak ismeretterjesztő ri épies előadásokat. Különösen Csongrád-megye állami tanítói túntek ki e terén, kik *Tergina* Gyula dr. tanfelügyelő ösztönzésére Algyő, Dorozsma, Hódmezővásárhely, Horgos, Kisteleek, Mindszent, Sándorfalva, Szeged és Szegvár lakossága számára egész télen át vasárnapi előadásokat tartottak, kisebb községekben és tanyákon olvasó-köröket szerveztek. Előadásaik tárgyát rendszeresen a magyar nemzet történelméből és a gazdasági ismeretek köréből merítették.

Más néptanítók ebben az időben, csekély kivétellel leginkább műkedvelői előadásokat rendeztek, néhol meglepő sikerrel, az egész országban, de leginkább a székelyföldön: Háromszék. Hunyod, Torda-Aranyos és Udvarhely megyékben. Egyes falusi műkedvelő színi társaságok már a múlt század 70-es éveiben fennállottak.

22) Az 1912/13-ik évben 18 vármegyében 49 községben szervezett *Ifjúsági egyesületben* 187 állami tanító 2704 tanfolyami előadást tartott, (vagyis egyesületenkint 30-on felül).

23) *Társadalmi egyesületekben* 11 vármegyében, 16 községben 67 állami tanító 726 tanfolyami előadást tartott.

24) *Egyesületeken kívül* 22 vármegyében 82 községben 287 állami tanító 3439 tanfolyami előadást tartott,

25) *Ifjúsági egyesületekben* 29 vármegyében, 76 községben 204 áll. tanító 1002 egyes előadást (30-on alul) tartott.

26) *Társadalmi egyesületekben* 18 vármegyében, 28 községben 68 áll. tanító 378 egyes előadást tartott.

27) *Egyesületeken kívül* 43 vármegyében, 183 községben 419 áll. tanító 3286 egyes előadást tartott.

Az állami tanítók közül tehát 1232-en 434 községben 11.535 előadást tartottak.

28) Közművelődési és Julián egyesületi előadások.

A közművelődési egyesületek a múlt század végéig, szabadoktatással nem foglalkoztak. A jelen század első évtizedében is csak szórányosan, köztük a *Torontálmegyei Közművelődési Egyesület* Nagybecskerekén volt az első, mely a gyulai *Békésvármegyei Közművelődési Bizottsággal* együtt nagyobb eredményeket mutathatott fel. Pár évvel utóbb már az összes nagyobb közművelődési egyesületek fölkarolták a szabadoktatást, és egymással a legnemesebb versenyre kelve, rendezik az ismeretterjesztő előadások százait és ezreit. Az elismerés legmelegebb hangján említendő: az Abauj-Torna vármegyei Közművelődési Egyesület* (Kassa), az Amke, Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület (Budapest), a Dke. Délmagyarországi Közművelődési Egyesület (Szeged), az Emke (Kolozsvár), a Fmke, Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (Nyitra) az Eperjesi Széchényi Kör íEperjes), a Borsodvármegyei Közművelődési Egyesület (Miskolcz), a Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület (Szegszárd), az Ungvármegyei Közművelődési Egyesület (Ungvár), az Udvarhelyvármegyei Közművelődési Egyesület, a Vendvidéki Közművelődési Egyesület (Nyitra). Az ezek által rendezett előadások külön nem mutathatók ki, mert azok tartásával rendszeresen a néptanítókat bízzák meg, s ezek előadásai megfelelő címek alatt vannak felsorolva.

Az *Országos Közművelődési Tanács* című egyesület (össze nem tévesztendő az Országos Szabadoktatási Tanácssal) 1910-ben alakult, mint 37 vidéki közművelődési egyesület központi szerve; ezért nevezi magát tanácsnak. Ezenkívül tagja 18 vármegyei és városi törvényhatóság és 7 fővárosi és vidéki takarékpénztár. Elnöke *Széki Kálmán*, ügyvivő *alelnöke* dr. Árkay Kálmán. Első sorban

írástudatlanok tanításával foglalkozik, ezek tanfolyamain azonban az olvasás, írás és számolás tanítása mellett hetenkint egyszer ismeretterjesztő előadásokat is tartott, történelmi, földrajzi, természettudományi, gazdasági és egészségügyi ismeretekből. Hogy a néptanítók e megbízásuknak mentől könnyebben és sikeresebben tehesenek eleget, számukra felolvasásokat íratott, melyekből négy kötet jelent meg 38 felolvasással, a felsorolt tárgyakból; 1911-től 1913-ig 2820 községben, ugyanannyi tanító használta e könyvet. Az analfabéta tanfolyamot végzett falusi gazdáknak az egyesület, fennállása óta 210.000 jutalomkönyvet osztott ki. Ezenkívül tanulmány tárgyává tette a *mozgóképes előadásokat*, s azoknak veszedelmes hatására fölhívta a belügyminiszter figyelmét, azzal a javaslatlaltal, hogy az előadások, melyek száma: 530 (417 vidéki) vállalatban 380.000-re megy évenként. mintegy 38 millió jelenvolttal, ezentúl ne mint mutatványok bíraltassanak el, hanem az ismeretterjesztés céljaira szolgáljanak, illetőleg erre a célra használtassanak föl.

Az egyesület az 1912-ik évben *közművelődési sorsjegykölcsön* engedélyezését kérte. A pénzügyminisztérium, más hasonló kérésekkel egybefoglalva, ezt is kedvezően intézte el, s a sorsjegyek kibocsátását az 1913. évi V. törvénycikkkel a törvényhozás által megszavaztatta. Az ügyletet egy bankkonzorcium vette át, s annak jövedelméből Vi4-ed részt, azaz 1,491,428 koronát lefizet, mely összeg, mint közművelődési alapítvány, kamataival a közművelődési egyesületek céljait fogja szolgálni.

A *Julián egyesület* (Budapest, Döbrentei-utca 12) az 1912/13-ik évben a Száván és Dráván túl 13 új iskolát nyitott, amelyekkel iskoláinak száma 59-re emelkedett. Boszniában 2 új iskolát nyitott; a magyar hajós nép téli tanítására Passauban, Bécsben, Komáromban, Újpesten, Ó-Budán és Orsován összesen ötöt, a meglevő zimonyi mintájára. A Julián tanítók száma 116, a tanulóké 7601 (ebből Boszniában van 714, a hajóstanfolyamokon 216), 19 helyen 469 analfabétát oktatott. A népies előadásainak száma Belovár, Pozsega, Szerem és Verőce megyékben 648, az átlag hallgatók száma 1907, a jelenvoltaké 34.161. Szétosztott magyar imakönyvet 3437, Szlavónia naptárt 28.000 példányban, Boszniai naptárt 2000-ben, és 2000 példányban kiadta a Magyar hajósnaptár I. évfolyamát (1913). A Romániai magyarok naptárát 4000, a bukovinabeliekét 2500 példányban. Szétosztott összesen 38,500 magyar naptárt. Föllállított 21 új népkönyvtárt; ezekkel együtt van Horvát-Szlavonországban 188, Boszniában és Hercegovinában 8 népkönyvtára. A horvátországi földművesek gazdasági szakoktatása mellett magyar iparososztály létesítésére törekszik; 64 inast most képezet; közép- és felsőiskolai kiképzés céljából Pécsen kilenc horvátországi magyar fiút taníttat. Hat boszniai mohamedán ösztöndíjjast Debrecenben taníttat. Az egyesület elnöke *Szécsényi Béla* gróf, ügyvivő igazgatója *Klebensberg Kunó* gróf vallás- és közoktatásügyi államtitkár.

29-32) *Nem állami tanítók tanfolyamai és egyes előadásai.*

29) Az 1912/13-ik évben *ifjúsági egyesületekben* 15 vármegyében, 21 községben, 57 nem állami tanító, 1392 tanfolyami előadást tartott.

30) *Ifjúsági egyesületeken kívül* 30 vármegyében, 63 községben, 357 nem állami tanító, 2933 tanfolyami előadást tartott.

31) *Ifjúsági egyesületekben* 16 vármegyében, 28 községben, 94 nem állami tanító, 435 egyes előadást tartott.

32) *Ifjúsági egyesületeken kívül* 44 vármegyében, 240 községben, 524 nem állami tanító, 3101 egyes előadást tartott.

A nem állami tanítók közül tehát 1032-en, 352 községben 7861 előadást tartottak. Ez előadásokat 18.306 külön személy hallgatta; a jelenvoltak száma kitétt 455.394-et.

Ezzel szemben az állami tanítók a Julián egyesületi tanítókkal együtt 1303-an, 448 községben 12.183 előadást tartottak, melyeket 26.970 külön személy hallgatott; a jelenvoltak száma kitétt 714.202-öt. Az összes hazai tanítók közül tehát 2335 foglalkozott szabadoktatással 800 községben. Tartottak 20.044 előadást 45.276 külön személynek, az összes előadásaiakon jelenvoltak száma 1,169.596.

VIII. Csoport. Gazdasági irányú előadások.

33) *A Magyar Gazdaszövetség szociális előadásai.*

A MagyarijQazjlajJzjj&çtség a hazai gazdatársadalomnak a szociális tevékenység számára leendő megnyerése céljából alakult, s hogy ennek érdeklődését a földművelés fejlődésére mélyreható befolyást gyakorló tudományos kérdések iránt felkeltse az 1904-ik évben szociális előadásorozatot rendezett, melynek bevezető előadását *Majláth József* gróf tartotta azokról a kötelességekről, amelyek a nép anyagi helyzetének javítása, másrészt erkölcsi és szellemi színvonalának emelése tekintetében a társadalomra, és annak intézményeire hárulnak, összesen 10 előadást tartottak a Köztelek dísztermében, óriási közönség előtt. A nagy siker hatása alatt állandósították a tanfolyamot, és évről-évre megtartották. Az előadók közt voltak: *Czettler Jenő* dr., *Geőcze Sarolta*, *Rubinek Gyula*, *Fáy Gyula*, *Nagy Emil*, *Bernát István*, *Darányi Ignác*, *Mesko Pál*, *Bálint Béla*, *Budai Barna*, *Szilassy Zoltán*, *Károlyi Mihály* gróf, *Ruffy Pál*, *Bernolák Nándor*, *Mandello Gyula*. *Patlavicini Ede* örgróf. Az 1909-ik évben a M. Gazdaszövetség összekötetésbe lépett a *Magyar Társadalomtudományi Egyesülettel* és a tanfolyam támogatására megnyerte a földművelésügyi, valamint az akkori közoktatásügyi minisztert, *Apponyi Albert* grófit, ki a tanfolyamot személyesen nyitotta meg. Egyszermind az előadások meghallgatására az állami és a felekezeti tanítóképző intézetek mindegyikéből egy-egy tanárt hívott meg, a

földm. miniszter pedig a gazdasági szaktanárokat és az erdészet körében alkalmazott tisztviselőket, összesen 138-an jelentek meg, és mint vendég számos egyetemi hallgató. Ez volt a szociális kurzus decentralizálására az első lépés, mit kiegészített az előadásoknak kinyomatása és szétküldése. Az ez évi előadók közt szerepeltek: *Jancsó Benedek, Sebestyén Gyula, Gaál Jenő, Baross János, Földes Béla, Rényi József, Czettler Jenő* s íb. Az 1913-ik évben a Magyar Gazdaszövetségnek a közoktatásügyi minisztérium évi 10.000 K segélyt utalványozott s a szövetség ennek segélyével a szociális előadások színhelyét a fővárosból a vidékre helyezte át. E célból nagyobb vidéki városokban *Széchenyi szövetség* címmel kilenc előadó középpontot szervezett. Ezek a következő városokban állnak fenn, u. m.: Budapest, Kecskemét, Baja, Pécs, Selmecbánya, Sáropatak, Kassa, Eperjes, Pancsova. Mind-egyik városnak megvan a maga több vármegyére kiterjedő, s a vasútvonalakhoz alkalmazkodó körzete. A hálózat összesen 40 vármegyére terjed ki, ebből Budapest maga 11-et lát el előadókkal. Az 1913-ik évre 250 előadás tartását tűzték ki, ebből megtartottak 50-et, a többi 1914 I. felére maradt.

34) *Gazdasági tanfolyamok és 35) Népies gazdasági előadások.*

A hazai gazdasági népoktatás elég régi keletű ugyan, föllendülési korát azonban csak 1895-től fogva számíthatjuk. Ugyanis Darányi Ignác, az akkori földművelésügyi miniszter ez évben kezdte meg a gazdasági népoktatás céljából a népies gazdasági tanfolyamokat és gazdasági előadásokat.

Az 1896/7. év telén 20 megyében rendezett *előadásokat* 34.000 ember hallgatta, az 1897/8. telén 40 vármegyében tartott előadásoknak már 215.161 hallgatója volt, 11 *gazdasági tanfolyamnak* 564 állandó hallgatója. Az 1898/9 év telén 56 vármegyében rendezett előadásokon 329.322-en vettek részt, a 44 *tanfolyamon* 2176-an. Az 1899/1900. év telén 50 vármegyében voltak előadások.

Az első évek tapasztalatai alapján kiderült, hogy az iskolán kívüli gazdasági népoktatás céljára háromféle intézményre van szükség. Ilyenek a *vándorelőadások*, melyeket *egyes előadásoknak* is neveznek. Ezek részben kísérő étélük tekintendők, melyek az érdeklődés felkeltésére, az aktuális gazdasági kérdések megbeszélésére, továbbá egyes gazdasági ágak részleteinek megismertetésére szolgáltak. Az előadások tárgyát kinyomatva a résztvevők közt ingyen szétosztották. A népies gazdasági előadásoknál, azokat a helyi gazdasági kérdéseket fejtegették, melyek a gazdaságok körében előforduló hibák javítására, célszerű fogások, hasznos újítások ismertetésére alkalmasak.

Az előadók közt voltak: földbirtokosok, gazdatisztek, közigazgatási tisztviselők, lelkészek, tanítók, állatorvosok, a gazdasági ismeretek terjesztésével foglalkozó intézetek szakfőnökei, és a *gazdasági vándortanárok*.

Némely községben, a lakosság nagyobb száma vagy magasabbfokú értelmisége lehetővé tette az 5-10 előadásból álló *sorozatos előadások* tartását, a gazdálkodás egyes ágainak vagy részleteinek alaposabb ismertetése céljából. Ezekből nőttek ki a kettőtől négy hónapig tartó *gazdasági tanfolyamok*, melyeknek rendszeres gazdasági kiképzés a céljuk, ezek útján tehát a hallgatóság az okszerű gazdálkodás terén általános tájékozást szerezhet.

Az 1911/12. évben 26 vármegyében 64 községben volt *tanfolyam*. Ezek közül néhány 3 hónapig tartott, naponként átlag 2 órával. Leghosszabb volt a Zemplénmegyében *Végardón* tartott tanfolyam, melyen 105 napon át mintegy 210 előadás volt. Más 9 helységben az előadások száma mintegy 100-ra emelkedett; 20 helységben a tanfolyam előadásainak száma 20-on alul maradt.

Sorozatos előadás legtöbb volt Zemplén megyében: 12 helységben; Hunyadban és Nagy-küküllőben: 8-8, Torontálban 5, Hontban 4.

A 64 *tanfolyamon* volt 2732 előadási nap, 5434 órával, a hallgatók száma volt 2604, a jelen-voltaké 154.186, vagyis a 2604 hallgató átlag 59 órai tanításban részesült.

Az utóbbi években a földm. minisztérium elhatározta, hogy ezentúl a tanfolyamok szervezésére még nagyobb súlyt fog helyezni.

36) *Népies gazdasági tanfolyamok állami támogatás nélkül.*

A gazdasági munkások es"gazdák számára rendezett ismeretterjesztő előadásoknak különös figyelmet érdemlő típusát képezik azok, amelyeket a vidéki gazdatársadalom a saját erejéből tartat, nagyobbára néptanítókkal, néha gazdasági tanárokkal. Leginkább a kisebb társadalmi szervezetek, a kisvárosi és falusi gazdakörök állanak e mozgalom élén, de néhol maguk a tanítók, megbízást nem várva, a maguk jószántából tartanak ilyen előadásokat. Az 1912/13-ik évben 16 vármegyének 32 községében 63 előadó 536 ilyen előadást tartott 1815 átlaghallgatónak, az összes előadásokon jelen voltak száma 24.895 volt. Az 536 előadás összes költsége 559 K-t tett ki, ami leginkább a gazdakörök által adott segélyből telt ki.

D) Hadseregbeli szabad oktatás.

IX. Csoport. Honvédek részére tartott ismeretterjesztő előadások.

37) *Tanfolyamok és előadások altisztek részére.*

A katonaság részére tartott előadások közt legjelentősebb a továbbszolgáló altisztek polgári iskolai tanfolyama. Ezeket az az óhaj léptette életbe, hogy az altisztségre jutott katonák a köteles három év után is tovább szolgálhassanak egészen 32 éves korukig, s e közben vizsgálatra készüljenek, nehogy e szolgálat után mint pályatövesztett emberek lépjenek ki a hadseregből.

Az altiszteknek ugyanis megvan az az előnyük, hogy a polgári hivatalokban altiszti és segéd-tiszti állásokra elsőbbségi joggal bírnak, de e joguknak csak akkor vehetik hasznát, ha a minősítési törvény értelmében legalább 4 polgári iskolát végeztek. E nélkül csak mint szolgák alkalmazhatók. Ebből a hadseregbe az a hátrány származik, hogy az altisztek közül azok, akiket iparpályáról soroztak be, és mint értelmes, mesterségüket értő fiatalberek, a jövőjükben bíznak, a három év után semmi áron sem tarthatók vissza altiszti továbbszolgálatra, nehogy fiatalságuk eltelése után legfeljebb hivatalozgái sorba jussanak.

Ezek számára tettek kísérletet a múlt évtizedben néhány közös és honvédeznél a továbbszolgáló altisztek polgári iskolai tanfolyamainak életbeléptetésével, amelyeken a hallgatókat közép és polgári iskolai tanárok a polgári vizsgálatokra előkészíteni törekedtek. E tanfolyamok közül az elsőt 1906-ban Lúgoston nyitották meg, és ugyanabban az évben szervezték a másodikat Szombathelyen a 83-ik gyalogezrednél. Budapesten a Mária Terézia laktanyában volt ilyen tanfolyam, vidéken pedig mintegy 8-10 városban, rendszeren ahol közszégi vagy állami polgári fiúiskola található.

Az 1907-ik évben bizonyos szervezetet is kaptak, melyet a hadügyi, honvédelmi és közoktatásügyi minisztériumok közösen állapítottak meg.

Az 1908/9-ik évben is működött néhány ilyen tanfolyam, de komoly eredményük sehol sem mutatkozott, miért is abban maradtak. Ezek helyett az utóbbi években ismeretterjesztő sorozatos előadásokat szoktak rendezni közép- és polgári iskolai, valamint gazdasági tanárok, de az előadások száma a legtöbb helyen igen alacsony. Az 1912/13-ik évben 12 vidéki városban volt ilyen előadás-sorozat, melyen 43 előadó összesen 113 előadást tartott 699 hallgatónak; az összes előadásokon 7712-en voltak jelen. A legtöbb előadás volt Brassóban (19), Munkácson (16), Titelen (14) és Besztercebányán (11).

38) Ismeretterjesztő és gazdasági irányú előadások a legénység részére.

Katonák szabadoktatására az első kísérletet a Budapesti Népoktatási Kör (most Orsz. Népoktató Egyesület] tette 1872-ben, midőn is Zichy Antal és Simon Florent indítványára felszólította a laktanyák parancsnokait, hogy erre engedélyt adjanak. Ez megtörtént, de minthogy a legénységnek nem tették kötelezővé a tanulásban való részvételt, a tanfolyamok hamar elnéptelenedtek s a mozgalom véget ért. Az elmúlt évtizedek folyamán igen kevés történt e téren, csak az utóbbi 5-6 évben mutatkozott némi javulás, míg végre a múlt év kellemetlen meglepetéssel szolgált az ügy barátainak. Az Országos Közművelődési Tanács ugyanis 1913-ban újabb lépéseket tett arra, hogy a honvédelegénység számára a tanfelügyelők a legkiválóbb tanerők alkalmazásával rendezzenek ingyenes tanfolyamokat, sőt taneszközökkel is el akarta látni a tanfolyamok hallgatóit. A honvédelmi miniszter azonban rendeletet bocsátott ki, melyben a honvédelegénységnek polgári tanerők által való oktatását egyenesen megtiltotta. Ellenben tiszteteket és altiszteket bízott meg a legénység szabadoktatásával.

Az 1912/13-ik évben még 40 városban voltak ilyen előadások, a legtöbb helyen gazdasági irányúak, minthogy ezek számára a földművelésügyi minisztérium támogatást ígért. összesen 179 előadó 607 előadást tartott 3883 honvédnek, az összes előadásokon jelen voltak száma 56447 volt. A legtöbb előadás volt Székesfehérváron (75), Veszprémben (63), Baján (57), Pécsen (59), Kiskun-Félegyházán (52), Nyíregyházán (48), Csíkszeredán (44), Kaposváron (36). öt városban 30-on alul.

E) Nemzetiségi szabadoktatás·

X. Csoport Nem magyarnyelvű előadások.

39) Németnyelvű és vegyes előadások.

Németnyelvű előadásról 7 vármegyéből érkeztek adatok, az erdélyiek közül csak Nagy-küküllőből. A szász hitközségek által fenntartott ifjúsági egyesületekben igen nagyszámú németnyelvű előadásokat tartottak, ezekről azonban jelentések nem voltak szereshetők, összesen 36 községben 52 előadó 1229 előadást tartott, 1461 átlaghallgatónak, az összes előadásokon jelen voltak száma 44.669.

40) Románnyelvű előadások.

Az Astra (Associatiunea Transilvanei) nevű román közművelődési egyesület az utolsó években igen széleskörű és eredményes működést fejtett ki. A román irodalmat előadásai által a románság legtávolabbi lakóhelyein is terjesztette; így Biharban, Szatmárban és Máramarosban, de nemcsak a városokban, hanem a legkisebb falvakban is, hol főképen gazdasági irányú előadásokat tartottak, néhol ezernyi hallgatóság előtt. Falukon a lakosság gazdasági szervezkedését is megindították, szövetkezetek és takarékpénztárak föllállításával. Közgyűlési jelentésük szavai szerint a földművelők gazdasági szervezése a nép kebelében a másirányú nemzeti szervezkedésnek szolid alapot teremt, s az Astra központi választmánya ebben a szellemben működik. Az egyesület összes tagjainak száma 14.549. A 207 román pénztézet, ipari részvénytársaság és szövetkezet közül 46 alapító vagy élethossziglani tagul lépett be. Az Astra közművelődési tevékenységét a *kerületi szervezetek* útján intézi; a román-

lakosságú területeket 74 ilyen kerületi szervezetbe osztották be, amelyek közül 52 fejtett ki nagyobb arányú tevékenységet. Ezek között legelői állnak a *brassói*, a *naszói* és a *szelistyei*, ezek *minden községben* állítottak népkönyvtárt és fiókszervezetet, vagy legalább képviseleti bizottságot, amelyek tagjai több ízben beutazták a falvakat, ahol *irodalmi estéket* rendeztek. Hasonló működést fejtettek a betleni, vissói, dicsőszentmártoni, marosvásárhelyi, szászsebesi, a tekéi, ellenben a köhalmi, halmágyi, lippai, nagyváradai és háromszék-csiki nem működött.

A munkásság kiterjedt népies felolvasások tartására, értekezésekre, színelőadásokra, közművelődési estélyek rendezésére, és analfabéta tanfolyamok szervezésére; helyi és környéki kiállításokat is rendeztek, és nagyszámú könyvet osztottak ki. Tizenkilenc kerület, amely rendszeres előadássorozatok tartására vállalkozott, 1850 K utisegélyben részesült, s ennek segítségével 598 előadást tartottak. Az összes előadások száma *kitett* 1140-et, szaporodás az 1911/12. évhez képest 367. Az összes előadásokon körülbelül 125.000 volt a jelenvoltak száma. Az egyesület gazdasági előadója 23 községben összesen 40 előadást tartott, néhol vetítéssel és eszközök bemutatásával.

41) Tót és egyéb nyelvű előadások.

Tót nyelvű népies előadás volt Abauj-Torna, Hont. Nyitra, Sáros, Trencsén, Turóc, Ung és Zólyom vármegyékben összesen 9 községben; az előadók rendszeresen tanítók és lelkészek voltak, kik mezőgazdasági ismereteket tanítottak.

Rutén nyelvű előadások Bereg. Máramaros és Ung vármegyében voltak, összesen 3 községben.

Bolgár nyelvű előadás is volt Torontál vármegyében 1 községben.

Tót, *rutén* és *bolgár* nyelvű előadó volt 27, az előadások száma 164, az átlaghallgatóké 735. az összes jelenvoltak száma 9019.

F) Külföldi magyarok szabadoktatása.

42) Amerikai Szabad Liceumok.

Az amerikai magyarság szabadoktatására irányuló mozgalom Hengelmüller báró nagykövet kezdeményezésére indult meg, ki is az 1911-ik évben, az Amerikai Szabad Liceumok szervezésével a csikágói osztrák-magyar főkonzulátust bízta meg. *Chikágóban* az ottani magyarok a tervet nagy örömmel fogadták, és több egyesületük vállalkozott, hogy népszerű előadások rendezésében részt vesz, amiben nagy érdeme volt Hoffmann alkonulnak, ki magyar állampolgár, és megelőzőleg *New-Yorkban* már tartott néhány nagyszerű előadást. *Chikágóban* Hoffmann alkonul a Magyar Polgári Körrel lépett összeköttetésbe, és ennek rendezésében 1912 május hó 5-én Társadalmi mozgalmak címmel megtartotta az első szabadoktatási előadást. A kísérlet igen jól bevált, s a Magyar Polgári Kör elhatározta, hogy ősszel 14 előadásból álló sorozatot rendez, mely célból megalakította a Szabad Liceumbizottságot. Az alkonul, ki időközben a NewYorki Magyar Szabad Liceumot megalakította, és azzal a tervvel foglalkozott, hogy az Egyesült Államok magyar telepein mindenütt alakít hasonló intézményt, ezek számára szervezőszabályzatot dolgozott ki, és azt a különböző városokban alakult magyar egyesületeknek megküldte. Ezzel azt a tervet is szolgálta, hogy előkészítse az *Amerikai Magyar Szabad Liceumok Szövetségét*.

A terv megvalósítására számos kísérlet történt, s legújabbán szóba jött az is, hogy e létesítendő szövetség közvetítésével magyartárgyú mozgóképelőadásokat tartsanak még ott is, ahol a magyar munkások alacsony műveltségi állapota miatt liceális előadásokat nem lehetett tartani, mint például St. Paul és Denver városokban, sőt Filadelfiában sem. hol 1911 és 1912-ben volt ugyan néhány ismeretterjesztő előadás, de azokon csak a nagyon csekély számú magyar értelmiség jelent meg, a nagyszámú munkások azonban nem érdeklődtek iránta.

A New-Yorki Szabad Liceum az 1912/13-ik évben 10 ismeretterjesztő előadást tartott.